V. DŽEIMSAS

Pragmatizmas

V. DŽEIMSAS

Pragmatizmas

W. JAMES

Pragmatism

A New Name
for Some Old Ways of Thinking

Popular Lectures on Philosophy

1907

V. DŽEIMSAS

Pragmatizmas

Naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas

Populiarios filosofijos paskaitos

Iš anglų kalbos vertė
RAMUTĖ RYBELIENĖ
LINAS RYBELIS

Vilnius **pradai** 1995

UDK 141
D˅

Versta iš:
James W. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking. – New York; London; Toronto; Bombay; Calcutta; Madras, 1931

Knygos leidimą rėmė
LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

ISBN 9986-405-22-X

VILJAMO DŽEIMSO PRAGMATIZMO FILOSOFIJA

Amerikiečių psichologas ir filosofas V. Džeimsas psichologijoje yra žinomas kaip „sąmonės srauto" koncepcijos, filosofijoje – kaip antropologizuotos pragmatizmo versijos kūrėjas. Jo filosofavimo stilius laužė klasikinius kanonus, filosofiją jis perkėlė iš „dramblio kaulo bokšto" į auditorijas ir kasdienį gyvenimą, dėl to sulaukė vienų karšto pritarimo, o kitų atsiribojimo. Beveik visos išleistos jo knygos yra skaitytų populiarių paskaitų rinkiniai. Kad filosofijos tradicija peržengė savo siauras ribas ir tapo įdomi kitaip kultūriškai užsiangažavusiems žmonėms – tai ir V. Džeimso nuopelnas.

Viljamas Džeimsas gimė 1842 metais Niujorke. Jo tėvas Henris Džeimsas (vyresnysis) pagarsėjo diskutuodamas teologijos klausimais. Jis buvo artimas Ralfo Voldo Emersono (Emerson, 1803 – 1882) draugas, domėjosi transcendentalizmu. Viljamo bro-

lis Henris Džeimsas (jaunesnysis) tapo rašytoju, anksti emigravo į Angliją ir ten praleido visą gyvenimą. (Lietuvių kalba yra paskelbti jo „Asperso laiškai" ir romanas „Moters portretas".)

Akademinė V. Džeimso karjera susijusi su Harvardo universitetu. Iš pradžių jis mokėsi Ženevos universitete, tačiau po metų grįžo į JAV ir nuo 1861 metų Harvardo universitete studijavo gamtos mokslus bei mediciną, o 1869 metais gavo medicinos daktaro mokslinį laipsnį. Harvardo universitete 1872 – 1907 metais jis dėstė iš pradžių fiziologiją, po to – psichologiją ir tik sulaukęs trisdešimties metų visiškai atsidėjo filosofijai, ir jau nesiskyrė su ja iki gyvenimo pabaigos. Kaip teigia biografas R. Peris (Perry), V. Džeimsas buvo geras dėstytojas. Auditorijoje jis buvęs toks pat, kaip ir visur kitur – neorganizuotas, provokuojantis ir labai žavingas. Dėstyti, kaip ir daryti bet ką kita, jam nusibosdavę, jis greitai pavargdavęs, tačiau atsisakęs skaityti paskaitas, jis šios veiklos ilgėjosi. Mirė V. Džeimsas 1910 m.

Savo akademinę karjerą V. Džeimsas pradėjo kaip psichologas. Pirmoji jo knyga „Psichologijos principai" („The Principles of Psychology", 1890 m.) atspindi XIX a. pab. – XX a. pr. būdingą psichologijos

ir filosofijos suartėjimo tendenciją. 1897 metais pasirodžiusi jo knyga „Valia tikėti" („The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy") jau filosofinė – joje spausdinamos populiarios paskaitos, skaitytos 1879 – 1896 metais. 1901 – 1902 mokslo metams Edinburgo universitete V. Džeimsas parengė paskaitų ciklą psichinių išgyvenimų, susijusių su religiniu patyrimu, tema. Taip atsirado jo knyga „Religinio patyrimo įvairovė" („The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature", 1902 m.). 1907 metais pasirodė bene populiariausia V. Džeimso knyga „Pragmatizmas". Į kilusią diskusiją pragmatizmo tiesos sampratos klausimu V. Džeimsas atsakė po dvejų metų (1909 m.) išėjusia knyga „Tiesos reikšmė" („The Meaning of Truth"). 1908 metais pasirodė paskutinė jam gyvam esant išleista jo knyga „Pliuralistinė visata" („A Pluralistic Universe"), kurioje empirinė epistemologija ir pliuralistinė ontologija susipynusios su hėgelizmo kritika. V. Džeimso bandymą sukurti filosofinę sistemą liudija jau po jo mirties pasirodžiusi knyga „Kai kurios filosofijos problemos" („Some Problems of Philosophy"). 1912 metais išėjo „Radikalaus empirizmo esė" („Essays in Radical Empi-

ricism"), kur spausdinami V. Džeimso straipsniai, analizuojantys „grynojo patyrimo" sampratą.

Pragmatizmas kaip filosofijos kryptis susiformavo XIX a. pab. – XX a. pr. Amerikoje. Laikotarpį nuo pilietinio karo iki trečiojo mūsų amžiaus dešimtmečio patys amerikiečiai vadina savo filosofijos „aukso amžiumi". Kaip tik tuo metu Amerikos filosofinė mintis tapo pakankamai brandi, savarankiška ir originali. Žymiausios šio klasikinio periodo filosofijos figūros buvo susijusios su Harvardo universitetu: Čarlsas Sandersas Pirsas (Peirce, 1839 – 1914) šį universitetą baigė, Džosaja Roisas (Royce, 1855 – 1916) ir Džordžas Santajana (Santayana, 1863 – 1952) kartu su V. Džeimsu čia dėstė filosofiją. V. Džeimsas polemizavo su Dž. Roiso neohėgelizmu. Absoliuto samprata Dž. Roiso filosofijoje V. Džeimsui buvo tarsi iššūkis, jai jis priešpriešino savąjį pragmatistinį pliuralizmą. Dž. Santajanos objektyvusis idealizmas savo prielaidomis jam irgi turėjo būti nepriimtinas, tačiau jis niekada tiesiogiai su Dž. Santajana nėra polemizavęs. Jų tarpusavio santykiai buvo tolerantiški. V. Džeimso filosofija Dž. Santajanai atrodė pernelyg utilitarinė, jis priekaištavo V. Džeimsui, kad šis neįvertinęs loginės įsitikinimų ir idėjų galios, kad idėjų klaidingumą ir teisingumą

supainiojęs su materialių reiškinių, kuriuos sukelia šios idėjos, „gyvybine galia". Tačiau, kita vertus, Dž. Santajana pripažino, kad V. Džeimsas sukūrė „romantinę kosmologiją ir naują teologiją"[1]. 1900 metais perskaitęs Dž. Santajanos veikalą „Poezijos ir religijos interpretacija", V. Džeimsas įvertino jį kaip reikšmingą, nors platoniškuosius Dž. Santajanos filosofijos aspektus jis atmetė.

Klasikinė pragmatizmo samprata paprastai siejama su Č. S. Pirso principu, V. Džeimso tiesos koncepcija, Ferdinando Kaningo Skoto Šilerio (Schiller, 1864 – 1937) humanizmu bei Džono Diujo (Dewey, 1859 – 1952) instrumentalizmu. Visus juos jungė antimetafizinė nuostata. Apriorizmui jie priešpriešino požiūrį, kad patyrimo pasaulis yra vienintelis pasaulis, kurį galima mąstyti. Pragmatizmas yra grynojo patyrimo filosofija, teigianti, kad tikrovė negali būti substanciali, fiksuota, užbaigta, ji suvokiama kaip dinamiška ir pliuralistinė, kaip mūsų „sąmonės srautas", kaip mūsų patyrimas, kurio duomenis žmogus tvarko sau naudinga linkme ir

---

[1] *Perry R.* The Thought and Character of William James: Briefer Version. – New York, 1954. – P. 59 – 60.

tokiu būdu pats formuoja tikrovę, suteikdamas jai individualų apibrėžtumą. Taigi pasaulis yra plastiškas, neužbaigtas, jo negalima įsprausti į kokią nors schemą. Jame visada yra vietos kūrybai. Tai pliuralistinis pasaulis. Pasaulio vienovė galima tik mūsų sąmonėje, kur vienaip ar kitaip susijungia patyrimo faktai. Šiuo aspektu pragmatizmas artimas kitoms XIX a. pab. – XX a. pr. filosofijos srovėms – fenomenologijai, intuityvizmui, neopozityvizmui, „gyvenimo filosofijai".

Nauja ir būdinga pragmatizmui buvo mąstymo ir veiksmo vienybės idėja. Ją pirmasis suformulavo Č. S. Pirsas straipsnyje „Kaip padaryti mūsų idėjas aiškias" („How to Make Our Ideas Clear")[2]. Kadangi, pasak Č. S. Pirso, minties funkcija yra veiksmo įpročių kūrimas, tai norint suvokti jos reikšmę reikia nustatyti, „kokius padarinius, galinčius turėti prak-

[2] Šis Č. S. Pirso straipsnis pirmą kartą buvo išspausdintas 1878 m. žurnale „Popular Science Monthly". Kaip jis pats yra sakęs, pragmatizmo idėją ir terminą jis perėmė iš Imanuelio Kanto (Kant, 1724 – 1804), tačiau jį vartojo tik privačiuose pokalbiuose. Maždaug po dvidešimties metų V. Džeimsas jį įtvirtino filosofinėje literatūroje. [Tiesa, pragmatizmo terminą 1888 m. savarankiškai yra pavartojęs prancūzų filosofas Morisas Blondelis (Blondel, 1861 – 1949).]

tinę reikšmę, sukelia, mūsų manymu, mūsų sąvokos objektas. Šių padarinių suvokimas ir bus visas mūsų įgytas objekto suvokimas"[3].

V. Džeimsas beveik pažodžiui pateikia šią Č. S. Pirso formuluotę straipsnyje „Filosofijos sąvokos ir praktiniai rezultatai" bei knygos „Pragmatizmas" skyriuje „Kas yra pragmatizmas". Šį Č. S. Pirso principą perėmė ir kiti pragmatistai.

Kai kuriais aspektais Č. S. Pirso ir V. Džeimso koncepcijos vis dėlto skyrėsi. Č. S. Pirso principas buvo jo platesnės ženklų, komunikacijos ir racionalaus elgesio teorijos dalis. Jis ieškojo filosofijai tinkamo metodo, kuris jos sąvokas padarytų aiškias loginiu bei lingvistiniu požiūriu, t. y. padėtų jai atsikratyti subjektyvumo ir priartintų ją prie bendro pažinimo proceso. Tuo tarpu V. Džeimsas ne kartą yra minėjęs, kad jis kalba apie tai, kas susiję daugiau su gyvenimu, o ne su logika. Č. S. Pirso pragmatizmą galima laikyti reikšmės, bet ne tiesos teorija. Dž. Diujo instrumentalizmas artimesnis Č. S. Pirso filosofijai negu V. Džeimso voliuntarizmui, nes ir Dž. Diujo,

[3] *Peirce Ch. S.* Collected Papers. – 1934. – Vol. 5. – P. 402.

ir Č. S. Pirso požiūriu teiginys, kad idėjos reikšmę nustato jos praktinis rezultatas, turi loginę, o ne psichologinę prasmę. Ir Č. S. Pirso, ir Dž. Diujo tiesos samprata iš principo nesiskyrė nuo klasikinės tiesos koncepcijos, nes abu jie teigė, kad tiesa – tai nuomonė, kuriai pritaria visi tyrinėtojai. Radikali pragmatistinė tiesos koncepcija sietina su V. Džeimso vardu. Pasak jo, teisinga yra tik tokia idėja, tokia teorija, kuri padeda suvokti objektą, padeda pasiekti patenkinamų rezultatų ir turi praktinių padarinių individui, yra jam naudinga. Vertingumas, rezultatyvumas ir naudingumas yra pagrindiniai tiesos kriterijai. Taigi V. Džeimso filosofija tikrovę tapatina su patyrimu, o tiesą – su naudingumu. Tačiau tiesos naudingumą reikėtų suprasti plačiau, ne vien materialių individo poreikių tenkinimo prasme. Kita vertus, teorijos, idėjos, sąvokos traktuojamos kaip instrumentas, padedantis orientuotis pasaulyje, tvarkyti „sąmonės srauto" chaosą, klasifikuoti patyrimo duomenis ir pan.

Nuo kitų pragmatistų V. Džeimsas skyrėsi tuo, kad jį domino ne filosofinių sąvokų savaiminis aiškumas, o jų egzistencinė prasmė. Todėl jis laikomas psichologizuoto „gyvenimo filosofijos" varianto kūrėju.

Kuo reikšminga V. Džeimso psichologinė koncepcija?

Tuo metu, kai jis kūrė, formavosi eksperimentinė psichologija, kuri sekė gamtos mokslų (biologijos, fiziologijos) pavyzdžiu. Ji fiksavo izoliuotus eksperimentinius duomenis, vėliau induktyviai juos apibendrindavo. Kartu formavosi ir nuo gamtamokslinio požiūrio nepriklausomos aprašomosios psichologijos pagrindai. Francas Brentanas (Brentano, 1838 – 1917) veikale „Psichologija empiriniu požiūriu" (1874 m.), neneigdamas eksperimentinės psichologijos pažintinės reikšmės, priešpriešino jai aprašomąją psichologiją, kuri remiasi nuo psichofizinių faktų nepriklausomais patyrimo duomenimis ir ieško bendrų sąmonės struktūros principų. V. Džeimso, Anri Bergsono (Bergson, 1859 – 1941), o vėliau ir Edmundo Huserlio (Husserl, 1859 – 1938) doktrinos pratęsė šią F. Brentano sąmonės kaip vieningos nepriklausomos struktūros koncepciją. Nors V. Džeimsas sąmonės tyrimus pradėjo nuo eksperimentinės psichologijos (jis įkūrė JAV pirmąją eksperimentinės psichologijos laboratoriją), tačiau jo „Psichologijos principai" pagrįsti ir eksperimentine, ir aprašomąja psichologija. Jo „sąmonės srauto" idėja vėliau išsirutuliojo į „radikaliojo empirizmo" kon-

cepciją. V. Džeimso požiūriu, „sąmonės srautas" visada individualus. Pasak jo, elementarus psichinis faktas yra ne „mintis" apskritai, ne „ta ar kita mintis", o „mano mintis", „mintis, priklausanti kam nors"[4]. Kita vertus, „sąmonės srautas" yra vieningas: tik retrospektyviai galima jame išskirti atskirus išgyvenimus, jausmus ir mintis. Be visuminio sąmonės konteksto nė vienas jos elementas neįgyja savarankiškos reikšmės. Nėra principinio skirtumo tarp pažintinių ir nepažintinių sąmonės funkcijų. Tokia V. Džeimso „grynojo patyrimo" samprata skiriasi nuo pozityvistinio požiūrio į patyrimą kaip į pažintinį santykį su tikrove. Be to, „sąmonės sraute" išnyksta atotrūkis tarp atskirų patyrimo elementų. „Mes turime sakyti, kad jaučiame jungtukus *ir*, jaučiame *jeigu*, jaučiame *bet*, jaučiame *kartu* taip, kaip sakome, kad jaučiame mėlyną spalvą arba šaltį"[5]. Kita vertus, „sąmonės srautas" nėra pasyvus – į jį patenka tik tai, kas „praktiškai ir estetiškai mus domina". Asmenybės interesai iš chaotiško duomenų

[4] *James W.* The Principles of Psychology. – Cambridge, 1981. – Vol. 1. – P. 221.
[5] Ten pat. – P. 238.

srauto atrenka tai, kas patenka į individualius „sąmonės srautus". „Sąmonės srautas" ir yra V. Džeimso subjekto gyvenimas, jis jį išgyvena kaip kiekybiškai neišmatuojamą subjektyvią trukmę. Filosofiniame kontekste šią savo idėją V. Džeimsas vadino „radikaliuoju empirizmu", atskleidžiančiu jo epistemologines nuostatas. Ryškiausiai jos išsakytos jo straipsniuose „Ar egzistuoja sąmonė?" (1904 m.) ir „Grynojo patyrimo pasaulis" (1904 m.). Radikaliojo empirizmo požiūriu, visos patyrimo elementų jungtys irgi tampa patyrimo dalimi. Patyrimo srautas tampa vieninteliu V. Džeimso koncepcijos absoliutu, jis yra pirminis pažinimo subjekto ar objekto skyrimo atžvilgiu.

„Grynajame patyrime" tarsi ištirpsta visos fizinio pasaulio dimensijos, visi psichiniai procesai (suvokimas, mintis, jausmas) – ir sąmonės, ir pasąmonės lygmenyje. Šie duomenys, arba „grynieji patyrimai", eina vienas po kito, sudarydami begalinę įvairovę ryšių, kurie irgi tampa šio patyrimo dalimi. Jeigu būtų galima izoliuoti grynojo patyrimo vienetą, jis būtų neutralus. Tik retrospektyviai grynąjį patyrimą galima skaidyti į dvi dalis: sąmonę ir tikrovę.

V. Džeimso „sąmonės srauto" koncepcija primena A. Bergsono *durée réelle* sampratą. Jie abu

rėmėsi „tekančios", dinamiškos tikrovės prielaida, o tai nesuderinama su mechanistiniu, deterministiniu ar racionalistiniu pasaulio vaizdu. Tradicinį bandymą konstruoti tikrovę remiantis abstrakčiomis sąvokomis abu filosofai laikė žalingu intelektualizmu, iškreipiančiu tikrąją tikrovės prigimtį. Nei A. Bergsonas, nei V. Džeimsas niekada nesiginčijo dėl prioriteto, kam priklauso „sąmonės srauto" idėja. A. Bergsonas prisipažino, kad, kurdamas savo doktriną, jis nebuvo susipažinęs su jau publikuotais V. Džeimso darbais. Nors A. Bergsonas sutiko, kad jo *durée réelle* koncepcija daugeliu atžvilgių sutampa su V. Džeimso „sąmonės srauto" doktrina, vis dėlto jos skiriasi savo prasme ir kilme. V. Džeimso koncepcija yra psichologinė, o A. Bergsonas priėjo prie savo išvadų kritikuodamas laiko homogeniškumą. Pats V. Džeimsas susidomėjo A. Bergsono kūryba 1903 metais. 1907 metais jam atsiųstą „Kūrybinę evoliuciją" jis sutiko nepaprastai entuziastingai. Jo teigimu, tai „absoliučiai nuostabiausia kada nors iki šiol parašyta filosofinė knyga". Be to, ji atitikusi paties V. Džeimso ketinimus – „užmušusi intelektualizmą mirtinai"[6].

---

[6] *Perry R.* The Thought and Character of William James. – P. 341.

„Sąmonės srauto" idėja suartina V. Džeimso palikimą ir su fenomenologija. Pats V. Džeimsas nejautė savo artimumo fenomenologijai, nesidomėjo ir E. Huserlio darbais, tačiau, kaip prisipažino E. Huserlis, V. Džeimso „sąmonės srauto" idėja padėjo jam išvengti psichologizmo. Ilgą laiką į šį E. Huserlio prisipažinimą niekas nekreipė dėmesio, bet pastaruoju metu vis daugiau fenomenologijos tyrinėtojų šioje V. Džeimso koncepcijoje ieško ir fenomenologijos ištakų.

1897 m. pasirodžiusią knygą „Valia tikėti" V. Džeimsas dedikavo Č. S. Pirsui, tačiau joje ryški ir prancūzų filosofo Šarlio Renuvjė (Renouvier, 1815 – 1903) įtaka. Kaip rašo V. Džeimso biografai, svarbiausias motyvas, paskatinęs jį susidomėti filosofija, buvo jo egzistenciškai išgyventa determinizmo ir laisvos valios problema. Esė „Ar verta gyventi?" V. Džeimsas aiškino, kad, pasinėrus į refleksiją, pernelyg uoliai ieškant apmąstomų dalykų abstrakčių priežasčių, galima pasiekti „kraštą nuokalnės, kurios apačioje glūdi pesimizmas ir savižudiško požiūrio į gyvenimą košmaras". Požiūris į gyvenimą kaip į košmarą gali turėti daugybę priežasčių, tačiau pagrindinis jo šaltinis visais laikais, pasak filosofo,

buvo prieštaravimas tarp gamtos reiškinių ir „širdies troškimo tikėti, kad už gamtos reiškinių slypi dvasia, kurią gamta tik išreiškia". V. Džeimso filosofijos subjektas jaučia „amžinos moralinės tvarkos" poreikį, jį apima bežadė klaikuma supratus, kad nieko nėra amžino, kad visata nesaugo jo idealų.

Determinizmo principas, kuriuo remiasi eksperimentiniai mokslai, sukelia, pasak V. Džeimso, žmogaus gyvenimo nulemtumo, bejėgiškumojausmą. Savo dienoraštyje jis rašė, kad išeitį iš krizės rado susipažinęs su Š. Renuvjė valios laisvės doktrina. Didelį įspūdį jam padarė tokia prancūzo sentencija: „Remiuosi mintimi todėl, kad ją pasirenku, kai galėčiau pasirinkti ir kitas mintis". V. Džeimso „valios tikėti" doktrinoje ši mintis formuluojama taip: „Mes turime teisę savo rizika tikėti bet kokia hipoteze, kuri yra pakankamai gyva, kad patrauktų mūsų valią", nors ir nėra pakankamai ją pagrindžiančių faktų. Skepticizmas, pasak V. Džeimso, nervingai laikosi principo „Geriau niekada netikėti, negu tikėti melu!" Tai liudija asmeninę skeptikų baimę būti apgautiems. „Aš irgi bijau būti apgautas; bet manau, kad šiame pasaulyje gali nutikti blogesnių dalykų negu būti apgautam."[7] Savo filosofijos subjektui

[7] *James W.* The Will to Believe. – Cambridge, 1979. – P. 25.

V. Džeimsas siūlo remtis prielaida, kad tikėjimas faktu gali padėti sukurti patį faktą. Tikėjimas laisva valia (priėmus indeterminizmo hipotezę) padeda išvengti pesimizmo ir savižudybės. Indeterminizmo požiūriu, ateities įvykiai tampa atviromis galimybėmis, iš kurių subjektas pagal savo įsitikinimus ir tikėjimą sukuria savo visatą ir savo gyvenimo istoriją.

Abejodami ir svarstydami niekada nerasime atsakymo, kuri hipotezė – pesimizmo ar optimizmo – yra teisinga. Žmogaus situaciją pasaulyje V. Džeimsas ne kartą lygina su pasiklydimu kalnuose. „Mes stovime kalnų tarpeklyje, – perfrazuoja jis F. Stefeną (Stephen), – gaubiami sniego audros ir rūko, kuriame kartais prasišviečia takeliai, galbūt nepatikimi." Šis pasaulio iracionalumas nesiūlo subjektui jokių „mokslinių įrodymų" ir jokios išeities. Jam tenka apsispręsti pačiam. „Jeigu stovėsime nejudėdami, mirtinai sušalsime. Jeigu pasuksime klaidingu keliu – užsimušime. Ką gi mums daryti?" V. Džeimso manymu, valia turinti padėti subjektui neprarasti tvirtybės, nepasiduoti pesimizmui ir ryžtis veiksmui. „Veikti tikint, kad viskas eina geryn, o po to tebūnie, kas bus... Jei viskas baigsis mirtimi, tai geriau jos sutikti

neįmanoma."[8] Subjekto pesimizmas paskatina jį savižudybei, ir šis faktas patvirtina hipotezę, kad pasaulis blogas. Optimizmo hipotezė sukuria priešingą faktą. „Pasaulis geras, pasakysime mes, jei jis toks, kokį mes jį sukursime, o mes sukursime jį gerą."[9] Taigi įsitikinimas V. Džeimso koncepcijoje pats save verifikuoja. „Tiesos negali tapti tiesomis tol, kol mūsų tikėjimas nepaverčia jų tiesomis", – teigė filosofas, šokiruodamas tuos, kurie tiesos sąvoką vartojo įprastine pažintine prasme. V. Džeimso tiesos sampratos prielaidos nebuvo gnoseologinės. Jam svarbu, kaip gyventi – kaip įveikti skepticizmą ir pesimizmą. Jo „valios tikėti" doktrina artima egzistencializmui ir gyvenimo filosofijai. Todėl savo ištakomis ir vėlesnė pragmatistinė tiesos samprata, suformuluota jo knygoje „Pragmatizmas" (1970 m.), skiriasi nuo kitų pragmatistų tiesos versijų. „Praktinių padarinių" kaip idėjų reikšmės ir teisingumo kriterijaus samprata ir čia neįgyja gnoseologinio aspekto. Č. S. Pirsas „praktinius padarinius" suprato kaip bendrą veiksmo direktyvą, kuri slypi idėjos turinyje. Nors veiksmas verifikuoja idėją, tačiau idėja lieka

8 Ten pat. – P. 33.
9 Ten pat. – P. 56.

pirminė veiksmo atžvilgiu, ji egzistuoja ne tam, kad tarnautų veiksmui. F. K. S. Šilerio humanizme ir Dž. Diujo instrumentalizme idėjų teisingumas verifikuojamas jų naudingumu pažinimo problemai spręsti. V. Džeimso pragmatizme „praktinių padarinių" samprata tampa pirmine paties žinojimo atžvilgiu. Teorines problemas, nepadedančias subjektui gyventi, jis iš anksto atmeta, nesvarstydamas jų pažintinio turinio. Tai esančios tik negyvos, nebūtinos ir trivialios hipotezės.

Knygoje „Pragmatizmas", paskelbtoje praėjus dešimčiai metų po „Valios tikėti" pasirodymo, V. Džeimsas tarsi pabandė susieti savo, F. K. S. Šilerio ir Dž. Diujo tiesos koncepcijas į vieną pragmatistinę tiesos sampratą. Tačiau iš esmės jis tęsė jau knygoje „Valia tikėti" pradėtą egzistencinę tiesos interpretaciją, nepaisydamas šios sąvokos gnoseologinio apibrėžtumo. Todėl, be didelio susidomėjimo, ši tiesos koncepcija sukėlė ir griežtos kritikos bangą.

Kuo rėmėsi V. Džeimso kritikai? Džordžas Eduardas Muras (Moore, 1873 – 1958) straipsnyje „V. Džeimso pragmatizmas" teigė, kad ne visas teisingas idėjas galima verifikuoti ir kad ne visos teisingos idėjos yra naudingos. Be to, Dž. Muras

nesutiko su V. Džeimsu, jog žmonės sukuria ir keičia tiesas, ir sakė, kad kinta realybė, bet ne tiesos, ir kad įsitikinimų formavimosi proceso negalima tapatinti su tiesos sukūrimu. Pragmatizmą ginantis V. Džeimsas jam priminė advokatą, ginantį nusikaltėlį. Dar smarkiau V. Džeimso tiesos koncepciją kritikavo Bertranas Raselas (Russell, 1872 – 1970). Jis teigė, kad V. Džeimsas supainiojo dvi idėjos darbingumo kaip jos teisingumo kriterijaus sampratas. Moksle hipotezė dirba, jei iš jos galima gauti verifikuojamus teiginius, o V. Džeimso pragmatizme – jei tikėjimas ją pateisina. Norėdamas išryškinti V. Džeimso koncepcijos paradoksalumą, B. Raselas ironizavo, kad jo koncepcijoje tikėjimas kito žmogaus egzistavimu pakeičia paties žmogaus egzistavimą, bet nenumaldo vienatvės jausmo. B. Raselo nuomone, V. Džeimsas absurdiškai sutapatino du teiginius: „teisinga tai, kad kiti žmonės egzistuoja", ir „naudinga tikėti, kad kiti žmonės egzistuoja".

Kritikuoti V. Džeimso tiesos koncepciją remiantis klasikinės tiesos sampratos (idėjų ir tikrovės atitikimo) prielaida gana nerezultatyvu. Jau pati pažinimo proceso samprata, suformuluota V. Džeimso „grynojo patyrimo" doktrinoje, ištirpdo idėjos ir tikrovės

priešpriešą. Jis ieško tiesos kriterijaus sąmonės srautui struktūrinti. Kaip pažymėjo lenkų logikas ir filosofas Kazimežas Aidukevičius (Ajdukiewicz, 1890 – 1963), pragmatistinė tiesos koncepcija, kaip ir kitos neklasikinės koncepcijos, apie idėjos teisingumą sprendžia ne iš to, ar ji atitinka tikrovę, o iš to, ar ji atitinka „galutinį kriterijų". V. Džeimsui toks kriterijus – subjekto gyvenimas.

V. Džeimsas į klasikines filosofijos problemas drąsiai žvelgė psichologo žvilgsniu, ieškodamas jose to, kas atitiktų egzistencinius jo psichologinio subjekto poreikius. Net filosofijos krypčių kilmę jis aiškino remdamasis jų kūrėjų psichologiniais tipais: jautrus filosofo charakteris, pasak jo, skatina domėtis idealizmu; tik tvirto charakterio mąstytojai gali priimti šiurkščią tikrovę tokią, kokia ji yra. Nė viena pasaulį aiškinanti koncepcija (filosofija, mokslas, religija) savo kilme ir tikslais nėra susijusi vien tik su intelektualiniais interesais. V. Džeimso supratimu, „pilnaverčio žmogaus" prigimčiai reikia ir faktų (mokslo), ir idealų (religijos). Jis skelbė, kad jo pragmatizmas gali sutaikyti mokslą su religija, tačiau išeities taškas V. Džeimsui buvo ne paties mokslo poreikiai: „gamtos

mokslai nieko nežino apie dvasinę būtį"[10], jų nustatyti dėsniai „sausi, negyvi, neįdomūs"[11]. Jie tik simboliai, nepaliečiantys tikrovės. Prie jos priartėjama tik per tai, kas atskira ir individualu. Iš tiesų pragmatistinės V. Džeimso tiesos koncepcijos tikslas buvo apginti subjekto teisę tikėti tuo, kuo jam norisi tikėti, ir leisti jam pavadinti savo religinius įsitikinimus tiesomis.

Pragmatizmo filosofijoje religinio tikėjimo analizei skiriama daug vietos. Religija traktuojama kaip naudinga ir vaisinga hipotezė, nes ji turi žmogui didelę reikšmę. Tikėjime Dievu sukoncentruotas religinis žmonijos patyrimas, kuris yra realus ir turi reikšmingų padarinių žmogaus gyvenime. Tikėjimui nereikia racionalaus pagrindo, pakanka emocinio poreikio ir laisvos valios. Kadangi tikėjimas žmogui naudingas, vadinasi, jis yra teisingas.

Religinio patyrimo problema aptinkama beveik visuose V. Džeimso veikaluose, jai skirta ir atskira knyga „Religinio patyrimo įvairovė", parengta Edinburgo universitete skaitytų paskaitų pagrindu. Svarbiausiu praktiniu religinio tikėjimo rezultatu subjekto

[10] Ten pat. – P. 479.
[11] Ten pat. – P. 486.

gyvenime V. Džeimsas laikė jo galią paversti negyvą, nieko nesakantį visatos *tai* į gyvą subjektą, su kuriuo žmogus gali bendrauti. Pasaulis, kurį valdo Dievas, gali žlugti, bet tie idealai, kurie jaudina šio pasaulio žmogų, bus įkūnyti kitame pasaulyje. Todėl tragedija – laikina. Tokia Dievo samprata patenkina vieną iš stipriausių V. Džeimso subjekto poreikių – amžinos moralinės tvarkos poreikį, todėl ji pragmatizmo požiūriu yra teisinga.

Šį praktinio rezultato testą V. Džeimsas pritaikė ir kitoms tradicinės teologijos sąvokoms,metafizinėms Dievo savybėms (jo pirmapradiškumui, būtinumui, prigimties paprastumui ir t. t.), siekdamas parodyti teologijos intelektualizmo nepagrįstumą. Jo manymu, šie Dievo požymiai nieko konkrečiai nereiškia, net jei jie nepriekaištingai logiškai argumentuoti, nes jie nesusiję su realiu subjekto gyvenimu. „Sakykite, ką būtent aš turiu daryti, kad geriausiai suderinčiau savo esybę su Dievo prigimties paprastumu?" – retoriškai klausia V. Džeimsas[12]. Visos teologijos sąvokos, nesukeliančios „praktinių rezultatų", tėra tik „pedantiškas tuščiažodžiavimas".

[12] *James* W. The Varieties of Religious Experience. – The New American Library, 1958. – P. 340.

V. Džeimso nuomone, religija reikalinga ne tam, kad atsakytų į proto keliamus klausimus, bet tam, kad nuramintų širdį. Tos Dievo savybės, kurios paliečia subjekto jausmus (jo moraliniai bruožai), įgyja reikšmę ir tampa pragmatizmo požiūriu teisingos. „Būdamas teisingas, jis gali nubausti mus už mūsų kaltes. Mylėdamas jis gali mums jas atleisti. Jo galia, meilė ir gailestingumas neišmatuojami, mes galime beatodairiškai juo pasikliauti."[13] Religinis patyrimas daug labiau mus priartina prie tikrovės negu intelektas. Mokslas orientuoja žmogų į pasaulį, religija – į patį save. Jos dinamiškos jėgos persmelkia visą žmogaus esybę. Taigi Dievo problema V. Džeimsą domino kaip žmogaus problema. Jam pavyko, A. Bergsono žodžiais tariant, nustatyti religinės emocijos kvintesenciją. „Be abejonės, mes visi jautėme, kad ši emocija *sui generis* yra džiaugsmas ir vienovės su aukštesne jėga suvokimas. Tačiau šio džiaugsmo ir šios vienovės, kurios, atrodė, negalima nei analizuoti, nei nusakyti, prigimtį sugebėjo apibūdinti ir išanalizuoti tiktai V. Džeimsas"[14], – rašė A. Bergsonas.

[13] Ten pat. – P. 341.
[14] Cit. iš: *Perry R.* The Thought and Character of William James. – P. 342.

V. Džeimso „religinio patyrimo" samprata inspiravo vėlesnes humanistines religijos interpretacijas.

Jūratė Baranova

Pragmatizmas

Džono Stiuarto Milio[1],
kuris pirmasis mane išmokė
pragmatinio proto atvirumo
ir kurį, jei jis šiandien būtų gyvas,
mano vaizduotė norėtų regėti mūsų
vadovu, atminimui

PRATARMĖ

Šios paskaitos buvo skaitytos Bostono Lovelio institute 1906 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais bei Niujorko Kolumbijos universitete 1907 m. sausio mėnesį. Spausdinu jas tokias, kokios buvo skaitytos, be jokių pakeitimų ar pastabų. Vadinamasis pragmatizmo sąjūdis – man šis pavadinimas nepatinka, bet turbūt per vėlu jį keisti – atsirado netikėtai, tartum iš dangaus nukrito. Daugybė visada filosofijoje egzistavusių tendencijų staiga visos kartu suvokė savo bendrumą ir suprato turinčios tą patį tikslą; tai įvyko daugelyje šalių ir daugeliu skirtingų požiūrių, todėl atsirado daugybė skirtingų aiškinimų. Bendrais bruožais ir vengdamas smulkmeniškos polemikos stengiausi pateikti vientisą vaizdą – tokį, koks jis man atrodo. Manau, kad buvo galima išvengti daugelio bevaisių diskusijų, jeigu mūsų kritikai būtų sutikę palaukti, kol išdėstysime savo skelbiamą teoriją iki galo.

Jei mano paskaitos sudomins skaitytoją, tikriausiai jis norės daugiau pasiskaityti šiuo klausimu. Todėl pateikiu keletą nuorodų.

Pagrindinis veikalas, išleistas Amerikoje, yra Džono Diujo[2] „Loginės teorijos studijos" („Studies in Logical Theory"). Taip pat naudinga perskaityti Diujo straipsnius žurnaluose „Philosophical Review" (vol. XV, p. 113, 465), „Mind" (vol. XV, p. 293) bei „Journal of Philosophy" (vol. IV, p. 197).

Tačiau, matyt, geriausia būtų pradėti nuo Šilerio[3] „Humanizmo studijų" („Studies in Humanism"), ypač nuo I, V, VI, XVIII ir XIX esė. Jo ankstesnės esė ir poleminė literatūra šiuo klausimu išsamiai nurodyta jo išnašose.

Toliau, žr. Mijo (G. Milhaud) veikalą „Racionalumas" („Le Rationnel", 1898) ir puikius Lerua (Le Roy)[4] straipsnius „Revue de Métaphysique" (t. 7, 8, 9). Taip pat žr. Blondelio[5] ir De Saji (De Sailly) straipsnius „Annales de Philosophie Chrétienne" (4me Série, t. 2, 3). Papinis (G. Papini)[6] paskelbė, kad greitai pasirodys knyga apie pragmatizmą prancūzų kalba.

Kad išvengčiau nesusipratimų, iškart noriu pasakyti, jog tarp pragmatizmo, kaip aš jį suprantu, ir doktrinos, kurią neseniai apibūdinau kaip „radikalųjį empirizmą", nėra jokio loginio ryšio. Pastaroji visiškai savarankiška. Galima visai ją atmesti ir vis dėlto likti pragmatistu.

Harvardo universitetas, 1907 m. balandis

Pirma paskaita

DABARTINĖ FILOSOFIJOS DILEMA

Ponas Čestertonas (Chesterton)[7] savo nuostabaus esė rinkinio „Eretikai" įžangoje parašė tokius žodžius: „Yra žmonių – aš irgi vienas iš jų, – kurie mano, kad tikriausias ir svarbiausias žmogaus bruožas yra pasaulėžiūra. Mes manome, kad namų šeimininkei, aišku, svarbu žinoti, kokios nuomininko pajamos, bet dar svarbiau žinoti, kokia jo filosofija. Mes manome, kad generolui, kuris rengiasi kariauti, svarbu žinoti, kiek yra priešininkų, bet dar svarbiau žinoti, kokia jų filosofija. Mes manome, kad problema ne ta, ar pasaulėžiūra veikia aplinką, bet ar apskritai kas nors gali tą aplinką paveikti".

Šiuo klausimu mano nuomonė sutampa su pono Čestertono nuomone. Aš žinau, ponios ir ponai, kad kiekvienas iš jūsų turi savo filosofiją

ir kad įdomiausias ir svarbiausias dalykas yra būdas, kuriuo ta filosofija lemia jūsų skirtingų pasaulių perspektyvą. Tą patį jūs žinote apie mane. Vis dėlto prisipažinsiu, kad mintis apie užduotį, kurios aš imuosi, mane baugina. Mat kiekvieno iš jūsų filosofija, kuri yra tokia svarbi, nėra koks nors specialus dalykas; tai mūsų daugiau ar mažiau aiški nuojauta, kas iš tikrųjų yra gyvenimas. Ši filosofija tik iš dalies perimta iš knygų; tai mūsų individualus būdas suvokti ir jausti visatos pulsą. Neturiu pagrindo manyti, kad daugelis iš jūsų esate studentai, studijuojantys visatos mokslus, tačiau vis dėlto stoviu prieš jus, trokšdamas sudominti filosofija, kuri iš esmės turi būti nagrinėjama kaip specialus dalykas. Aš noriu, kad jūs pajustumėte simpatiją vienai šiuolaikinei filosofijos pakraipai, kuria aš giliai tikiu, ir vis dėlto turiu kalbėtis su jumis kaip profesorius, nors jūs ir nesate studentai. Kad ir kokia būtų profesoriaus pasaulėžiūra, ji būtinai turi teikti peno ilgam pokalbiui. Pasaulėžiūrai, kurią galima apibūdinti dviem sakiniais, profesoriaus proto nereikia. Kas patikės tokiais niekais? Man teko klausytis, kaip kai kurie mano draugai ir kolegos mėgino

populiarinti filosofiją šitoje pačioje salėje, bet greitai jų dėstymas darydavosi sausas ir specialus, o rezultatai tik iš dalies buvo padrąsinantys. Tad mano sumanymas yra gana rizikingas. Neseniai pats pragmatizmo kūrėjas[8] Lovelio institute skaitė paskaitų kursą apie pragmatizmą – tai buvo akinančios šviesos blyksniai kimeriškoje tamsoje[9]. Manau, kad nė vienas iš mūsų nesuprato *visko*, ką jis pasakė, – ir vis dėlto aš stoviu čia ir leidžiuosi į panašią avantiūrą.

Aš nutariau rizikuoti, nes paskaitos, apie kurias kalbu, *pritraukė* nemažai publikos. Reikia pripažinti, kad kalbos apie sunkiai suvokiamus dalykus mus pakeri netgi tada, kai nei mes, nei disputo dalyviai jų nesuprantame. Mus apima jaudulys dėl problemos, pajuntame begalybės dvelksmą. Tegul tik kur nors rūkomajame prasidės ginčas apie valios laisvę ar Dievo visažinystę, apie gėrį ir blogį, ir pamatysite, kaip visi ištemps ausis. Filosofijos rezultatai mums gyvybiškai svarbūs, ir net keisčiausi filosofijos argumentai maloniai jaudina mūsų polinkį į subtilius ir reikšmingus dalykus.

Aš pats, būdamas atsidavęs filosofijai ir tikėdamas, kad mums, filosofams, brėkšta nauja aušra, jaučiuosi turįs *per fas aut nefas*[10] papasakoti jums šį tą nauja apie dabartinę padėtį.

Filosofija yra kartu ir pati kilniausia, ir pati banaliausia žmogaus siekių apraiška. Ji įsiskverbia net į mažiausius plyšelius ir atveria plačiausias erdves. Ja pilvo neprikimši, bet ji padrąsina mūsų sielas; ir nors paprastam žmogui jos metodai, abejonės ir iššūkiai, jos sofizmai ir dialektika atrodo atgrasūs, niekas negalėtų žengti pirmyn, jeigu jos šviesos spinduliai nenutviekstų pasaulio perspektyvų. Šiaip ar taip, dėl tų šviesos blyksnių ir juos gaubiančios tamsos bei paslapties kontrasto tai, ką ji sako, įdomu toli gražu ne vien profesionalui.

Filosofijos istorija didžia dalimi yra žmonių temperamentų susidūrimo istorija. Gal kai kuriems mano kolegoms toks požiūris atrodys ne itin pagarbus, bet aš turėsiu atsižvelgti į šį susidūrimą ir juo remdamasis paaiškinti gausybę filosofų nesutarimų. Kad ir kokio temperamento būtų profesionalus filosofas, filosofuodamas jis stengiasi nuslėpti savo temperamentą. Temperamentas tradiciškai nėra lai-

komas argumentu, tad filosofas ieško tik beasmenių argumentų savo išvadoms. Tačiau jo temperamentas veikia jį labiau nei kuri nors jo griežtai objektyvi prielaida. Jo temperamentas priskiria argumentams vienokį ar kitokį akivaizdumą, skatindamas susidaryti švelnesnį ar rūstesnį požiūrį į pasaulį, kaip kad skatintų vienas ar kitas faktas ar principas. Filosofas *pasitiki* savo temperamentu. Ieškodamas jį atitinkančio pasaulio, filosofas tiki kiekvienu temperamentui adekvačiu pasaulio vaizdu. Jam atrodo, kad priešingo temperamento žmonės disonuoja su pasaulio prigimtimi, širdies gilumoje jis laiko juos nekompetentingais, mano, kad filosofijos problemas ne jiems narplioti, nors jie ir gerokai pranoktų jį dialektiniais sugebėjimais.

Tačiau viešumoje jis negali pretenduoti į didesnį įžvalgumą ar autoritetą vien remdamasis savo temperamentu. Todėl mūsų filosofinės diskusijos būna nevisiškai nuoširdžios: svarbiausia iš mūsų prielaidų niekada neminima. Esu įsitikinęs, kad bus aiškiau, jei šiose paskaitose mes sulaužysime tą taisyklę ir temperamentą minėsime. Taigi aš taip ir darysiu.

Žinoma, aš kalbu apie tikrai neeilinius, pasižyminčius radikaliu individualumu žmones, kurie paliko gilų pėdsaką filosofijoje ir yra įrašyti į jos istoriją. Platonas, Lokas (Locke), Hėgelis (Hegel), Spenseris (Spencer)[11] yra tokie temperamento valdomi mąstytojai. Daugelis iš mūsų, žinoma, nepasižymi aiškiai apibrėžtu intelektualiniu temperamentu, mes esame sudėti iš priešybių, kurių kiekviena reiškiasi labai kukliai. Mes vargu ar žinome, kam teikiame pirmenybę abstrakčiuose dalykuose; kai kas iš mūsų lengvai pasiduoda kitų įtakai ir galop ima sekti mada ar perima įspūdingiausio mūsų aplinkos filosofo pažiūras, nesvarbu, kas tas filosofas būtų. Bet iki šiol filosofijoje buvo *svarbu* vienas dalykas – žmogus turi *matyti* daiktus, matyti juos savo požiūriu ir būti nepatenkintas bet kokiu priešingu požiūriu. Nėra pagrindo manyti, kad nuo šiol žmonijos minties istorijoje toks stipriai temperamento veikiamas požiūris pasidarytų nesvarbus.

Pateikdamas šias pastabas, aš turiu omenyje ypatingą temperamentų skirtumą, kuris aptinkamas ne tik filosofijoje, bet ir literatūroje,

mene, politikoje, net elgsenoje. Elgsenos požiūriu vieni žmonės yra formalistai, kiti elgiasi laisvai; politikoje vieni yra autokratai, kiti – anarchistai; literatūroje esama puristų, arba linkusių į akademiškumą, ir realistų; mene – klasikų ir romantikų. Visas šias antitezes mes gerai žinome; na, o filosofijoje mes turime labai panašią priešybių porą, nusakomą terminais „racionalistas" ir „empirikas"; empirikas – tai neapdorotų faktų įvairovės mėgėjas, o racionalistas – abstrakčių ir amžinų principų šalininkas. Nė vienas žmogus nė valandos negali išsiversti nei be faktų, nei be principų, todėl tai greičiau yra akcentų skirtumas; tačiau dėl to kyla didžiulė antipatija kitaip tuos akcentus sudedantiems. Sąvokos „empirikas" ir „racionalistas" mums labai parankios apibūdinti skirtingai žmonių pasaulėžiūrai. Pasitelkus šiuos terminus, priešpriešа tampa paprasta ir ryški.

Paprastesnė ir ryškesnė, negu dažniausiai yra žmonės, kuriuos apibūdina šie terminai, nes žmogaus prigimčiai būdingi įvairiausi pokyčiai ir deriniai; todėl jei dabar aš imsiuosi išsamiau paaiškinti, ką turiu galvoje kalbėda-

mas apie racionalistus ir empirikus, ir papildysiu šių sąvokų apibrėžimus pateikdamas kai kuriuos antrinius bruožus, prašau jūsų mano poelgį vertinti kaip tam tikra prasme savavališką. Aš renkuosi šiuos gana dažnai gyvenime pasitaikančius, bet jokiu būdu ne visuotinius derinių tipus grynai dėl to, kad jie praverčia mano galutiniam tikslui – pragmatizmui apibūdinti. Terminai „intelektualizmas" ir „sensualizmas" tradiciškai vartojami kaip „racionalizmo" ir „empirizmo" sinonimai. Be to, intelektualizmas dažniausiai susijęs su idealistine ir optimistine pasaulėjauta. Kita vertus, empirikai paprastai būna materialistai, ir jų optimizmas aiškiai yra sąlygiškas ir nedrąsus. Racionalizmas visada monistinis. Jis remiasi visuma ir bendrybėmis ir didelę reikšmę teikia daiktų vienovei. Empirizmas remiasi dalimis, visumą laiko dalių sankaupa ir todėl linkęs vadintis pliuralistiniu. Racionalizmas paprastai laiko save religingesniu už empirizmą; apie šią pretenziją galima labai daug kalbėti, todėl aš apie ją tik užsimenu. Pretenzija yra pagrįsta, kai atskiras racionalistas yra vadinamasis jaus-

mo žmogus, o empirikas didžiuojasi esąs sveikos galvosenos. Taigi racionalistas paprastai palankiai atsiliepia apie valios laisvę, o empirikas yra fatalistas – čia vartoju populiariausias sąvokas. Pagaliau racionalistas pasirodys labiau linkęs į dogmatizmą, o empirikas galbūt bus skeptiškesnis ir pasirengęs diskusijai.

Šiuos bruožus aš surašysiu į du stulpelius. Manau, kad jūs nesunkiai atpažinsite tuos du proto tipus, jei aš pateiksiu stulpelius, pavadinęs juos „jautrusis" ir „tvirtasis".

Jautrusis	*Tvirtasis*
Racionalistinis (remiasi „principais")	Empirinis (remiasi "faktais")
Intelektualistinis	Sensualistinis
Idealistinis	Materialistinis
Optimistinis	Pesimistinis
Religinis	Nereliginis
Pripažįstantis valios laisvę	Fatalistinis
Monistinis	Pliuralistinis
Dogmatinis	Skeptiškas

Prašom dabar dar nekelti klausimo, ar šie du mano pateikti priešybių deriniai yra vidujai susiję ir darnūs, ar ne, – netrukus aš aptarsiu tai smulkiau. Tuo tarpu pakaks tik žinoti, kad jautrusis ir griežtasis žmonių tipai su jiems būdingais bruožais iš tikrųjų egzistuoja. Galbūt kiekvienas žinote ryškių šių tipų pavyzdžių, taip pat, matyt, gerai žinote, ką vieno tipo atstovai mano apie priešingą pusę. Jie prastos nuomonės vieni apie kitus. Visais laikais jų antagonizmas – jei tik pasitaikydavo ryškių temperamentų individų – turėjo didžiulę įtaką to meto filosofijos atmosferai. Tas pat ir šiandien. Tvirtieji laiko jautriuosius sentimentaliais minkštakūniais. Šie savo ruožtu linkę manyti, kad tvirtieji yra netašyti, bejausmiai ar brutalūs. Jų tarpusavio santykiai primena turistų iš Bostono bendravimą su Kripl Kriko gyventojais. Kiekviena pusė įsitikinusi, kad kita yra kur kas už ją menkesnė; bet panieka vienu atveju yra sumišusi su pašaipa, o kitu atveju ji turi baimės priemaišą.

Taigi, kaip aš jau anksčiau pabrėžiau, filosofijos srityje yra maža grynų ir tikrų jautrių bostoniečių, nedaug ir tipiškų tvirtų Uolėtųjų

kalnų gyventojų. Dauguma norėtų savintis gerus dalykus iš abiejų pusių. Žinoma, faktai yra geras dalykas – duokit mums aibes faktų. Principai taip pat gerai – duokit mums krūvas principų. Vienu aspektu pasaulis neabejotinai yra vienis, kitu aspektu pasaulis neabejotinai yra daugis. Jis kartu ir vienis, ir daugis – užimkime pliuralistinio monizmo poziciją. Iš tikrųjų viskas būtinai determinuota, tačiau mūsų valia yra laisva: tam tikras laisvos valios determinizmas yra tikroji filosofija. Nenuginčysi, kad dalys yra blogos, bet visuma negali būti ydinga – tad praktinį pesimizmą galima suderinti su metafiziniu optimizmu, ir taip toliau. Eilinis diletantas filosofijos srityje nebūna radikalus, nesirūpina savo sistemos nuoseklumu, o gyvena sau tai vienoje pasitikėjimą keliančioje jos dalyje, tai kitoje – priklausomai nuo kintančių laiko reikalavimų.

Bet kai kurie iš mūsų nėra tik diletantai filosofijos srityje. Mes esame verti rimtų mėgėjų vardo, ir mus erzina per didelis mūsų įsitikinimų nenuoseklumas ir nepastovumas. Mūsų intelektualinė sąžinė negali nurimti, kol mes

nuolat stengiamės suderinti nesuderinamus dalykus, perimtus iš abiejų priešingų pusių.

Dabar priėjau prie pirmos tikrai svarbios nuorodos, kurią norėčiau išdėstyti. Dar niekada nebuvo tiek daug žmonių, aiškiai linkusių į empirizmą, kaip šiandien. Galima sakyti, mūsų vaikai jau gimsta mokslininkai. Vis dėlto pagarba faktams neužgesino mūsų religingumo. Pati pagarba yra beveik religinio pobūdžio. Mūsų mokslinis temperamentas yra dievobaimingas. Įsivaizduokim šio tipo žmogų, kuris yra dar ir filosofijos mėgėjas, nenorintis turėti į kratinį panašios sistemos kaip koks diletantas, – taigi kokioje padėtyje jis atsidurtų šiais palaimintais 1906-aisiais Viešpaties metais? Jam reikia faktų, jam reikia mokslo, bet jam reikia ir religijos. Ir būdamas mėgėjas, o ne savarankiškas filosofijos kūrėjas, jis, aišku, ieško šios srities specialistų ir profesionalų pagalbos. Dauguma čia dalyvaujančiųjų, galbūt net didžioji dauguma, yra tokio tipo mėgėjai.

Taigi kokio pobūdžio filosofija siūloma patenkinti jūsų poreikiams? Jums siūloma empirinė filosofija, kuri yra nepakankamai religinė, ir religinė filosofija, kuri yra nepakankamai

empirinė jūsų tikslui. Jei pažvelgtumėte į tą pusę, kur daugiausia remiamasi faktais, aptiktumėte visą veikiančią tvirtųjų programą ir įsiliepsnojusį „mokslo ir religijos konfliktą". Arba pamatytumėte Hekelį (Haeckel)[12] – tvirtąjį iš Uolėtųjų kalnų – ir jo materialistinį monizmą, jo eterį-dievą, išgirstumėte jo pašaipią repliką apie Dievą kaip apie „dujinį stuburinį"; arba pamatytumėte Spenserį, traktuojantį pasaulio istoriją kaip vien tik materijos ir judėjimo persiskirstymą ir mandagiai išprašantį religiją pro paradines duris: tegu ji sau gyvuoja, bet niekada tenepasirodo šventykloje.

Per paskutiniuosius šimtą penkiasdešimt metų mokslo pažanga, atrodo, išplėtė materialaus pasaulio sritį ir sumenkino žmogaus svarbą. Viso to rezultatas – natūralistinės ar pozityvistinės jausenos sustiprėjimas. Žmogus nediktuoja gamtai dėsnių, jis paklūsta jos dėsniams. Gamta stūkso nepajudinama, žmogus turi prie jos prisitaikyti. Tegu jis užfiksuoja tiesą, kad ir kokia nežmoniška ji būtų, ir jai paklūsta. Romantinis spontaniškumas ir narsa jau dingo, pasaulėjauta tapo materialistinė ir slogi. Idealai atrodo tarsi inertiški šalutiniai

fiziologijos produktai; aukštesni dalykai aiškinami remiantis žemesniais ir visada traktuojami kaip „ne kas kita, kaip“ – ne kas kita, kaip kas nors žemesnės rūšies. Trumpai tariant, tai materialistinis pasaulis, kuriame tik tvirtieji jaučiasi kaip namie.

Kita vertus, jei jūs atsigręžtumėte į religijos sritį tikėdamasis paguodos ir paklausytumėte jautriųjų filosofijos, ką gi jūs aptiktumėte? Šiuolaikinė mūsų kartos angliškai kalbančių žmonių religinė filosofija yra dviejų pagrindinių tipų. Vienas iš jų radikalesnis ir agresyvesnis, o kitas primena iš lėto atsitraukiantį kovotoją. Radikalesniu religinės filosofijos sparnu aš laikau vadinamąjį anglų hėgelizmo mokyklos transcendentalinį idealizmą, tokių mąstytojų kaip Grinas (Green)[13], Kerdai (Cairds)[14], Bozanketas (Bosanquet)[15] ir Roisas[16] filosofiją. Ši filosofija smarkiai paveikė mąslesnius protestantų dvasininkus. Ji yra panteistinė ir, be abejonės, jau gerokai atšipino protestantizmo tradicinio teizmo ašmenis.

Vis dėlto tas teizmas dar gyvuoja. Jis yra dogmatiško scholastinio teizmo, dar ir dabar

griežtai dėstomo katalikų bažnyčios seminarijose, tiesioginis palikuonis, susiformavęs pamažu darant nuolaidas. Ilgą laiką mes jį vadinome škotų mokyklos filosofija. Tai yra ta pati filosofija, kurią aš palyginau su lėtai atsitraukiančiu kovotoju. Kai iš vienos pusės braunasi hėgelininkai ir kiti „Absoliuto" filosofai, o iš kitos – mokslingi evoliucionistai ir agnostikai, vyrai, siūlantys mums tokią filosofiją, – Džeimsas Martino (James Martineau), profesorius Baunas (Bowne), profesorius Ledas (Ladd)[17] ir kiti – turėtų jaustis patekę į gana keblią padėtį. Kad ir kokia bešališka ir atvira atrodytų ši filosofija, ji nėra radikalaus pobūdžio. Ji eklektiška, kompromisinė, pirmiausia stengiasi surasti *modus vivendi*[18]. Ji pripažįsta darvinizmo faktus, smegenų fiziologijos duomenis, bet tai jos nesuaktyvina, nesukelia entuziazmo. Jai trūksta pergalingo ir agresyvaus tono. Taigi jai trūksta *prestižo*, o absoliutizmas dėl savo radikalesnio stiliaus yra įgijęs tam tikrą *prestižą*.

Štai iš šių dviejų sistemų vieną jums ir reikės pasirinkti, jei jūs linkstate prie jautriųjų mo-

kyklos. Ir jeigu jums patinka faktai, kaip aš ir maniau, jūs aptiksite racionalizmo, intelektualizmo demono pėdsaką, kuris driekiasi per visa tai, kas yra šiapus. Žinoma, jūs išvengiate materializmo, kuris eina koja į koją su viešpataujančiu empirizmu; bet už tai jūs prarandate ryšį su konkrečiu gyvenimu. Absoliutizmo filosofai sklando tokiose abstrakcijos aukštybėse, kad niekada net nebando nusileisti. Absoliutus protas, kurį jie siūlo mums, protas, kuris kuria mūsų pasaulį jį mąstydamas, lygiai taip pat galėjo – kad ir kiek jie prieštarautų – sukurti ir bet kurį iš milijono kitų pasaulių. Iš Absoliuto sąvokos jūs negalite gauti jokio konkretaus fakto. Absoliutą galima suderinti su bet kokia dalykų padėtimi, nusistovėjusia čia, žemėje. Ir teistinis Dievas yra beveik toks pat bevaisis principas. Reikia leistis į jo sukurtą pasaulį, kad rastumėte užuominų apie jo tikrąją esmę: tai toks Dievas, kuris kartą visiems laikams sukūrė šį pasaulį. Rašytojų teistų Dievas gyvena tokiose pačiose grynos abstrakcijos aukštybėse, kaip ir Absoliutas. Absoliutizmas pasižymi užmoju ir ryžtu, o įprastinis teizmas yra blankesnis, bet jie abu yra vienodai mums

tolimi ir tušti. O *jums* reikia filosofijos, kuri ne tik lavintų jūsų intelektinio abstrahavimo galias, bet ir būtų pozityviai susijusi su šiuo tikruoju baigtiniu žmogaus gyvenimo pasauliu.

Jums reikia sistemos, kuri suderintų du dalykus – mokslui būdingą ištikimybę faktams bei polinkį į juos atsižvelgti, žodžiu, prisitaikymo ir susitarimo dvasią, ir kartu senąjį tikėjimą žmogiškomis vertybėmis bei iš to kylantį religinį arba romantinį spontaniškumą. Tada ir susiduriame su dilema: jūs pamatote, kad dvi jūsų *quaesitum*[19] dalys yra beviltiškai atskirtos viena nuo kitos. Jeigu jūs pasirenkate empirizmą, matote, kad jis yra nehumaniškas ir nereliginis; jeigu jūs renkatės racionalistinę filosofiją, kuri iš tikrųjų gali vadintis religine, matote, kad ji visai neturi ryšio su konkrečiais faktais, džiaugsmais ir vargais.

Aš nežinau, kiek jūsų esate pakankamai susipažinę su filosofija, kad visiškai suprastumėte pastarąjį mano priekaištą, tad ilgėliau stabtelėsiu prie to racionalistinių sistemų nerealumo, kuris taip atstumia tikrąjį faktų šalininką.

4. 1576

Kaip gaila, kad aš neišsaugojau traktato, kurį prieš metus ar dvejus man įteikė vienas studentas, pirmųjų dviejų puslapių. Jie taip aiškiai iliustravo mano požiūrį, jog aš apgailestauju, kad negaliu dabar jums jų perskaityti. Tas jaunuolis, kuris buvo baigęs kažkurį Vakarų Europos koledžą, pradeda sakydamas, jog jis visada laikė savaime suprantamu dalyku, kad, peržengę filosofijos auditorijos slenkstį, jūs užmezgate ryšius su pasauliu, kuris iš esmės skiriasi nuo ano, palikto gatvėje. Jis rašė, kad šie du pasauliai taip mažai siejasi vienas su kitu, jog neįmanoma mąstyti apie juos abu vienu metu. Konkretaus asmeninio patyrimo pasaulis, kuriam priklauso gatvė, yra neįsivaizduojamai įvairus, painus, purvinas, skaudus ir sudėtingas. O filosofijos profesoriaus pateikiamas pasaulis yra paprastas, švarus ir kilnus. Realaus gyvenimo prieštaravimų jame nėra. Jo struktūra klasikinė. Proto dėsniai nubrėžia jo kontūrus, loginis būtinumas sucementuoja jo dalis. Grynumas ir orumas yra išskirtiniai jo bruožai. Jis yra tarsi spindinti ant kalno marmuro šventovė.

Tiesą sakant, tai yra ne tiek tikrojo pasaulio vaizdas, kiek tam tikras jo priedas, klasikinė

šventykla, kurioje racionalistų vaizduotė gali rasti priebėgą nuo nepakenčiamai painaus ir gotiško vaizdo, kurį pateikia pliki faktai. Tai ne mūsų konkretaus pasaulio *paaiškinimas*, o visai kas kita, – tai jo pakaitalas, vaistas, išsigelbėjimo kelias.

Šios filosofijos temperamentas – jei tik čia galima pavartoti šį žodį – yra visiškai svetimas konkrečios būties temperamentui. *Rafinuotumas* – štai kas būdinga mūsų intelektualistinei filosofijai. Ji puikiausiai patenkina šį troškimą turėti rafinuotą mąstymo objektą, šį tokį galingą proto poreikį. Bet aš prašau jus kuo rimčiau pažvelgti į šį kolosalų konkrečių faktų pasaulį, į baisią tų faktų painiavą, į jų netikėtumą ir žiaurumą, į jų laukiniškumą, ir tada man pasakykite, ar „rafinuotas" yra kaip tik tas vienintelis epitetas, kurį ištartų jūsų lūpos pasauliui apibūdinti.

Be abejo, rafinuotumas būdingas daiktams. Bet filosofija, dvelkianti tik rafinuotumu, niekada nepatenkins empirinės pakraipos proto. Ji veikiau atrodys kaip dirbtinė konstrukcija. Tad jūs matote, kad mokslo žmonės linkę nusigręžti nuo metafizikos kaip nuo kažko visiškai izo-

liuoto ir šmėkliško, o praktiški žmonės nutrepsi filosofijos dulkes nuo savo kojų ir paklūsta protėvių šauksmui.

Iš tikrųjų tas pasitenkinimas, kurio pripildo racionalisto protą gryna, bet nereali sistema, yra šiek tiek atgrasus. Leibnicas (Leibnitz)[20] buvo mąstytojas racionalistas, nepalyginti labiau domėjęsis faktais nei daugelis kitų racionalistų. Bet jei norite įkūnyto paviršutiniškumo, tereikia perskaityti jo žaviai parašytą „Teodicėją", kurioje jis siekė pateisinti Dievo kelius į žmogų ir įrodyti, kad mes gyvename geriausiame iš visų įmanomų pasaulių. Leiskite pacituoti ištrauką, iliustruojančią mano mintį.

Greta kitų kliuvinių, iškilusių jo optimistinei filosofijai, Leibnicui tenka svarstyti amžinai pasmerktųjų skaičiaus problemą. Prielaidą, kad jų tarp žmonių yra nepalyginti daugiau nei išganytųjų, jis perima iš teologų ir toliau svarsto šitaip. Jis rašo: „Blogis atrodytų beveik niekas palyginti su gėriu, jei tik mes suvoktume tikrąją Dievo valstybės didybę. Celijus Sekundas Kurionis yra parašęs knygelę „De amplitudine regni Coelestis"[21], kuri neseniai buvo pakartotinai išleista. Bet jam nepavyko aprėpti

dangaus karalystės masto. Žmonės senovėje menkai įsivaizdavo Dievo darbus <...>. Jiems atrodė, kad tik mūsų žemė yra apgyvendinta, ir net mintis apie mūsų antipodus juos trikdė. Kita pasaulio dalis, jų supratimu, sudaryta iš keleto šviečiančių dangaus kūnų ir keleto krištolinių sferų. Bet šiandien, nesvarbu, kokias ribas priskirtume visatai ar apskritai manytume jų nesant, turime pripažinti, kad egzistuoja nesuskaičiuojama gausybė dangaus kūnų, tokių kaip mūsų ar didesnių, kuriuose lygiai taip pat gali gyventi protingos būtybės, nors nebūtinai tai turi būti žmonės. Mūsų žemė yra tik vienas iš šešių pagrindinių mūsų saulės palydovų. Kadangi visos nejudamos žvaigždės yra saulės, darosi aišku, kokią menką vietą tarp regimų kūnų užima mūsų žemė, nes ji yra tik vieno iš tų kūnų palydovas. Visose tose saulėse *gali* gyventi vien tik laimingos būtybės, ir niekas neverčia mūsų tikėti, kad pasmerktųjų yra labai daug; *užtenka tik keleto atvejų ir pavyzdžių, kad pamatytume, kokią naudą gėris gauna iš blogio.* Be to, kadangi nėra pagrindo manyti, kad žvaigždės yra visur, tai galbūt už žvaigždžių sferos plyti didžiulė

erdvė? Ir šita neaprėpiama erdvė, supanti žvaigždžių sferą <...>, galbūt kupina laimės ir didybės <...>. Ko tada yra verti samprotavimai apie žemę ir jos gyventojus? Argi ji nesumažėja iki kažko nepalyginti mažesnio nei fizinis taškas, nes mūsų žemė yra tik taškas, palyginti su atstumu iki nejudamų žvaigždžių? Taigi ta visatos dalis, kurią mes pažįstame, yra beveik niekas, palyginti su jos nepažįstama dalimi, kurią mes vis dėlto turime pripažinti esant, ir visas mums žinomas blogis glūdi tame beveik nieke; vadinasi, visas blogis yra beveik niekas, palyginti su visatoje glūdinčiu gėriu."

Kitoje vietoje Leibnicas tęsia: „Yra teisingumas, kuris nesiekia nei pataisyti nusikaltėlį, nei parodyti pavyzdį kitiems, nei atlyginti skriaudą. Šis teisingumas grindžiamas grynu atitikimu, kuris pasiekiamas išperkant nedorą poelgį. Socinai[22] ir Hobsas (Hobbes)[23] prieštaravo tokiam baudžiamajam teisingumui, kuris iš tikrųjų yra keršto teisingumas ir kurį Dievas daugeliu atvejų pasilaiko sau <...>. Jis visada grindžiamas dalykų atitikimu ir patenkina ne tik nuskriaustąją šalį, bet ir visus išmintingus stebėtojus, panašiai kaip nuostabi

muzika ar puikus architektūros kūrinys patenkina išlavintą protą.<...> Tad pasmerktųjų kančios nesibaigia, nors jos jau nebetarnauja tam, kad nukreiptų nuo nuodėmės, o palaimintųjų palaima tęsiasi, nors ji jau nė vieno nesustiprina neiškrypti iš gėrio kelio. Pasmerktieji nuolat užsitraukia naujas bausmes tebedarydami nuodėmes, o palaimintieji sulaukia naujų džiaugsmų, nes be paliovos tobulėja siekdami gėrio. Ir viena, ir kita pagrįsta *atitikimo principu* <..>, nes Dievas, kaip aš jau minėjau, visus dalykus sukūrė tobulai darnius."

Tai, kad Leibnicas menkai suvokia tikrovę, yra taip akivaizdu, jog mano komentarai nereikalingi. Aišku, kad joks realistinis pasmerktosios sielos patyrimo vaizdinys niekada net nepriartėjo prie jo proto slenksčio. Niekada jam neatėjo į galvą, kad juo mažiau yra „prarastosios sielos" pavyzdžių, kuriuos Dievas pakiša kaip nuolaidą amžinajam atitikimui, juo menkiau pagrįsta palaimintųjų šlovė. Tai, ką jis mums pateikia, tėra bejausmis literatūrinis pratimas, kurio malonaus turinio nesušildo net pragaro ugnis.

Tik nesakykite man, kad, siekdamas parodyti racionalistinio filosofavimo seklumą, aš turėjau grįžti į lėkštą perukų amžių. Šiuolaikinio racionalizmo optimizmas faktus mėgstančiam protui atrodo lygiai toks pat paviršutiniškas. Tikrasis pasaulis yra visiškai atviras, bet racionalizmas kuria sistemas, o sistemos privalo būti uždaros. Kasdieniame žmonių gyvenime tobulumas yra kažkas tolima ir dar siekiama. Racionalizmo požiūriu, tai tik baigtinio ir santykinio pasaulio sukeliama iliuzija: absoliutus daiktų pagrindas yra amžinai užbaigtas tobulumas.

Puikų maišto prieš tuščią ir lėkštą paplitusios religinės filosofijos optimizmą pavyzdį galime rasti drąsaus rašytojo anarchisto Morisono I. Svifto (Morrison I. Swift) knygoje. Pono Svifto anarchizmas platesnio masto nei manasis, bet, prisipažinsiu, aš jam daug kur pritariu, ir kai kas iš jūsų, žinau, nuoširdžiai pritaria jo nusivylimui dabar madingu idealistiniu optimizmu. Savo pamfleto „Žmogaus nuolankumas“ („Human Submission“) pradžioje jis pateikia keletą miesto reporterių žinučių iš laikraščių (savižudybės, mirtys iš bado ir

pan.) kaip mūsų civilizuotos santvarkos vaizdus. Pavyzdžiui: „Išklampojęs per sniegą miestą nuo vieno galo iki kito, tuščiai vildamasis gauti darbo, tarnautojas Džonas Korkoranas, kurio žmona bei šeši vaikai liko be maisto ir gavo paliepimą išsikelti iš buto viršutiniame daugiabučio namo aukšte rytinėje miesto dalyje, nes neišgalėjo sumokėti nuomos mokesčio, šiandien nusižudė išgėręs karbolio rūgšties. Korkoranas prieš tris savaites dėl ligos prarado darbą, ir per priverstinio dykinėjimo laiką jo skurdžios santaupos ištirpo. Vakar jis gavo darbą sniego valytojų brigadoje, bet po ligos jis dar buvo nusilpęs ir, valandą padirbėjęs su kastuvu, turėjo mesti darbą. Vadinasi, vėl reikėjo atnaujinti varginančias darbo paieškas. Visiškai prislėgtas Korkoranas vakar vėlai vakare grįžo namo ir rado alkanus vaikus ir žmoną, o ant durų – paliepimą išsikraustyti. Kitą rytą jis išgėrė nuodų.

Daugybę tokių istorijų turiu prieš akis, – tęsia ponas Sviftas; – iš jų lengvai susidarytų ištisa enciklopedija. Pateikiu tik keletą iš jų kaip pasaulio aiškinimo pavyzdžius. „Mes žinome Dievą esant šiame pasaulyje", – sako rašytojas

viename neseniai išleistame angliškame žurnale. [Būtent blogio buvimas šiame laikinajame pasaulyje yra amžinojo pasaulio tobulumo sąlyga, – rašo profesorius Roisas knygoje „Pasaulis ir individas" („The World and the Individual", II, 385).] „Absoliutas darosi tik turtingesnis dėl tų disonansų ir visos įvairovės, kurią jis apima", – teigia F. H. Bredlis (Bradley) knygoje „Regimybė ir tikrovė" („Appearance and Reality", 204)[24]. Jis turi omenyje, kad tie pražuvę žmonės tik praturtina pasaulį, – ir tai vadinama filosofija! Taigi profesoriai Roisas ir Bredlis bei visas tuntas naivių įmitusių mąstytojų atskleidžia mums Tikrovę ir Absoliutą bei pateisina blogį ir kančią, tuo tarpu vienintelės mums žinomos visatos būtybės, gerai suvokiančios, kas yra pasaulis, gyvena tokiomis sąlygomis. Tai, ką šie žmonės patiria, ir *yra* Tikrovė. Jų patyrimas pateikia mums absoliučiai tikrą pasaulio raidos stadiją. Tai asmeninis patyrimas tų, kurie mūsų žinojimo srityje labiausiai tinkami *turėti* patyrimą, pasakyti mums, *kas yra*. Ko verti *samprotavimai apie* šių asmenų patyrimą, palyginti su tiesioginiu ir asmeniniu jo išgyvenimu, kurį jie patyrė? Filosofai vaikosi

šešėlių, o tie, kurie gyvena ir jaučia, žino tiesą. Žmonijos protas – ne filosofų ir savininkų klasės, bet tyliai mąstančių ir jaučiančių žmonių masės protas, – prieina prie tokios išvados. Šie žmonės sprendžia apie pasaulį, kaip ligi šiol jie leido vyriausiesiems religijos ir mokslo žyniams spręsti apie *juos*...

Šis Klivlendo darbininkas, nužudęs savo vaikus ir pats nusižudęs [kitas pateikiamas atvejis], yra vienas iš elementarių stulbinančių šiuolaikinio pasaulio ir šios visatos faktų. Jo negali patraukliai nušviesti ar sumenkinti jokie traktatai apie Dievą, Meilę ir Būtį, bejėgiškai egzistuojančius savo monumentalioje tuštumoje. Tai vienas iš paprastų nedalijamų šio pasaulio gyvenimo elementų – praėjus milijonams pasaulio raidos metų ir dvidešimčiai amžių po Kristaus. Minties pasaulyje jis yra pirminis, nesunaikinamas kaip atomai ar dalelės fiziniame pasaulyje. Jis simbolizuoja visos filosofijos, nematančios tokiuose įvykiuose viso sąmoningo patyrimo kvintesencijos, apgaulę. Tokie faktai nenuginčijamai įrodo religijos menkumą. Žmogus neduos religijai dar dviejų

tūkstančių ar dvidešimties amžių, kad ji išbandytų save ir švaistytų žmogaus laiką. Jos laikas praėjo, jos išbandymo metas baigėsi, ji pati pasirašė sau nuosprendį. Žmonija neturi erų ir amžinybių, kurias galėtų švaistyti diskredituotoms sistemoms išbandyti."*

Tokia yra empirinio proto reakcija į racionalisto išvedžiojimus. Tai absoliutus „Ačiū, nereikia". „Religija, – rašo ponas Sviftas, – yra tarsi lunatikas, kuriam realūs daiktai yra tuščia vieta." Toks, tik galbūt mažiau emocingas, šiandien yra ir kiekvieno rimto filosofijos mėgėjo, kuris tikisi iš filosofijos profesorių peno visiems savo prigimties poreikiams patenkinti, nuosprendis. Rašytojai empirikai siūlo jam materializmą, racionalistai – tam tikrą religiją, bet tai religijai „realūs daiktai yra tuščia vieta". Taigi tas mėgėjas tampa mūsų – filosofų – teisėju. Ir jautriesiems, ir tvirtiesiems jis turi ką prikišti. Nė vienas iš mūsų negali niekinti jo nuosprendžio, nes, šiaip ar taip, jis yra tipiškas

* Morrison I. Swift, *Human Submission*, Part Second, Philadelphia, Liberty Press, 1905, pp. 4 – 10.

tobulas protas, protas, turintis daugiausia poreikių, protas, kurio kritika ir nepasitenkinimas ilgainiui tampa lemtingi.

Štai dabar ir atėjo metas mano paties sprendimui. Aš siūlau keistokai pavadintą dalyką – pragmatizmą – kaip filosofiją, kuri gali patenkinti abiejų tipų reikalavimus. Jis gali būti religinis kaip racionalistinės sistemos, bet kartu jis gali būti glaudžiausiai susijęs su faktais kaip empirinės sistemos. Aš viliuosi sugebėsiąs daugeliui iš jūsų sudaryti tokią pat palankią nuomonę apie pragmatizmą, kokią turiu aš pats. Tačiau kadangi mano laikas baigiasi, dabar aš apie jį nekalbėsiu. Kitą paskaitą iš karto pradėsiu nuo jo. Dabar norėčiau trumpai sugrįžti prie to, apie ką kalbėjau.

Jei tarp jūsų yra profesionalių filosofų – o aš žinau, kad tokių yra, – tai jiems, be abejonės, mano dėstymas atrodė nedovanotinai, tiesiog neįtikėtinai grubus. Jautrieji ir tvirtieji – koks barbariškas skirstymas! Ir apskritai – visa filosofija susideda iš rafinuotų intelektualybių, subtilybių bei skrupulų, ji apima visus įmanomus derinių ir virsmų tipus, tad pavaizduoti jos konfliktus kaip kažkokias dviejų priešiškų

temperamentų peštynes yra brutalus sukarikatūrinimas ir aukščiausių dalykų sumenkinimas suteikiant jiems pačią žemiausią išraišką! Koks vaikiškas, paviršutiniškas požiūris! Ir kaip kvaila racionalistinių sistemų abstraktumą traktuoti kaip nusikaltimą ir smerkti tas sistemas už tai, kad jos laiko save greičiau šventovėmis ir priebėgomis, o ne faktų pasaulio tąsa. Argi visos mūsų teorijos nėra tik vaistai ir priebėgos? Ir jei filosofija turi būti religinė, kaip ji gali būti kas nors kita, o ne priebėga nuo tikrovės išorinio grubumo? Ar filosofija gali padaryti ką nors geresnio negu pakylėti mus virš mūsų gyvuliškų jutimų ir parodyti kitą, tauresnę mūsų proto buveinę toje didžiulėje visą intelekto numanomą tikrovę aprėpiančių idealių principų sistemoje? Argi principai ir bendri požiūriai gali būti kas nors kita, o ne abstrakčios schemos? Ar Kelno katedra buvo statoma be architekto brėžinio? Ar subtilumas pats savaime kelia pasibjaurėjimą? Ar konkrečios grubumo apraiškos yra vienintelis tikras dalykas?

Patikėkite, aš jaučiu visą kaltinimo svorį. Mano pateiktas vaizdas iš tikrųjų yra siau-

bingai supaprastintas ir grubus. Bet, kaip ir visos abstrakcijos, jis pasirodys esąs naudingas. Jeigu filosofai gali abstrakčiai nagrinėti pasaulio gyvenimą, jie neturėtų skųstis dėl pačios filosofijos gyvenimo abstraktaus traktavimo. Tiesą sakant, mano pateiktas vaizdas, kad ir koks jis grubus ir fragmentiškas, yra pedantiškai tikslus. Temperamentai su jų simpatijomis ir antipatijomis nulemia – ir visada nulems – žmonių filosofiją. Sistemų detales galima apmąstyti kiekvieną atskirai, ir tyrinėtojas, kuriantis sistemą, dažnai per medžius nemato miško. Bet, kai darbas yra užbaigtas, protas visuomet atlieka didžiąją sintezės procedūrą, ir sistema iškart iškyla prieš mus tarsi gyva būtybė su ta keista paprasta individualumo žyme, kuri aplanko mūsų atmintį tarsi mirusio draugo ar priešo šmėkla.

Ne tik Voltas Vitmenas (Walt Whitman)[25] galėjo parašyti: „kas paliečia šią knygą, paliečia žmogų". Visų didžiųjų filosofų knygos yra tarsi žmonės. Kiekvienos iš tų knygų savito, individualaus aromato, būdingo, bet nenusakomo, jutimas yra puikiausias mūsų užbaigto filo-

sofinio išsimokslinimo vaisius. Kiekviena sistema pretenduoja būti Dievo didingo pasaulio paveikslu. O iš tikrųjų ji liudija – ir dar kaip, – koks nepaprastai savitas yra kurio nors žmogaus individualus aromatas. Jei filosofinės sistemos telpa į šiuos rėmus (o išlavėję kritiški protai visas mūsų filosofijas į juos sutalpina), mūsų santykis su tomis sistemomis reiškiasi neformalia, instinktyvia žmogiška pasitenkinimo ar nepasitenkinimo reakcija. Mes tampame kategoriški atmesdami ar pripažindami, kaip ir tuo atveju, kai kandidatas per rinkimus stengiasi laimėti mūsų palankumą; mūsų sprendimai išsakomi paprastais giriamaisiais ar peikiamaisiais žodžiais. Savąjį pasaulio suvokimą mes lyginame su mums siūlomos filosofijos aromatu – ir pakanka vieno žodžio sprendimui suformuluoti.

Mes sakome: „Statt der lebendigen Natur da Gott die Menschen schuf hinein"[26], – tas miglotas prasimanymas, ta medinė, tiesmuka teorija, tas painus dirbtinumas, tas suplėkęs mokyklinis rašinėlis, tas liguisto žmogaus sapnas! Šalin jį! Šalin visa tai! Neįmanoma! Neįmanoma!

Detaliai nagrinėdami filosofinę sistemą, mes susidarome galutinį įspūdį apie filosofą, bet reaguojame būtent į galutinį įspūdį. Filosofijos išmanymą rodo mūsų apibendrinamųjų reakcijų apibrėžtumas, tiesiogiai intuityviai surastas epitetas, kuriuo žinovas tiksliai apibūdina tokius sudėtingus dalykus. Bet kad surastum tokį epitetą, didelio išmanymo nereikia. Tik nedaugelis žmonių turi savą aiškiai suformuluotą filosofiją. Bet beveik kiekvienas turi savitą požiūrį į pasaulį ir jaučia, kad nė viena iš jam žinomų filosofinių sistemų nepateikia visiškai adekvataus pasaulio vaizdo. Tos sistemos neaprėpia viso *jo* pasaulio. Viena – pernelyg įmantri, kita – pernelyg pedantiška, trečia – pernelyg nevienalytė, ketvirta – pernelyg liguista, penkta – pernelyg dirbtinė ir pan. Šiaip ar taip, ir jis, ir mes puikiai žinome, kad tokios filosofijos yra nei į tvorą, nei į mietą ir neturi teisės kalbėti pasaulio vardu. Platonas, Lokas, Spinoza, Milis (Mill), Kerdas, Hėgelis (aš iš atsargumo vengiu minėti mums artimesnius vardus) – esu tikras, kad daugeliui iš jūsų, mano klausytojai, šie vardai tik primena daugybę

įdomių, bet sužlugusių individualių bandymų. Būtų tiesiog absurdiška, jei tokie pasaulio traktavimo būdai iš tikrųjų būtų teisingi.

Mes, filosofai, turime skaitytis su tokiais jūsų jausmais. Galų gale, kartoju, jūsų jausmai tars paskutinį žodį apie visas mūsų filosofines sistemas. Laimės tas požiūris, kuris padarys didžiausią *įspūdį* visoms normalioms sieloms.

Dar vienas žodis apie tai, kad filosofinės sistemos būtinai yra abstrakčios schemos. Yra įvairių schemų, yra schemų *kūniškų* pastatų, kuriuos jų kūrėjas įsivaizduoja trimačius; yra schemų pastatų, kurie plokšti nubraižyti ant popieriaus lapo su liniuote bei skriestuvu. Jie lieka bekūniai ir sunykę net ir išmūryti iš akmenų ir kalkių skiedinio, nes jau pati schema numato tokį rezultatą. Schema pati savaime, žinoma, yra skurdi, bet nebūtinai ji numato skurdų daiktą. Kaip tik to, *ką numato* įprastinės racionalistinės filosofinės sistemos, esminis skurdumas ir atstumia empirikus. Čia kaip pavyzdys gerai tinka Herberto Spenserio sistema. Racionalistai mato gausybę jos trūkumų. Jo temperamentas sausas kaip mokyklos mokytojo, jis monotoniškas kaip ryla, argu-

mentuodamas jis griebiasi pigių triukų, jis neišmano net mechanikos dėsnių, apskritai pagrindinės jo idėjos neapibrėžtos, ir visa jo sistema kažkokia medinė, tarsi sukalta iš suskilusių maudos lentų, – ir vis dėlto pusė Anglijos nori jį palaidoti Vestminsterio abatijoje.

Kodėl? Kodėl Spenseriui teikiama tokia pagarba, nepaisant racionalistų įžvelgiamų jo trūkumų? Kodėl tiek daug apsišvietusių žmonių, suvokiančių tuos trūkumus, tikriausiai ir jūs, ir aš, vis dėlto trokšta matyti jį palaidotą Vestminsterio abatijoje?

Paprasčiausiai dėl to, kad mes jaučiame, jog filosofijos srityje jis *turi gerų ketinimų*. Galbūt jo principai – vien oda ir kaulai, bet, šiaip ar taip, jo knygos sukurtos pagal šio konkretaus pasaulio konkretų pavidalą. Faktų gausmas aidi per visus jo knygų skyrius, jis be paliovos pateikia faktus, jis pabrėžia faktus, visada atsigręžia į juos; ir to pakanka. Empiriniam protui kaip tik to ir reikia.

Pragmatizmo filosofija, apie kurią aš ketinu kalbėti kitoje paskaitoje, irgi išsaugoja glaudų ryšį su faktais ir, skirtingai negu Spenserio

filosofija, nei pradžioje, nei pabaigoje neišstumia už durų pozityvių religinių interpretacijų – ji jas taip pat nuoširdžiai traktuoja.

Aš viliuosi galėsiąs įtikinti jus, kad pragmatizmas ir yra tas vidurio kelias, kurio jūs ieškote.

Antra paskaita

KAS YRA PRAGMATIZMAS

Prieš keletą metų su viena draugija aš iškylavau kalnuose. Kartą, kai grįžau pasivaikščiojęs, radau visus iki vieno įsitraukusius į aistringą metafizinį disputą. Disputo *corpus*[27] buvo voveraitė; reikėjo įsivaizduoti, kad paprasta gyva voveraitė tupi vienoje medžio kamieno pusėje, o kitoje pusėje už medžio stovi žmogus. Žmogus stengiasi pamatyti voveraitę ir greitai eina aplink medį, bet, kad ir kaip vikriai jis judėtų, voveraitė tokiu pat greičiu juda priešinga kryptimi, ir medis visą laiką užstoja žmogui voveraitę, todėl jam taip ir nepavyksta jos išvysti. Čia kyla tokia metafizinė problema: *ar žmogus eina aplink voveraitę, ar ne?* Aišku, jis eina aplink medį, o voveraitė tupi medyje, bet ar jis eina aplink voveraitę? Laisvo laiko šioje dykynėje buvo į valias, ir

diskusija pagaliau išseko. Besiginčijantys pasidalijo į dvi grupes, ir kiekviena iš jų atkakliai laikėsi savo nuomonės; abiejose grupėse žmonių buvo po lygiai. Kai tik aš pasirodžiau, kiekviena pusė ėmė prašyti manęs, kad aš prisijungčiau prie jos ir padėčiau jai įgyti persvarą. Prisiminęs scholastinę taisyklę „aptikęs prieštaravimą, nustatyk skirtumą", aš ėmiau ieškoti tokio skirtumo ir bematant jį suradau.

„Kuri pusė teisi, – tariau aš, – priklauso nuo to, kaip jūs *praktiškai suprantate* „ėjimą aplink" voveraitę. Jei tai suprantate kaip judėjimą jos atžvilgiu iš šiaurės į rytus, paskui į pietus, paskui į vakarus, o paskui vėl į šiaurę, tada žmogus, žinoma, eina aplink ją, nes jis nuosekliai užima visas šias padėtis. Bet jei, priešingai, jūs manote, kad iš pradžių jis yra priešais voveraitę, paskui – jos dešinėje, paskui už jos, paskui jos kairėje ir pagaliau vėl priešais ją, – tada lygiai taip pat aišku, kad žmogus neina aplink voveraitę, nes dėl savo kompensuojamojo judėjimo voveraitė visą laiką yra atsigręžusi į žmogų, o jos nugara nugręžta nuo jo. Nustatykite šį skirtumą, ir neliks pagrindo

jokiam tolesniam disputui. Abi pusės yra teisios arba neteisios priklausomai nuo to, kokią praktinę prasmę jos suteikia pasakymui „eiti aplink".

Nors vienas ar du labiau įsikarščiavę mano kalbą pavadino gudravimu ir išsisukinėjimu sakydami, kad jiems nerūpi žodžių žaismas ar scholastinis pedantiškumas, kad jie turėjo galvoje tik tai, ką reiškia paprastas, tikras angliškas žodis „round" (aplink), dauguma, atrodo, sutiko, kad tasai nustatytas skirtumas pašalino disputo pagrindą.

Aš papasakojau šį trivialų anekdotą, nes jis yra itin paprastas *pragmatinio metodo*, apie kurį aš dabar ketinu kalbėti, pavyzdys. Pragmatinis metodas pirmiausia yra metafizinių disputų sprendimo metodas – antraip jie galėtų tęstis be galo. Ar pasaulis yra vienis, ar daugis, determinuotas ar laisvas, materialus ar dvasinis, – kiekvienas iš šių požiūrių į pasaulį gali būti ar nebūti teisingas, ir ginčai dėl jų yra begaliniai. Pragmatinis metodas tokiais atvejais mėgina paaiškinti kiekvieną požiūrį, nurodydamas jo atitinkamus praktinius padarinius. Koks būtų kam nors praktinis skirtumas, jei tas, o ne kitas požiūris pasirodytų esąs teisingas? Jei

negalima nurodyti jokio praktinio skirtumo, tai alternatyvos iš esmės reiškia tą patį, ir visas ginčas yra tuščias. Tačiau kai ginčas yra rimtas, mes turime surasti tam tikrą praktinį skirtumą, atsirandantį dėl to, kad viena ar kita pusė laikoma teisia.

Žvilgsnis į šios idėjos istoriją padės jums dar aiškiau suprasti, kas yra pragmatizmas. Terminas yra kilęs iš graikų kalbos žodžio πράγμα, reiškiančio veiksmą; iš jo kilo ir mūsų žodžiai „praktika" bei „praktinis". Pirmą kartą filosofijoje jį pavartojo ponas Čarlsas Pirsas 1878 m. straipsnyje „Kaip padaryti mūsų idėjas aiškias", kuris pasirodė žurnalo „Popular Science Monthly" tų metų sausio mėnesio numeryje*; nurodęs, kad mūsų įsitikinimai iš tikrųjų yra veikimo taisyklės, ponas Pirsas rašo, jog, norint atskleisti minties reikšmę, mums tereikia nustatyti, kokį poelgį ji gali sukelti: tas poelgis ir yra mums vienintelė jos reikšmė. Kad ir kokie subtilūs būtų visi mūsų minčių skirtumai, apie juos galima pasakyti vieną esminį konkretų

* Išverstas žurnalo „Revue Philosophique" 1879 m. sausio mėnesio numeryje (t. VII).

dalyką: nė vienas iš jų nėra toks subtilus, kad pasireikštų kaip nors kitaip, o ne kaip galimas praktinis skirtumas. Todėl, kad mūsų mintys apie kokį nors objektą taptų visiškai aiškios, mes turime tik nustatyti, kokius įmanomus praktinio pobūdžio padarinius tas objektas galėtų sukelti – kokių pojūčių galime iš jo tikėtis ir kokioms savo pačių reakcijoms turime pasirengti. Šių padarinių – tiesioginių ar tolimų – suvokimas ir yra visas mūsų įgytas to objekto suvokimas, jei tik šis suvokimas apskritai turi kokią nors pozityvią reikšmę.

Tai ir yra Pirso principas, pragmatizmo principas. Jo niekas nepastebėjo dvidešimt metų, kol aš kalboje, pasakytoje prof. Hauisono (Howison) filosofų klube[28] Kalifornijos universitete, vėl jį iškėliau ir specialiai pritaikiau religijai. Tada (1898 m.), matyt, jau buvo pribrendęs metas jį priimti. Žodis „pragmatizmas" paplito, ir dabar jis mirga filosofijos žurnalų puslapiuose. Visi tik ir kalba apie „pragmatizmo sąjūdį" – kartais pagarbiai, kartais niekinamai, bet retai kada gerai jį suprasdami. Akivaizdu, kad šis terminas tinka daugeliui tendencijų, iki tol neturėjusių bendro pavadinimo, ir kad jis „įsitvirtino".

Norint suvokti Pirso principo svarbą, reikia išmokti taikyti jį konkrečiais atvejais. Prieš keletą metų sužinojau, kad Ostvaldas (Ostwald)[29], žymus Leipcigo chemikas, pragmatizmo principą sėkmingai naudojo savo mokslo filosofijos paskaitose, nors jo taip ir nevadino.

„Visa tikrovės įvairovė veikia mūsų praktiką, – rašė jis man; – tas poveikis ir yra jos reikšmė mums. Per savo paskaitas paprastai pateikiu tokį klausimą: „Kas pasikeistų pasaulyje, jei viena ar kita alternatyva pasirodytų esanti teisinga?" Jei niekas nepasikeistų, alternatyva neturi prasmės."

Vadinasi, priešingi požiūriai praktiškai reiškia tą patį, o kokia nors kitokia reikšmė, išskyrus praktinę, mums neegzistuoja. Vienoje išspausdintoje paskaitoje Ostvaldas pateikia tokį jo mintį iliustruojantį pavyzdį. Chemikai ilgai ginčijosi dėl tam tikrų kūnų, vadinamų „tautomerais", vidinės sandaros. Jų savybės, kaip atrodė, patvirtino tiek nuomonę, kad jų viduje virpa netvarus vandenilio atomas, tiek nuomonę, kad jie yra netvarus dviejų kūnų junginys. Ginčas įsiliepsnojo, tačiau taip ir liko neišspręstas. „Jis niekada nebūtų kilęs, – sako

Ostvaldas, – jei priešininkai būtų paklausę savęs, kaip pasikeistų bandymų rezultatai, jeigu vienas ar kitas požiūris būtų laikomas teisingu. Tada būtų paaiškėję, kad jokio praktinio skirtumo negali būti ir kad šis kivirčas toks pat nerealus, kaip, tarkime pirmykščių žmonių ginčas, jeigu, samprotaudami apie mielinės tešlos kilimą, vieni iš jų tikintų, kad tikroji šio reiškinio priežastis yra „aitvaras", o kiti spirtųsi, kad „nykštukas"."*

Nuostabu, kiek daug filosofinių disputų netenka prasmės, atlikus su jais šį paprastą konkretaus padarinio nurodymo testą. Negali *būti* tokio skirtumo vienur, dėl kurio *neatsirastų* skirtumas kitur, – negali būti abstrakčios tiesos skirtumo, kuris nepasireikštų konkretaus fakto

* „Theorie und Praxis". *Zeitsch. des Oesterreichischen Ingenieur u. Architecten-Vereines*, 1905, Nr. 4, 6. Dar radikalesnį pragmatizmą nei Ostvaldo aš matau vienoje profesoriaus V. S. Franklino (W. S. Franklin)[30] kalboje: „Mano manymu, ydingiausias požiūris į fiziką, net jei mokslininkui atrodo, jog taip yra, – kad ji yra „masių, molekulių ir eterio mokslas". Aš manau, jog sveikiausias požiūris į ją, net jeigu mokslininkui jis ne visai suprantamas, – kad fizika yra mokslas apie būdus, kaip paimti kūnus savo dispozicijon ir išjudinti juos." (*Science*, January 2, 1903.)

ir jo nulemto elgesio – kam nors, kaip nors, kur nors ir kada nors primesto – skirtumu. Filosofijos uždavinys turėtų būti nurodyti, koks jums ir man rastųsi konkretus skirtumas tam tikrais mūsų gyvenimo momentais, jeigu būtų teisinga ta ar kita pasaulio formulė.

Pragmatinis metodas visai nėra naujas. Sokratas buvo jo šalininkas. Aristotelis metodiškai jį taikė. Lokas, Berklis (Berkeley) ir Hiumas (Hume) juo naudodamiesi daug nuveikė tiesos labui. Šedvortas Hodžsonas (Shadworth Hodgson)[31] primygtinai teigia, kad tikrovė yra tik tai, kas ji yra „žinoma kaip". Bet šie pragmatizmo šaukliai taikė šį metodą tik fragmentiškai – jie buvo tik pradininkai. Ir tik mūsų laikais jis įgijo visuotinį pobūdį, suvokė savo pasaulinę misiją ir ėmė pretenduoti į užkariautojo dalią. Aš tikiu šia dalia ir, manau, galų gale įkvėpsiu ir jums savo tikėjimą.

Pragmatizmas atstovauja filosofijoje puikiai žinomam požiūriui – empiriniam požiūriui, – tačiau jis atstovauja jam, kaip man atrodo, radikalesne ir mažiau prieštaravimų sukeliančia forma nei kuri nors ankstesnė empirizmo atmaina. Pragmatistas ryžtingai, kartą visam lai-

kui atsuka nugarą daugeliui įsigalėjusių įpročių, brangių profesionaliems filosofams. Jis nusigręžia nuo abstrakcijų ir neprieinamų dalykų, nuo žodinių sprendimų, nuo nevykusių apriorinių argumentų, nuo griežtų principų, uždarų sistemų, nuo tariamų absoliutų ir pradų. Jis atsigręžia į konkretybę ir adekvatumą, į faktus, į veiksmą ir į galią. Tai reiškia, kad įsigali empiriko temperamentas, o racionalistinio temperamento nuoširdžiai atsisakoma. Tai reiškia atvirą orą ir gamtos teikiamas galimybes kaip priešpriešą dogmai, dirbtinumui ir pretenzijoms į galutinę tiesą.

Tačiau kartu jis negina kokių nors specialių rezultatų. Jis yra tik metodas. Bet visuotinis šio metodo triumfas reikštų esminį to, ką paskutinėje savo paskaitoje pavadinau filosofijos „temperamentu", pasikeitimą. Ultraracionalistinio tipo mokytojų būtų atsikratyta, panašiai kaip respublikose atsikratyta dvariškių, kaip protestantiškose šalyse atsikratyta ultramontanistinių pažiūrų dvasininkų. Mokslas ir metafizika gerokai suartėtų ir iš tikrųjų dirbtų absoliučiai ranka rankon.

Metafizikos ieškojimai paprastai būdavo labai primityvūs. Jūs žinote, kaip žmones visuomet traukdavo draudžiama magija, ir žinote, kokį didžiulį vaidmenį magijoje visada vaidino *žodžiai*. Tu gali kontroliuoti dvasią, genijų, demoną ar kokią kitą jėgą, jei tik žinai jos vardą ar ją pažabojančią užkeikimo formulę. Saliamonas[32] žinojo visų dvasių vardus ir, turėdamas jų vardus, laikė jas pajungęs savo valiai. Taigi pirmykščiam protui visata visuomet atrodė tarsi mįslė, kurios įminimo reikia ieškoti kokio nors nušviečiančio ar galią teikiančio žodžio ar vardo pavidalu. Tas žodis įvardija visatos *principą*, ir jį žinoti reiškia tam tikra prasme jį valdyti. „Dievas", „Materija", „Protas", „Absoliutas", „Energija" – štai kiek daug pasaulio paslaptis įmenančių vardų. Galite būti ramūs, jei žinote juos. Jūs jau esate prie savo metafizinių ieškojimų pabaigos.

Bet jeigu jūs vadovaujatės pragmatiniu metodu, nė vieno iš tokių žodžių negalite laikyti užbaigiančiu jūsų ieškojimus. Jūs turite atskleisti kiekvieno žodžio grynąją praktinę vertę ir priversti jį dirbti jūsų patyrimo srityje. Tuomet jis bus panašus ne tiek į sprendimą,

bet veikiau į tolesnės veiklos programą, į nurodymą, kokiais būdais gali būti *pakeista* egzistuojanti tikrovė.

Taigi teorijos tampa instrumentais, o ne mįslių atsakymais, kuriuos suradę galime nurimti. Mes nerymome ant jų, bet einame į priekį, o pasitaikius progai remdamiesi jomis pertvarkome gamtą. Pragmatizmas sušvelnina visas mūsų teorijas, daro jas lanksčias ir kiekvieną paleidžia į darbą. Iš esmės jis nėra kas nors nauja ir derinasi su daugeliu senų filosofijos tendencijų. Pavyzdžiui, su nominalizmu jį sieja nuolatinis dėmesys atskirybėms, su utilitarizmu – praktinių aspektų pabrėžimas, su pozityvizmu – žodinių sprendimų, tuščių klausimų ir metafizinių abstrakcijų niekinimas.

Visa tai, kaip matote, yra *antiintelektualistinės* tendencijos. Kovai prieš racionalizmo pretenzijas ir patį metodą pragmatizmas yra gerai apsiginklavęs. Bet jis – bent jau iš pradžių – negina jokių konkrečių rezultatų. Jis neturi jokių dogmų, jokių doktrinų, jis turi tik savo metodą. Kaip vykusiai yra pasakęs jaunas italų pragmatistas Papinis, jis yra mūsų teorijų viduryje tarsi koridorius viešbutyje. Į jį atsiveria daugybė

kambarių. Viename jūs rasite žmogų, rašantį ateistinį veikalą; kitame – klūpantį ir meldžiantį tikėjimo bei jėgų; trečiame – chemiką, tiriantį kūnų savybes; ketvirtame apmąstoma kokia nors idealistinės metafizikos sistema; penktame įrodinėjamas metafizikos negalimumas. Bet koridorius priklauso jiems visiems, visi turi per jį pereiti, jei nori patogiai įeiti į savo kambarį arba išeiti iš jo.

Taigi pragmatinis metodas nenumato kokių nors konkrečių rezultatų – tai tik orientacinė nuostata. *Nuostata nusigręžti nuo pradmenų, principų, „kategorijų", tariamų būtinybių ir ieškoti galutinių dalykų, vaisių, išvadų, faktų.*

Pakaks apie pragmatinį metodą! Tikriausiai sakysite, kad aš veikiau jį liaupsinau, o ne aiškinau jums, bet netrukus aš jį gana plačiai paaiškinsiu parodydamas, kaip jis veikia sprendžiant kai kurias gerai žinomas problemas. Tuo tarpu žodis „pragmatizmas" pradėtas vartoti ir platesne prasme, kaip reiškiantis taip pat tam tikrą *tiesos teoriją*. Kai būsiu paruošęs dirvą, ketinu skirti visą paskaitą šiai teorijai išdėstyti, tad dabar galiu kalbėti labai glaustai. Kadangi sekti glaustą dėstymą nelengva, aš prašau jus

ketvirtį valandos sukaupti visą dėmesį. Jei daug kas liktų neaišku, tikiuosi paaiškinti tai vėlesnėse paskaitose.

Viena iš mūsų laikais sėkmingiausiai plėtojamų filosofijos sričių yra vadinamoji indukcinė logika, t. y. sąlygų, kurios lėmė mokslų raidą, tyrinėjimas. Rašantys šiuo klausimu vieningai sutaria dėl to, ką reiškia gamtos dėsniai ir elementarūs faktai, kai jie suformuluoti matematikų, fizikų ir chemikų. Atradus pirmuosius matematinius, loginius ir gamtinius bendrumus, pirmuosius *dėsnius*, žmones taip pavergė dėl to atsiradęs aiškumas, grožis ir paprastumas, kad jie patikėjo autentiškai iššifravę amžinąsias Visagalio mintis. Jo protas irgi griaudėjo silogizmais. Jis irgi mąstė kūgių pjūviais, kvadratais, šaknimis ir proporcijomis ir mėgo geometriją kaip Euklidas. Jis sukūrė Keplerio (Kepler) dėsnius, kuriems paklūsta planetos; jis padarė taip, kad krintančių kūnų greitis didėtų proporcingai jų kritimo laikui; jis padarė taip, kad šviesos spinduliai lūžtų pagal sinusų dėsnį; jis sukūrė augalų ir gyvūnų klases, poklasius, šeimas ir rūšis ir nustatė jų

skirtumus. Jis sugalvojo visų daiktų archetipus ir sumanė jų variantus, o kai dabar iš naujo atrandame kurį nors iš šių nuostabių jo nustatytų dalykų, mes tiksliai suvokiame jo mintį.

Tačiau vystantis mokslams įsigalėjo nuomonė, kad dauguma mūsų dėsnių – o galbūt ir visi – tėra tik apytikriai. Be to, pačių dėsnių atsirado tiek daug, kad net neįmanoma jų suskaičiuoti; ir visose mokslo srityse siūloma tiek daug įvairiausių formuluočių, jog tyrinėtojai susitaikė su nuomone, kad jokia teorija nėra tiksli tikrovės kopija, bet kiekviena iš jų tam tikru požiūriu gali būti naudinga. Didžiausia jų teikiama nauda yra ta, kad jos apibendrina senus faktus ir veda prie naujų faktų. Jos tėra tik dirbtinė kalba, schematiška stenografija, kaip jas kai kas vadina, kuria mes užrašome savo gamtos stebėjimus; o kalbos, kaip žinoma, toleruoja išraiškos būdų pasirinkimo laisvę ir daugybę dialektų.

Taigi žmogaus savivalė išgujo iš mokslo logikos dieviškąją būtinybę. Jei paminėsiu Zigvarto (Sigwart)[33], Macho (Mach)[34], Ostvaldo,

Pirsono (Pearson)[35], Mijo, Puankarė (Poincaré)[36], Diuhemo (Duhem)[37], Riuiseno (Ruyssen) vardus, tarp jūsų esantys specialistai lengvai įspės, apie kurią tendenciją aš kalbu, ir pagalvos, kokius dar vardus čia būtų galima paminėti.

Iškilę ant pačios mokslo logikos bangos keteros, pasirodo ponai Šileris ir Diujis su pragmatistine tiesos visais atvejais samprata. Šie mokytojai sako, kad visais atvejais „tiesa" mūsų idėjose ir įsitikinimuose reiškia tą patį, ką ji reiškia moksle. Ji reiškia, sako jie, tik tai, *kad idėjos (kurios pačios yra mūsų patyrimo dalis) tampa teisingos tokiu mastu, kiek jos padeda mums užmegzti reikiamą ryšį su kitomis mūsų patyrimo dalimis,* apibendrinti jas ir pereiti nuo vienos prie kitos trumpiausiu spekuliatyviu keliu, užuot sekus begalinę paskirų reiškinių eilę. Kiekviena idėja, kurią mes, kaip sakoma, galime „pasikinkyti", kiekviena idėja, kuri mus sėkmingai ves nuo vienos mūsų patyrimo dalies prie bet kurios kitos, kuri deramai susieja daiktus, patikimai veikia, supaprastina ir palengvina mūsų darbą, yra teisinga kaip tik tokiu mastu, yra *instrumentaliai* teisinga. Tai „instrumentinis"

požiūris į tiesą, taip sėkmingai plėtojamas Čikagoje[38]; požiūris, kad mūsų idėjų teisingumas reiškia jų gebėjimą „dirbti", talentingai skelbiamas Oksforde[39].

Ponai Diujis, Šileris ir jų šalininkai, formuluodami šią bendrą visos tiesos sampratą, tik sekė geologų, biologų ir filologų pavyzdžiu. Šių mokslų formavimosi sėkmę lėmė jų taikytas metodas – visada pasirinkti keletą paprastų procesų, kurių vyksmą galima praktiškai stebėti (tarkim, uolienų eroziją dėl klimato sąlygų arba nukrypimą nuo rūšies požymių, arba dialekto pakitimus atsiradus naujiems žodžiams ir tarties pokyčiams), po to juos apibendrinti, pritaikyti visiems laikams ir, susumavus per amžius atsiradusius jų padarinius, gauti puikius rezultatus.

Toks galimas stebėti procesas, kurį Šileris ir Diujis specialiai išskyrė apibendrinimui, yra gerai žinomas procesas, kaip individas susidaro *naujas pažiūras*. Šis procesas visuomet yra toks pat. Individas jau turi senų pažiūrų atsargą, bet štai jis susiduria su nauju patyrimu, kuris jas išklibina. Pavyzdžiui, kas nors prieštarauja joms; arba mąstydamas jis pats pastebi, kad

jos prieštarauja viena kitai; arba jis sužino faktų, kurių jos neatitinka; arba jam kyla troškimų, kurių jos nepajėgia patenkinti. Tada apima iki tol niekuomet nepatirtas vidinis nerimas, kurio jis mėgina atsikratyti keisdamas savo ankstesnes pažiūras. Tačiau jis stengiasi išsaugoti kuo didesnę pažiūrų dalį, nes savo įsitikinimais mes visi esame ypač konservatyvūs. Taigi iš pradžių jis mėgina pakeisti vieną pažiūrą, po to kitą (nes jos labai nevienodai priešinasi pokyčiams), kol pagaliau topteli kokia nors nauja idėja, kurią jis įskiepija į senąjį kamieną beveik jo nesužalodamas; ta idėja yra senųjų pažiūrų ir naujo patyrimo tarpininkė ir tinkamiausiai bei naudingiausiai juos susieja.

Tuomet ši naujoji idėja pripažįstama teisinga. Ji išsaugo senąsias tiesas, minimaliai jas pakeisdama – ji praplečia jas tiek, kad jos įsileistų naujovę, bet tai atlieka kiek įmanoma įprastesniu būdu. *Outrée*[40] naujo reiškinio aiškinimas, apverčiantis aukštyn kojomis visas mūsų išankstines nuostatas, niekuomet nebus pripažintas teisingu. Mes uoliai suksime ratą tol, kol rasime ne tokį ekscentrišką paaiškinimą. Net radikaliausi individo įsitikinimų perver-

smai nepaliečia svarbiausios ankstesnių pažiūrų dalies. Laikas ir erdvė, priežastis ir padarinys, gamta ir istorija, ir paties asmens biografija lieka nepakitusi. Nauja tiesa visuomet yra tarpininkė, ji sušvelnina perėjimus. Ji sujungia seną pažiūrą su nauju faktu, siekdama minimalaus sukrėtimo ir maksimalaus tolydumo. Mūsų nuomone, teorijos teisingumas proporcingas tos „minimumo ir maksimumo problemos" sprendimo sėkmei. Bet šios problemos sprendimo sėkmė yra labai apytikris dalykas. Mes sakome, kad viena teorija šią problemą apskritai sprendžia tinkamiau negu kita, bet tai tik reiškia, kad šis sprendimas labiau patenkina mus, nes individai skirtingai supras tą tinkamumą. Taigi tam tikru mastu viskas čia yra plastiška.

Dabar aš ragginčiau ypač atkreipti dėmesį į senųjų tiesų vaidmenį. Neteisingą kritiką, nukreiptą prieš pragmatizmą, dažniausiai lemia jo nepaisymas. Tos tiesos reiškiasi kaip absoliuti kontrolė. Ištikimybė joms – svarbiausias, o daugeliu atvejų ir vienintelis principas; jei pasitaiko tokių naujų reiškinių, kurie verčia rimtai peržiūrėti mūsų išankstines nuostatas,

dažniausiai yra įprasta juos visiškai ignoruoti ir įžeidinėti tuos, kurie juos gina.

Jūs, be abejo, norite pavyzdžių, kaip auga ši ties; vienintelis keblumas yra didelė jų gausa. Paprasčiausias naujos tiesos atvejis – kai mūsų patyrimą tiesiog kiekybiškai papildo naujos faktų rūšys arba atskiri nauji senų rūšių faktai; šis papildymas nepakeičia senųjų įsitikinimų. Dienos bėga, ir kiekvienos iš jų turinys paprasčiausiai pridedamas prie ankstesnio patyrimo. Pats savaime naujasis turinys nėra teisingas – jis tiesiog *atsiranda* ir *yra*. Tiesa yra tai, *ką mes sakome apie* jį, o kai sakome, kad jis atsirado, tiesa išreiškiama paprastos sudėties formule.

Bet dažnai naujos dienos turinys verčia daug ką pertvarkyti. Jei aš dabar šioje katedroje pradėčiau klykauti veriamu balsu ir elgčiausi kaip beprotis, daugelį iš jūsų tai priverstų pakeisti nuomonę apie mano filosofijos vertę. Vieną dieną kaip dienos turinio dalis atsirado radis, ir vienu metu atrodė, kad tai prieštarauja mūsų turimai visos gamtos tvarkos idėjai – ta tvarka buvo tapatinama su tuo, kas vadinama energijos tvermės dėsniu. Matant, kaip radis

tarytum iš savo kišenės neribotai švaisto šilumą, atrodė, kad pažeidžiamas energijos tvermės dėsnis. Ką reikėjo manyti? Jeigu jo spinduliavimas būtų ne kas kita, kaip iki tol nežinomos „potencialios" atomo viduje glūdinčios energijos išskyrimas, tvermės dėsnis liktų nepažeistas. Tokiai nuomonei kelią atvėrė helio, radžio spinduliavimo produkto, atradimas. Taigi Ramzio (Ramsay)[41] požiūris šiuo metu visuotinai pripažįstamas teisingu, nes nors jis ir praplečia mūsų senąjį energijos supratimą, tačiau minimaliai pakeičia to supratimo turinį.

Gana pavyzdžių. Nauja nuomonė laikoma „teisinga" tokiu mastu, kokiu ji patenkina individo troškimą įterpti naują patyrimą į senųjų įsitikinimų atsargą. Ji turi remtis senąja tiesa ir aprėpti naują faktą; o tai, kaip jai pavyks tai padaryti (kaip aš ką tik sakiau), turi įvertinti pats individas. Kai senoji tiesa auga prisijungus naujai tiesai, šitai lemia subjektyvios priežastys. Mes dalyvaujame šiame procese ir paklūstame toms priežastims. Teisingiausia yra ta nauja idėja, kuri sėkmingiausiai patenkina šiuos abu mūsų reikalavimus. Ji tampa teisinga, pripažįstama teisinga priklausomai nuo to, kaip ji

veikia; ji tarsi pati įsiskiepija į senąsias tiesas, kurios dėl to auga taip, kaip auga medis, skatinamas naujo brazdo sluoksnio.

Diujis ir Šileris eina toliau, apibendrina šį stebėjimą ir pritaiko jį seniausiems tiesos sluoksniams. Tos tiesos irgi kitados buvo plastiškos. Jos irgi buvo pripažintos teisingomis dėl subjektyvių priežasčių. Jos irgi užėmė tarpinę padėtį tarp dar ankstesnių tiesų ir to, kas anuomet buvo nauja. Grynai objektyvios tiesos, kurią formuluojant žmogaus pasitenkinimas dėl ankstesnių patyrimo dalių jungimo su naujesnėmis nevaidintų jokio vaidmens, mes niekur nerasime. Priežastys, dėl kurių daiktus vadiname teisingais, kartu yra ir priežastys, dėl kurių jie *yra* teisingi, nes „būti teisingam" *reiškia* tiktai atlikti šią jungimo funkciją.

Todėl žmogaus demonas visur palieka savo pėdsaką. Nepriklausoma tiesa; tiesa, kurią mes tik *randame*; tiesa, kurios jau nebegalima pritaikyti žmogaus poreikiams; tiesa, trumpai tariant, nepataisoma, – tokių tiesų iš tikrųjų yra be galo daug, arba racionalistiškai galvojantys mąstytojai mano jas esant; bet tuomet tokia tiesa tėra tik gyvo medžio mirusi šerdis, o tai,

kad ji ten yra, tereiškia, kad tiesa irgi turi savo paleontologiją ir savo „senaties terminą“ ir per ilgus tarnavimo metus gali sumedėti, suakmenėti žmogaus akivaizdoje vien dėl senumo. Tačiau kokios lanksčios yra net seniausios tiesos, vis dėlto iš tikrųjų gyvai parodė logikos ir matematikos sąvokų perversmas, kuris, atrodo, apėmė net ir fiziką. Senosios formulės dabar iš naujo interpretuojamos kaip atskiri gerokai bendresnių principų atvejai – principų, apie kurių šiuolaikines formas ir formuluotes mūsų protėviai neturėjo nė menkiausio supratimo.

Ponas Šileris visą šią tiesos koncepciją vadina „humanizmu“, bet tokiai teorijai, atrodo, geriau tiktų pragmatizmo pavadinimas, todėl šiose paskaitose aš nagrinėsiu ją vadindamas pragmatizmu.

Taigi pragmatizmas – tai, pirma, metodas ir, antra, genetinė tiesos teorija. Šie du dalykai ir bus mūsų tolesnių pokalbių tema.

Esu įsitikinęs, kad mano glaustos pastabos apie tiesos teoriją daugeliui iš jūsų pasirodė miglotos ir neįtikinamos. Vėliau aš visa tai kompensuosiu. Paskaitoje apie „sveiką protą“

pamėginsiu paaiškinti, kaip aš suprantu nuo senumo suakmenėjusias tiesas. Kitoje paskaitoje aš plačiau išdėstysiu idėją, kad mūsų mintys tampa teisingos tokiu mastu, kokiu jos sėkmingai atlieka tarpininkių vaidmenį. Trečiojoje paskaitoje parodysiu, kaip sunku Tiesos raidoje atskirti subjektyvius veiksnius nuo objektyvių. Galbūt jūs ne viską suprasite per šias mano paskaitas, o jei ir suprasite, galbūt ne su viskuo sutiksite. Bet, tikiuosi, jūs bent rimtai ir su deramu dėmesiu įvertinsite mano pastangas.

Jūs tikriausiai nustebsite sužinoję, kad ponų Šilerio ir Diujo teorijoms teko atlaikyti tikrą paniekos ir pajuokų krušą. Prieš juos sukilo visas racionalizmas. Ypač poną Šilerį įtakingi sluoksniai laikė akiplėša mokiniu, nusipelniusiu pylos. Aš neminėčiau šito, bet tai iš šalies puikiai parodo racionalistinį temperamentą, kuriam aš priešpriešinau pragmatizmo temperamentą. Pragmatizmui nejauku be faktų. Racionalizmas gerai jaučiasi tik tada, kai jį supa abstrakcijos. Šios pragmatistinės kalbos apie tiesas daugiskaita, apie jų naudą ir teikiamą pasitenkinimą, apie jų „darbo" rezultatyvumą ir t. t. tipiškam intelektualistiniam

protui atrodo grubus, nevykęs, antrarūšis tiesos pakaitalas. Tokios tiesos nėra tikrosios tiesos. Tokie bandymai yra aiškiai subjektyvūs. Objektyvi tiesa, priešingai, turi būti neutilitari, išdidi, subtili, nutolusi, didinga, pakili. Ji turi išreikšti absoliutų mūsų minčių ir lygiai tokios pat absoliučios tikrovės atitikimą. Ji turi būti tai, ką mes *privalome* mąstyti besąlygiškai. Sąlygiški būdai, kuriais mes *iš tikrųjų* mąstome, čia niekuo dėti – jie tėra psichologijos objektas. Taigi šalin psichologiją, tegyvuoja logika!

Pažvelkite, koks ryškus šių dviejų proto tipų kontrastas! Pragmatistas kabinasi į faktus ir konkretybę, stebi, kaip tiesa veikia atskirais atvejais, ir apibendrina. Tiesa jam tampa rūšine sąvoka, apimančia konkrečias visų rūšių darbines vertybes, funkcionuojančias patyrime. Racionalistui tiesa tėra gryna abstrakcija, kurios pliką pavadinimą mes turime priimti. Pragmatistas stengiasi nuodugniai parodyti, *kodėl* mes turime priimti tokią tiesą, tuo tarpu racionalistas nesugeba atpažinti tų konkrečių faktų, iš kurių atsirado jo paties abstrakcija. Jis kaltina mus tiesos *neigimu*, tuo tarpu mes tik siekiame tiksliai paaiškinti, kodėl žmonės

jos ieško ir visuomet privalo ieškoti. Jūsų tipišką ultraabstrakcionistą tiesiog krečia drebulys nuo konkretybės: iš kelių tos pačios rūšies dalykų jis visuomet būtinai renkasi blankų ir šmėklišką. Iš dviejų siūlomų pasaulių jis visada pasirinktų sausą schemą, o ne tirštą tikrovės tankmę. Schema yra daug grynesnė, aiškesnė, kilnesnė.

Tikiuosi, kad, toliau klausantis šių paskaitų, jose atskleidžiamas pragmatizmo konkretumas ir artimumas faktams jums galbūt pasirodys esąs patraukliausias jo bruožas. Pragmatizmas tik seka gimininškų mokslų pavyzdžiu, nepažintiems dalykams aiškinti pasitelkdamas pažintus stebėjimu. Jis darniai susieja sena ir nauja. Absoliučiai tuščią mūsų protų ir tikrovės statiško santykio – „atitikimo" (ką tai reiškia, mes išsiaiškinsime vėliau) – sąvoką jis paverčia mūsų paskirų minčių ir didžiulio kitų patyrimų pasaulio, kuriame jos vaidina savo vaidmenį ir yra savaip pritaikomos, įvairiapusės ir aktyvios sąveikos (kuri kiekvienam prieinama ir suprantama) sąvoka.

Bet gal pakaks apie tai šį kartą. Aš vėliau pagrįsiu tai, ką pasakiau. Dabar norėčiau pri-

durti keletą žodžių dėl per praėjusį mūsų susitikimą išsakyto teiginio, kad pragmatizmas gali sėkmingai suderinti empirinį mąstymo būdą su religiniais žmonių poreikiais.

Jūs tikriausiai prisimenate, kad aš sakiau, jog žmonės, kuriems būdingas stiprus faktų pamėgimas, kreivai žiūri į šiuolaikinę idealistinę filosofiją, nejaučiančią didelės simpatijos faktams. Pernelyg jau ta filosofija intelektualistinė. Senamadis teizmas su Dievo kaip dangiškojo valdovo, susidedančio iš daugybės nesuvokiamų ar absurdiškų „atributų", sąvoka buvo gana ydingas, bet kol jis tvirtai rėmėsi tikslingumo argumentu, jis išlaikė tam tikrą ryšį su konkrečia tikrove. Tačiau kai darvinizmas visiems laikams išgujo tikslingumą iš „mokslinių" protų, teizmas prarado šį pagrindą; jeigu mūsų šiuolaikinei vaizduotei gali būti priimtina kokia nors dievybė, tai greičiau yra tam tikra imanentinė ar panteistinė dievybė, veikianti *daiktuose*, o ne virš jų. Ieškantys filosofinės religijos dabar paprastai mieliau linksta prie idealistinio panteizmo, o ne prie senojo dualistinio teizmo, nors šis dar turi sumanių gynėjų.

Bet, kaip aš jau sakiau pirmojoje paskaitoje, tiems, kurie mėgsta faktus ar mąsto empiriškai, tokią panteizmo atmainą sunku priimti. Tai absoliutizmo atmaina, niekinanti dulkes ir išpenėta gryna logika. Ji neturi jokio ryšio su konkretybe. Teigdama Absoliutųjį Protą, kuris jai yra Dievo pakaitalas, kaip racionalią visų tikrovės apraiškų, kad ir kokios jos būtų, prielaidą, ji yra visiškai abejinga tam, kas iš tikrųjų mūsų pasaulyje yra paskiri faktai. Kad ir kas jie būtų, Absoliutas yra jų šaltinis. Panašiai kaip toje Ezopo pasakėčioje apie sergantį liūtą, visi pėdsakai veda į jo urvą, bet *nulla vestigia retrorsum*[42]. Absoliutas nepadės jums vėl nusileisti į tikrovės apraiškų pasaulį ar, remiantis jūsų turima Absoliuto prigimties samprata, padaryti kokias nors būtinas išvadas apie svarbią jūsų gyvenimui detalę. Jis, aišku, jus užtikrina, kad visa *Jam* ir amžinajam jo mąstymo būdui yra gera; bet po to jis palieka jums galutinai išsigelbėti savo žemiškomis priemonėmis.

Aš visai neketinu neigti šios sampratos didybės ar jos gebėjimo teikti religinę paguodą respektabiliems protams. Bet vertinant ją žmo-

gaus požiūriu, negalima nematyti jos trūkumų – abstraktumo ir nutolimo nuo tikrovės. Ji yra tikras to, ką aš išdrįsau pavadinti racionalistiniu temperamentu, produktas. Ji niekina empirizmo reikmes. Tikrovės pasaulio įvairovę ji pakeičia blyškia schema. Ji dabitiška ir kilni blogąja prasme, ta prasme, kad būti kilniam – vadinasi, būti netinkamam kukliai tarnybai. Man atrodo, kad šiame realiame prakaito ir purvo pasaulyje „kilnų" požiūrį į daiktus reikėtų laikyti pagrindu suabejoti jo teisingumu, filosofine diskvalifikacija. Kaip mums sakoma, tamsybių kunigaikštis gali būti džentelmenas, bet kad ir koks būtų žemės ir dangaus Dievas, jo tikrai nepavadinsi džentelmenu. Jo tarnystė žmonių žemiškuose varguose reikalinga net labiau, nei jo didybė reikalinga aukštybėse.

Taigi pragmatizmas, nepaisant jo ištikimybės faktams, nėra tokios materialistinės pakraipos kaip įprastinis empirizmas. Be to, jis neprieštarauja ir abstrakcijų vartojimui, kol jos padeda nepasiklysti tarp atskirų faktų ir iš tikrųjų kur nors veda. Jį domina tik tos išvados, kurios yra kartu mūsų proto ir mūsų patyrimo

rezultatas, jis neturi jokių apriorinių išankstinių nuostatų prieš teologiją. *Jei teologinės idėjos turi vertę realiam gyvenimui, pragmatizmas jas laikys teisingomis priklausomai nuo jų tinkamumo tam. Ar joms galima priskirti didesnį teisingumą, visiškai priklausys nuo jų santykių su kitomis tiesomis, kurios taip pat turi būti pripažintos.*

Tai, ką aš dabar pasakiau apie transcendentalinio idealizmo Absoliutą, tikrai jam tinka. Pirmiausia aš jį pavadinau didingu ir teikiančiu religinę paguodą tam tikriems protams, o po to aš apkaltinau jį nutolimu nuo tikrovės ir nevaisingumu. Bet tiek, kiek jis teikia tokią paguodą, jis tikrai nėra bevaisis; jis turi tokią vertę, jis atlieka konkrečią funkciją. Būdamas geras pragmatistas, aš turėčiau vadinti Absoliutą teisingu „tokiu mastu"; nedvejodamas dabar šitai darau.

Bet ką šiuo atveju reiškia *teisingas tokiu mastu*? Norint atsakyti, reikia tik pritaikyti pragmatinį metodą. Ką turi omenyje tikintys Absoliutu sakydami, kad jų tikėjimas teikia jiems paguodą? Jie mano, kad jei Absoliute baigtinis blogis yra jau „įveiktas", tai panorėję mes galime traktuoti tai, kas laikina, kaip poten-

cialiai amžiną dalyką, ramiai pasikliauti jo baigtimi ir nė kiek nenusidėdami atsikratyti baimės ir baigtinės atsakomybės teikiamų rūpesčių naštos. Trumpai tariant, jie mano, jog mes turime teisę nuolat išeiti moralinių atostogų, leisti pasauliui krypuoti savo keliu jausdami, kad jo likimas yra geresnėse rankose nei mūsų ir kad apskritai tai ne mūsų reikalas.

Visata yra tokia sistema, kurios atskiri nariai gali kartais atsipūsti nuo savo rūpesčių, sistema, kurioje yra vietos nerūpestingai žmonių nuotaikai ir moralinėms atostogoms, – jei neklystu, tai yra bent dalis to, kas laikoma Absoliutu; tai yra didelis mūsų individualaus patyrimo skirtumas, atsirandantis dėl to, kad mes jį pripažįstame tikru; tai yra jo grynoji vertė, kai jis interpetuojamas pragmatiškai. Paprastas filosofijos mėgėjas, palankiai vertinantis absoliutųjį idealizmą, savąja Absoliuto samprata nedrįsta žengti toliau. Jis gali remtis Absoliutu tokiu mastu, ir tas „tokiu mastu" yra labai brangus. Jam skaudu girdėti, kai jūs nepatikliai kalbate apie Absoliutą, tad jis nepaiso jūsų kritikos, nes kritikuojami tie Absoliuto sampratos aspektai, kurių jis nesugeba suvokti.

Jei Absoliutas reiškia tai ir tik tai, kas gali paneigti jį esant tiesa? Neigti jį būtų tolygu reikalauti, kad žmonės niekada nesiilsėtų ir niekada neatostogautų.

Aš puikiai suprantu, kaip kai kuriems iš jūsų keista girdėti mane sakant, kad idėja yra „teisinga" tiek, kiek tikėti ja naudinga mūsų gyvenimui. Jūs mielai sutiksite, kad ji yra *gera* tiek, kiek naudinga. Jei tai, ką ji mums padeda daryti, yra gerai, jūs neprieštarausite, kad pati idėja gera tokiu mastu, nes mes jaučiamės geriau ją turėdami. Bet, pasakysite jūs, ar dėl to vadinti idėjas taip pat ir „teisingomis" nėra neregėtas piktnaudžiavimas žodžiu „tiesa"?

Dabartinėje mano dėstymo stadijoje neįmanoma išsamiai atsakyti į šį sunkų klausimą. Jūs čia užkliudėte pačią ponų Šilerio, Diujo ir mano paties tiesos doktrinos esmę, kurią aš smulkiai nagrinėsiu tik šeštojoje paskaitoje. Dabar leiskite man tik pasakyti, kad tiesa yra *viena iš gėrio atmainų,* o ne, kaip paprastai manoma, atskira kategorija, to paties lygio kaip ir gėris. *Teisinga vadinama visa tai, kas pasirodo esą gera įsitikinimų srityje ir taip pat gera dėl konkrečių, akivaizdžių priežasčių.* Ži-

noma, reikia pripažinti, kad jei iš teisingų idėjų gyvenime nebūtų *nieko* gero arba jei jas žinoti būtų visiškai nenaudinga, o klaidingos idėjos būtų vienintelės naudingos, tai paplitęs supratimas, kad tiesa yra dieviška ir vertinga ir kad jos siekti yra pareiga, niekada nebūtų įsigalėjęs ar tapęs dogma. Tokiame pasaulyje mūsų pareiga greičiau būtų *vengti* tiesos. Bet šiame pasaulyje tam tikros idėjos yra ne tik malonios mąstyti ar malonios kaip paremiančios kitas mums mielas mintis, bet ir naudingos kasdienio gyvenimo grumtynėse, kaip tam tikras maistas yra ne tik skanus, bet ir sveikas mūsų dantims, skrandžiui ir audiniams. Jei būtų koks nors kitas, tikrai geresnis, gyvenimas ir jei būtų kokia nors idėja, kuri, jei ja tikėtume, padėtų mums gyventi šį gyvenimą, tada iš tikrųjų *mums būtų geriau* tikėti ta idėja, *nebent, žinoma, tikėjimas ja atsitiktinai susikirstų su kitais svarbesniais gyvybiniais interesais.* „Tai, kuo mums būtų geriau tikėti!" Tai skamba bemaž kaip tiesos apibrėžimas. Jis labai artimas pasakymui „tai, kuo mes *turime* tikėti", o *toks* apibrėžimas jums visai neatrodys keistas. Ar mes neturėtume tikėti tuo, kuo *mums geriau*

tikėti? Ir ar mes galime visada skirti to, kas mums yra geriau, ir to, kas mums yra teisinga, sąvokas?

Pragmatizmas sako, kad ne, ir aš visiškai sutinku su juo. Tikriausiai ir jūs sutinkate, kol kalbama abstrakčiai, bet įtariate, kad, jei iš tikrųjų tikėtume viskuo, kas gera mūsų asmeniniam gyvenimui, mes imtume nuolaidžiauti įvairiausioms fantazijoms apie pasaulio reikalus, o vėliau ir įvairiausiems sentimentaliems prietarams apie pasaulį. Jūsų įtarimas neabejotinai visiškai pagrįstas, ir akivaizdu, kad pereinant nuo abstraktaus teiginio prie konkrečios tikrovės atsitinka kažkas, kas komplikuoja padėtį.

Aš ką tik pasakiau, kad tai, kuo mums geriau tikėti, yra teisinga, *nebent tikėjimas atsitiktinai susikerta su kokiu nors kitu gyvybiniu interesu.* Tad su kokiais gyvybiniais interesais realiame gyvenime labiausiai yra linkęs susikirsti tam tikras mūsų įsitikinimas? Žinoma, kad su gyvybiniais interesais, kuriuos sukelia *kiti įsitikinimai,* kai jie pasirodo esą nesuderinami su pirmaisiais. Kitaip sakant, didžiausias kiekvienos iš mūsų tiesų priešas yra visos kitos

mūsų tiesos. Tiesos visada turi pašėlusį savisaugos instinktą ir troškimą sunaikinti visa, kas joms prieštarauja. Mano tikėjimas Absoliutu, grindžiamas jo man teikiamu gėriu, turi atlaikyti griežtą visų kitų mano įsitikinimų kritiką. Sakykim, kad jis gali būti teisingas, nes suteikia man moralines atostogas. Vis dėlto, kaip aš jį suprantu – leiskite man dabar kalbėti, taip sakant, konfidencialiai ir tiesiog kaip privačiam asmeniui, – jis susikerta su kitomis mano tiesomis, kurių teikiamos naudos nenorėčiau per jį prarasti. Jis, pasirodo, yra susijęs su tam tikra logika, kurios priešas aš esu; aš matau, kad jis mane įpainioja į nepriimtinus metafizinius paradoksus, ir t. t. Bet kadangi gyvenime aš jau turiu pakankamai rūpesčių ir be tų, kuriuos kelia šie intelektualiniai prieštaravimai, aš asmeniškai atsisakau Absoliuto. Aš tiesiog *pasiimu* moralines atostogas arba, būdamas profesionalus filosofas, mėginu pateisinti jas remdamasis kokiu nors kitu principu.

Jeigu aš galėčiau savąją Absoliuto sampratą apriboti tik tuo, kad jis teikia atostogas, ji nesikirstų su kitomis mano tiesomis. Bet mes

negalime taip lengvai apriboti savo hipotezių. Jos turi papildomų bruožų, būtent jie ir kertasi su kitomis tiesomis. Mano netikėjimas Absoliutu reiškia, kad aš netikiu šiais papildomais bruožais, nes aš visiškai tikiu moralinių atostogų teisėtumu.

Dabar jūs suprantate, ką aš turėjau omenyje, vadindamas pragmatizmą tarpininku ir taikdariu ir sakydamas – Papinio žodžiais, – kad jis „sušvelnina" mūsų teorijas. Iš tikrųjų jis neturi jokių išankstinių nusistatymų, sustabarėjusių dogmų, jokių griežtų kanonų, kas turėtų būti laikoma įrodymu. Jis yra visiškai atviras. Jis svarsto bet kokią hipotezę, atsižvelgia į visokius argumentus. Tai rodo, kad religijos srityje jis yra gerokai pranašesnis ir už pozityvistinį empirizmą, kuriam būdinga antiteologinė pakraipa, ir už religinį racionalizmą, kuris išskirtinai domisi tuo, kas tolima, kilnu, paprasta ir abstraktu suvokimo plotmėje.

Trumpai tariant, jis praplečia Dievo paieškų lauką. Racionalizmas laikosi įsitvėręs logikos ir aukštybių. Empirizmas laikosi įsitvėręs išorinių jutimų. Pragmatizmas nusiteikęs priimti viską, vadovautis ir logika, ir jutimais, atsi-

žvelgti į kukliausią ir asmeniškiausią patyrimą. Jis atsižvelgs ir į mistinį patyrimą, jei šis turės praktinių padarinių. Jis priims Dievą, kuris gyvena pačioje kasdienės tikrovės bjaurastyje, jei tik atrodys, kad tokioje vietoje galima jį rasti.

Jo vienintelis galimos tiesos kriterijus – kas geriausiai mus veda, kas geriausiai tinka kiekvienai gyvenimo daliai ir dera prie patyrimo poreikių visumos, neišskiriant nė vieno iš jų. Jei teologinės idėjos atitinka šias sąlygas, jei Dievo sąvoka įrodo jas atitinkanti, tai kaip pragmatizmas galėtų paneigti Dievo buvimą? Jam atrodytų beprasmiška pripažinti „neteisinga" sąvoką, kuri pragmatizmo požiūriu tokia vykusi. Kokią kitą tiesos rūšį jis galėtų pripažinti, išskyrus šį visišką konkrečios tikrovės atitikimą?

Savo paskutinėje paskaitoje aš dar sugrįšiu prie pragmatizmo santykių su religija. Bet jau ir dabar matote, koks jis demokratiškas. Jo metodai tokie pat įvairūs ir lankstūs, jo ištekliai tokie pat gausūs ir neišsenkami, jo išvados tokios pat palankios, kaip ir pačios motinos gamtos.

Trečia paskaita

KAI KURIOS METAFIZIKOS PROBLEMOS PRAGMATIZMO POŽIŪRIU

Dabar artimiau supažindinsiu jus su pragmatiniu metodu ir pateiksiu keletą jo taikymo atskiroms problemoms pavyzdžių. Pradėsiu nuo paties sausiausio dalyko ir pirmiausia aptarsiu *substancijos* problemą. Nuo seno įprasta skirti substanciją ir atributą, šį skyrimą atspindi pati žmonių kalbos struktūra, gramatinis veiksnio ir tarinio skirtumas. Štai mokyklinės kreidos gabaliukas. Jo modusai, atributai, savybės, akcidencijos ar ypatybės – vadinkite kaip norite – yra baltumas, trapumas, cilindrinė forma, netirpumas vandenyje ir t. t. Bet šių atributų turėtojas vis dėlto yra tam tikras kiekis *kreidos,* dėl to vadinamos substancija, kuriai jie būdingi. Tad šio stalo atributai būdingi substancijai „medis", o mano švarko – substancijai „vilna" ir t. t. Nepaisant kreidos, medžio

ir vilnos skirtumų, jie turi bendrų savybių, todėl ir patys yra laikomi pirminės substancijos, *materijos*, kurios atributai yra erdvės užpildymas ir nepralaidumas, modusais. Panašiai ir mūsų mintys bei jausmai yra mūsų atskirų *sielų* apraiškos ar savybės, o sielos yra substancijos, tačiau irgi ne galutinės, nes jos yra dar giliau glūdinčios substancijos – „dvasios" – modusai.

Taigi jau labai seniai buvo pastebėta, kad baltumas, trapumas ir t. t. yra viskas, ką *mes žinome* apie kreidą, o degumas ir pluoštinė sandara yra viskas, ką *žinome* apie medį. Substancija mums yra žinoma kaip atributų sankaupa, ir tik dėl jų ji turi apčiuopiamą vertę mūsų faktiniam patyrimui. Kiekvienu atveju per *juos* atsiskleidžia substancija, jei mes būtume nuo *jų* atkirsti, net neįtartume ją egzistuojant; ir jei Dievas nuolat siųstų mums atributus ta pačia tvarka, bet tam tikru momentu stebuklingai sunaikintų juos įkūnijančią substanciją, mes net nepastebėtume to momento, nes mūsų patyrimas išliktų nepakitęs. Dėl to nominalistai laikosi nuomonės, kad substancija yra išgalvota

idėja, kilusi dėl nepataisomo žmogaus įpročio paversti pavadinimus daiktais. Reiškiniai yra grupuojami – kreidos grupė, medžio grupė ir t. t., – ir kiekviena grupė gauna savo pavadinimą. Tada tą pavadinimą mes traktuojame kaip tam tikrą reiškinių grupės pagrindą. Pavyzdžiui, žema šiandienos temperatūra laikoma nulemta to, kas vadinama „klimatu". Iš tikrųjų klimatas yra tik tam tikros dienų grupės pavadinimas, bet manoma, kad jis tarsi glūdi *už* dienos, ir apskritai mes pavadinimą tarsi realiai egzistuojantį tariame glūdint už faktų, kuriuos jis įvardija. Tačiau, pasak nominalistų, daiktų jutimais suvokiamų savybių tikrai nėra pavadinimuose, o jei jų nėra pavadinimuose, tai iš viso niekur nėra. Jos *šliejasi viena prie kitos* ar, tiksliau, *jungiasi viena su kita,* tad mums nesuvokiamos substancijos – kuri, mūsų manymu, paaiškina tokią sąsają ją įkūnydama, kaip cementas sujungia mozaikos daleles, – sąvoką reikia atmesti. Substancijos sąvoka ženklina tik patį sąsajos faktą. Už to fakto nieko nėra.

Scholastika perėmė substancijos sąvoką iš sveiko proto ir pavertė ją labai specialiu ir

sudėtingu dalyku. Nedaug kas turi mums mažesnę pragmatinę reikšmę nei substancijos, nes mes su jomis neturime jokio ryšio. Vis dėlto vienu atveju scholastika, pragmatiškai traktuodama substancijos sąvoką, įrodė jos svarbą. Aš turiu galvoje kai kuriuos disputus apie Eucharistijos paslaptį. Čia substancija, atrodo, turi didelę pragmatinę vertę. Kadangi ostijos akcidencijos nepakinta komunijos metu ir vis dėlto ji tampa Kristaus kūnu, vadinasi, pakinta jos substancija. Duonos substancija pašalinama ir stebuklingai pakeičiama dieviškąja substancija, nepakeičiant jos betarpiškai jutimais suvokiamų savybių. Bet nors pastarosios nepasikeičia, atsiranda milžiniškas skirtumas – mes, priimantys šį sakramentą, dabar maitinamės pačia dievybės substancija. Substancijos sąvoka įgyja milžinišką reikšmę gyvenime, jei mes darome prielaidą, kad substancijos gali atsiskirti nuo akcidencijų ir jas pakeisti.

Tai vienintelis man žinomas substancijos sąvokos pragmatinis pritaikymas; akivaizdu, kad rimtai į ją žiūri tik tie, kurie jau tiki „realiu buvimu" dėl kitų priežasčių.

Berklio pateiktos *materialios substancijos* kritikos poveikis buvo toks didelis, kad jo vardas nuskambėjo per visą vėlesnę filosofiją. Berklio materijos sąvokos samprata yra taip gerai žinoma, kad ją pakanka tik paminėti. Jis visai neketino neigti išorinio pasaulio, kurį mes pažįstame, jis jį patvirtino. Mums neprieinamos materialios substancijos, esančios *už* išorinio pasaulio, gilesnės bei tikresnės už jį patį ir reikalingos jam kaip atramos, scholastinę sampratą Berklis laikė pačia veiksmingiausia priemone išorinį pasaulį paversti nesančiu. Panaikinkite tą substanciją, sakė jis, tikėkite, kad Dievas, kurį jūs suprantate ir į kurį kreipiatės, jums tiesiogiai sunčia jutimais suvokiamą pasaulį, ir jūs jį patvirtinsite ir paremsite dieviškuoju autoritetu. Tad Berklio „materijos" kritika buvo absoliučiai pragmatinė. Materiją mes pažįstame kaip spalvų, formos, kietumo ir panašių dalykų pojūčius. Jie sudaro šios sąvokos realią vertę. Skirtumas toks, kad, kai materija yra, mes patiriame šiuos pojūčius, o kai jos nėra – nepatiriame. Tad šie pojūčiai yra jos vienintelė prasmė. Taigi Berklis neneigia materijos, jis tiesiog mums pasako, iš ko ji

susideda. Ji yra patiriamų pojūčių pavadinimas, ir tik tiek ji yra teisinga.

Lokas, o vėliau ir Hiumas panašią pragmatinę kritiką nukreipė į *dvasinės substancijos* sąvoką. Aš tik paminėsiu Loko „asmens tapatumo" sampratą. Remdamasis patyrimu, jis iškart sutapatina šią sąvoką su jos pragmatine reikšme. Pasak jo, ji iš esmės reiškia „sąmoningumą", būtent tai, kad vieną gyvenimo momentą mes prisimename kitus momentus ir jaučiame juos esant to paties asmens istorijos dalis. Racionalizmas šį mūsų gyvenimo praktinį tęstinumą aiškino sielos substancijos vienove. Bet Lokas sako: tarkim, kad Dievas atėmė mums sąmonę; ar bus *mums* geriau, jei dar liks sielos pradas? Tarkim, kad Dievas priskyrė tą pačią sąmonę skirtingoms sieloms; ar *mums,* kaip mes suprantame *save,* bus dėl to nors kiek blogiau? Loko laikais siela iš esmės buvo laikoma tik atpildo ir bausmės objektu. Paklausykite, kaip Lokas, laikydamasis savo požiūrio, pragmatiškai nagrinėja problemą. „Tarkim, – sako jis, – kas nors mano turįs tą pačią *sielą,* kuri anksčiau buvo Nestoro ar Tersito[43]. Ar jų veiksmus jis gali laikyti labiau savais nei kurio nors kito

ankščiau gyvenusio žmogaus? Bet jei vienąsyk jis pasijus *išgyvenąs sąmonėje* kokį nors Nestoro veiksmą, tada jis jausis esąs tas pats asmuo kaip ir Nestoras. <...> Visas atpildo ir bausmės teisingumas ir teisė yra grindžiami šiuo asmens tapatumu. Pagrįstai galima manyti, kad niekas neprivalo atsakyti už tai, ko nežino, kad kiekvienas turi būti teisiamas pagal tai, kokį vaidmenį čia atliko jo sąmonė. Tarkim, žmogus yra nubaustas už tai, ką jis padarė kitame gyvenime, nors apie tuos darbus jis neturi jokio supratimo, – ar tai nereiškia, kad jis jau nuo pat gimimo pasmerktas būti nelaimingas?"

Taigi, Loko nuomone, mūsų asmens tapatumas susideda tik iš pragmatiškai apibūdinamų ypatybių. Svarstymas, ar, be šitų patikrinamų faktų, jį taip pat lemia dvasinis pradas, yra grynai spekuliatyvus. Lokas, kaip pripažįstantis kompromisus žmogus, pasyviai toleravo tikėjimą substancialia siela, esančia už mūsų sąmonės. Bet jo įpėdinis Hiumas ir dauguma psichologų empirikų po jo paneigė sielą ir paliko tik jos sąvoką apibūdinti toms mūsų vidinio gyvenimo sąsajoms, kurias įma-

noma patikrinti. Jie pasineria su ja į patyrimo tėkmę ir iškeičia ją į menkavertes „idėjų" ir jų būdingų tarpusavio ryšių monetas. Kaip aš pasakiau apie Berklio materiją, siela yra gera ar „teisinga" *tik tiek,* bet ne daugiau.

Natūralu, kad materialios substancijos paminėjimas primena „materializmo" doktriną, bet filosofinis materializmas nebūtinai yra susijęs su tikėjimu „materija" kaip metafiziniu principu. Galima neigti materiją taip griežtai, kaip Berklis, galima būti fenomenalistu kaip Hakslis (Huxley)[44] ir vis tiek likti materialistu platesniąja prasme – aiškinti aukštesnius reiškinius remiantis žemesniaisiais ir palikti pasaulio likimą aklų jėgų ir gaivalų valdžioje. Būtent šia platesniąja prasme materializmas yra spiritualizmo ar teizmo priešprieša. Materializmas teigia, kad pasaulį valdo fizinės gamtos dėsniai. Tas, kas žino faktus, puikiausius žmogaus genijaus kūrinius galėtų paaiškinti jų fiziologinėmis ypatybėmis, nesvarbu, ar gamta egzistuoja tik mūsų protams, kaip teigia idealistai, ar ne. Ir vienu, ir kitu atveju mūsų protai turėtų užfiksuoti, kokia ta gamta yra, ir nurodyti, kad ji veikia pagal aklus fizikos dėsnius.

Tokio pobūdžio yra dabartinis materializmas, kurį tiksliau būtų vadinti natūralizmu. Prieš jį stoja „teizmas" arba, platesne prasme, „spiritualizmas". Spiritualizmas teigia, kad dvasia ne tik mato ir užfiksuoja daiktus, bet ir juos valdo bei tvarko: taigi pasauliui vadovauja aukštesnieji, o ne žemesnieji jo elementai.

Ši problema dažnai nagrinėjama taip, kad ji virsta beveik tik estetinių skonių konfliktu. Materija yra grubi, šiurkšti, rupi, purvina; dvasia – gryna, tauri, kilni; kadangi orus pasaulis paprastai teikia pirmenybę tiems dalykams, kurie atrodo aukštesni, tai dvasia turėtų būti paskelbta vadovaujančiuoju principu. Didelė racionalistų klaida yra ta, kad abstrakčius principus jie traktuoja kaip galutinius, kurių akivaizdoje mūsų susižavėjęs protas nugrimzta į kontempliaciją. Dažnai manoma, kad spiritualizmas – tai tiesiog žavėjimasis viena abstrakcijos rūšimi ir bjaurėjimasis kita. Prisimenu vieną garbų profesorių spiritualistą, kuris materializmą visada vadino „purvo filosofija" ir manė taip jį paneigiąs.

Tokiam spiritualizmui nesunku duoti atkirtį, ir tai sėkmingai padarė ponas Spenseris.

Keliuose gerai parašytuose puslapiuose pirmojo „Psichologijos" tomo pabaigoje jis parodo, kad be galo subtili „materija" su jai būdingais nesuvokiamai greitais ir tiksliais judėjimais, kuriuos jai priskiria ją aiškindamas šiuolaikinis mokslas, nebeturi jokių grubumo žymių. Jis teigia, jog dvasios sąvoka, kaip mes, mirtingieji, iki šiol ją vartojome, pati yra pernelyg grubi, kad atspindėtų subtilų gamtos faktų tobulumą. Jo nuomone, abu terminai yra tik simboliai, liudijantys nepažinią realybę, kurioje jų priešpriešа išnyksta.

Abstrakčiam prieštaravimui pakanka abstraktaus atkirčio; kadangi prieštaravimą materializmui sukelia panieka materijai kaip tam, kas „grubu", ponas Spenseris išmuša pagrindą jam iš po kojų. Iš tikrųjų materija yra be galo ir neįtikėtinai subtili. Kas kada nors žiūrėjo į mirusio vaiko ar tėvo veidą, jau vien dėl to, kad materija *sugebėjo* kurį laiką įgyti tokį brangų pavidalą, visada laikys materiją šventa. Nesvarbu, koks yra gyvenimo *principas* – materialus ar nematerialus, – materija visada padeda jį įgyvendinti, tarnauja visiems gyvenimo

tikslams. Tas mylimas pavidalas buvo viena iš materijos įsikūnijimo galimybių.

Tačiau dabar, užuot gromuliavę principus sekdami sustabarėjusiu intelektualizmu, pritaikykime pragmatinį metodą problemai spręsti. Ką mes *vadiname* materija? Koks praktinis skirtumas *dabar* gali rastis dėl to, kad pasaulį valdo materija arba kad jį valdo dvasia? Aš manau, kad taip iškėlus klausimą problema įgyja visai kitokį pobūdį.

Pirmiausia norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į vieną įdomų faktą. Kalbant apie pasaulio *praeitį*, nėra jokio skirtumo, ar mes manome jį esant materijos sukurtą, ar jo kūrėja laikome dieviškąją dvasią.

Tarkim, kad visas pasaulio turinys yra nekintamas, duotas amžiams. Įsivaizduokime, kad šiuo momentu viskas užsibaigia, nėra jokios ateities; ir tada tegul teistas ir materialistas varžosi aiškindami pasaulio istoriją. Teistas pasakos, kaip Dievas sukūrė pasaulį, materialistas įrodinės – ko gero, lygiai taip pat sėkmingai, – kad pasaulis radosi kaip aklų fizinių jėgų veiklos rezultatas. Paskui paprašykime pragmatistą pasirinkti vieną iš šių teorijų. Kaip jis

gali pritaikyti savo matą, jei pasaulis jau užbaigtas? Sąvokos, jo supratimu, padeda grįžti į patyrimą, jos priverčia mus ieškoti skirtybių. Bet, remiantis mūsų prielaida, daugiau nebegali būti jokio patyrimo ir nebegalima ieškoti kokių nors galimų skirtybių. Abi teorijos pateikė visas savo išvadas, kurios pagal mūsų prielaidą yra tapačios. Taigi pragmatistas turėtų teigti, kad šios dvi teorijos, nors ir skirtingai vadinamos, kalba apie tą patį, ir jų ginčas yra tik žodinis. (Žinoma, aš darau prielaidą, kad abi teorijos vienodai sėkmingai *aiškino* dalyko esmę.)

Atsidėję išnagrinėkime šį atvejį ir pasakykime, ko būtų *vertas* Dievas, jei jis *būtų* čia, o jo darbas jau būtų užbaigtas ir jo pasaulis pasibaigęs. Jis būtų vertas tiek, kiek buvo vertas tas pasaulis. Jo kuriamoji galia gali pasiekti tokį rezultatą su visais jo pranašumais ir trūkumais, bet ne daugiau. Kadangi nebėra ateities, kadangi visa pasaulio reikšmė ir vertė jau buvo sumokėta ir realizuota jausmuose, kurie nugrimzdo į praeitį drauge su juo ir dabar drauge su juo baigiasi; kadangi šis pasaulis negali įgyti jokios papildomos reikšmės (kaip įgyja mūsų realus pasaulis) atlikda-

mas savo paskirtį parengti ką nors būsima, tai, taip sakant, mes jį matuojame tuo pačiu matu kaip ir Dievą. Jis yra Esybė, kuri galėjo *tai* sukurti visiems laikams; mes esame jam dėkingi už tai, bet daugiau už nieką. Tačiau, kaip teigia priešinga hipotezė, materijos dalelės pagal tam tikrus dėsnius galėjo sukurti šį pasaulį ir tai padarė, taigi ar neturėtume ir joms būti tokie pat dėkingi? Ką mes prarastume, jei atsisakytume Dievo hipotezės ir visą atsakomybę užkrautume materijai? Kodėl turėtų įsivyrauti inertiškumas ar grubumas? Ir kaip, jei patyrimas visą laiką būtų toks pat, pasaulį labiau praturtintų ar pagyvintų Dievo buvimas?

Atvirai kalbant, neįmanoma atsakyti į šį klausimą. Abi hipotezės realiai suvokiamą pasaulį laiko tokiu pačiu – „toks pat, ar girsi, ar peiksi", kaip sako Brauningas (Browning)[45]. Jis yra nepažeidžiamas, tarsi dovana, kurios negalima atsiimti. Pasaulio priežastimi laikant materiją, neatimama nė viena iš jį sudarančių dalių; laikant Dievą jo priežastimi, jų nė kiek nepadaugėja. Tai šio, o ne kokio nors kito pasaulio Dievas ar atomai. Jei tai Dievas, jis

padarė tą patį, ką galėtų padaryti ir atomai – pasirodydamas, taip sakant, atomų pavidalu, – ir pelnė tokį patį dėkingumą kaip ir atomai, nė kiek ne didesnį. Jeigu jo buvimas nepakeičia reginio ar nepakreipia jo kita linkme, tai, be abejo, neprideda jam didingumo. Bet jeigu jo nebūtų ir atomai būtų vieninteliai aktoriai scenoje, reginio didingumas dėl to nenukentėtų. Kai spektaklis baigtas ir uždanga nuleista, pjesė jau nepagerės, jei paskelbsime, kad jos autorius – garsus talentas, ir nepablogės, jei apšauksime jį samdomu rašeiva.

Taigi, jei remiantis mūsų hipoteze negalima daryti jokių išvadų apie tolesnes patyrimo ir elgsenos detales, materializmo ir teizmo ginčas netenka prasmės ir reikšmės. Vadinasi, Dievas ir materija reiškia visiškai tą patį – nei daugiau, nei mažiau, o tik galią, galėjusią sukurti šį užbaigtą pasaulį, ir išmintingas žmogus nusigręš nuo tokio tuščio disputo. Taip daugelis žmonių instinktyviai, o pozityvistai ir mokslininkai sąmoningai nusigręžia nuo filosofinių disputų, iš kurių, kaip jiems atrodo, negali kilti jokių konkrečių išvadų apie ateitį. | Filosofijai

dažnai priekaištaujama dėl išimtinai žodinių ir tuščių jos problemų – šis priekaištas yra gerai žinomas. Jei pragmatizmas teisus, tai toks priekaištas yra visiškai pagrįstas, jeigu negalima įrodyti, kad besivaržančių teorijų praktiniai padariniai yra skirtingi, kad ir kokie menki ir tolimi jie būtų. Paprasti žmonės ir mokslininkai teigia, kad jie neaptinka tokių padarinių, bet jeigu jų negali įžvelgti ir filosofai, tai pirmųjų priekaištai jiems yra pagrįsti. Vadinasi, filosofija yra tik pompastiškas laiko gaišimas, o profesūrai aukoti laiką tokiam dalykui tiesiog kvaila.

Žodžiu, kiekvienas rimtas filosofinis ginčas turi turėti kokį nors praktinį padarinį, nors jis būtų tik numanomas ir tolimas. Kad tai suprastume, grįžkime prie mūsų klausimo ir šį kartą pasinerkime į tą pasaulį, kuriame mes gyvename, pasaulį, *turintį* ateitį, dar neužbaigtą tuo metu, kai mes kalbame. Šiame nebaigtame pasaulyje dilema „materializmas ar teizmas“ turi milžinišką praktinę reikšmę, taigi verta ir mums prie jos sustoti keletą minučių, kad tuo įsitikintume.

Koks mums skirtumas, ar tarsime, kad visi mūsų dabartinio patyrimo faktai yra betikslės aklų atomų, judančių pagal amžinus dėsnius, sangrūdos, ar kad, kita vertus, juos lemia Dievo apvaizda? Jei kalbama apie praeities faktus, tai, žinoma, jokio skirtumo nėra. Tie faktai uždaryti, užrišti, užkalti; visa, kas gero juose slypėjo, jau išnaudota – nesvarbu, ar Dievas, ar atomai buvo jų priežastis. Todėl šiais laikais daugelis materialistų, užmiršę ateitį ir praktinį klausimo aspektą, stengiasi išsklaidyti tą pasibjaurėjimą, kurį kelia žodis „materializmas", ir net išstumti patį šį žodį sakydami, kad materija, sugebanti sukurti šitą gėrį, funkciniu požiūriu yra tokia pat dieviška esybė kaip ir Dievas, ji iš tikrųjų susilieja su Dievu ir yra tai, kas vadinama Dievu. Užteks, pataria šie žmonės, vartoti abu šiuos terminus ir juos atgrasiai priešpriešinti. Vartokime žodį, kuris nekelia teologinių asociacijų, o kita vertus, nereiškia užuominų apie grubumą, šiurkštumą, žemumą. Užuot kalbėję apie Dievą arba materiją, kalbėkime apie pirminę paslaptį, nepažinią energiją, apie vieną ir vienintelę galią. Tokia vaga mus norėjo nukreipti ponas Spenseris; ir jeigu filosofija būtų tik

retrospektyvi, tai Spenseris pasirodytų esąs puikus pragmatistas.

Bet filosofija žvelgia ir į priekį, ir nustačiusi, kas buvo pasaulis ir ką jis nuveikė, ji toliau klausia: „Ką *žada* pasaulis?" Parodykite mums materiją, kuri žada *sėkmę*, kurios dėsniai verčia ją siekti vis didesnio mūsų pasaulio tobulumo, – ir kiekvienas blaiviai mąstantis žmogus ims garbinti šitą materiją taip, kaip Spenseris garbina savąją vadinamąją nepažinią galią. Šita materija pasiteisino ne tik praeityje, ji pasiteisins amžinai, o mums to ir tereikia. Darydama iš tikrųjų tą patį, ką gali padaryti Dievas, ji prilygsta Dievui, jos funkcija – Dievo funkcija; pasaulyje, kur Dievas nereikalingas, niekada jo ir nepasigesi. „Kosminė emocija" – toks būtų tikrasis tokios religijos pavadinimas.

Bet ar materija, vykdanti pono Spenserio pasaulio evoliucijos procesą, *atstovauja* tokiam begalinio tobulėjimo principui? Žinoma, ne, nes mokslas teigia, kad kiekvieno natūraliai besiplėtojančio daikto ar daiktų sistemos galas yra tragiška mirtis. Ir ponas Spenseris, apsiribodamas grynai estetiniu ginčo aspektu ir ignoruodamas praktinį, iš esmės niekuo neprisi-

dėjo prie jo sprendimo. Bet pabandykime pritaikyti minėtąjį praktinių rezultatų principą, ir mes pamatysime, koks esminis tampa materializmo ir teizmo ginčas.

Teizmas ir materializmas, retrospektyviai tokie panašūs vienas į kitą, veda, žiūrint į perspektyvą, į visiškai skirtingus patyrimo horizontus. Pagal mechaninės evoliucijos teoriją, materijos ir judėjimo persiskirstymo dėsniams, kuriems mes turime būti dėkingi už visas laimės valandas, suteiktas mums mūsų organizmų, ir už visus mūsų dvasios formuojamus idealus, lemta sunaikinti savo darbą ir viską, ką kadaise sukūrė, suskaidyti į sudedamąsias dalis. Visi jūs gerai žinote visatos paskutinės stadijos paveikslą, kurį mums pateikia evoliucijos mokslas. Geriau už poną Balfurą (Balfour)[46] aš negaliu jo pavaizduoti: „Visa mūsų sistemos energija išseks, saulės spindesys aptems, ir žemė, nejudri, be potvynių ir atoslūgių, nebenešios daugiau giminės, kuri akimirką sudrumstė jos vienatvę. Žmonija gulės po velėna, ir visos jos mintys žus. Neramioji sąmonė, šiame tamsiame kamputyje neilgai trikdžiusi

patenkintą visatos tylą, nurims. Materija neatpažins pati savęs. „Nemarių paminklų" ir „amžinų žygdarbių", pačios mirties ir meilės, stipresnės už mirtį, nebus, lyg niekada ir nebūtų buvę. Ir visa, ką žmonija per nesuskaičiuojamus amžius stengėsi sukurti atkakliu darbu, gabumais, atsidavimu ir begalinėmis žmogaus kančiomis, nei į bloga, nei į gera nieko nepakeis."*

Štai kas skaudu – nors beribėse pasaulio klajonėse neretai pasirodo kerintis krantas ir padange praplaukia stebuklinga debesų virtinė, ilgai ilgai slinkdama, kol išsisklaido, ir taip, mūsų džiaugsmui, tęsiasi pasaulio vyksmas, bet, visiems šiems laikiniems dalykams praėjus, iš jų nelieka nieko, visiškai *nieko*, kas primintų jų būdingas savybes ir vertybes. Visa mirė, visa galutinai dingo iš būties buveinės. Nei aido, nei prisiminimo, nei įtakos tam, kas gali atsirasti vėliau, kad nukreiptų tai prie tų pačių idealų. Tas galutinis visuotinis žlugimas ir tragedija – tai mokslinio materializmo, kaip dabar jis suprantamas, šerdis. Vieninteliame evoliucijos cikle, kurį mes galime stebėti, amžinai

* *The Foundations of Belief*, p. 30.

išlieka – arba bent ilgiausiai išlieka – žemesnės jėgos, o ne aukštesnės. Ponas Spenseris tuo įsitikinęs kaip ir bet kas kitas; tai kodėl jis turėtų su mumis ginčytis, jeigu mes nepateikiame jokių kvailų estetinių prieštaravimų dėl „materijos ir judėjimo grubumo", jo filosofijos principo; iš esmės mus gąsdina tai, kad jos galutiniai praktiniai rezultatai yra nepaguodžiantys.

Ne, tikrasis nepritarimas materializmui yra ne pozityvus, o negatyvus. Būtų juokinga mūsų laikais skųstis materializmu dėl to, kas jis *yra*, dėl jo „grubumo". Grubumas yra tai, ką grubumas *daro*, – dabar mes *tai* žinome. Mes, priešingai, skundžiamės materializmu dėl to, kas jis *nėra*, – būtent dėl to, kad jis nėra nuolatinis mūsų idealesniųjų interesų laidas, kad jis neišpildo mūsų slapčiausių lūkesčių.

Kita vertus, Dievo sąvoka, nors aiškumu ji ir nusileidžia matematikos sąvokoms, taip paplitusioms mechanistinėje filosofijoje, bent jau tuo praktiškai už jas pranašesnė, kad garantuoja idealią ir amžiną pasaulio tvarką. Pasaulis, kuriame paskutinį žodį taria Dievas, gali sudegti ar sustingti iš šalčio, bet tada mes manytume, kad Dievas atsimena senus idealus ir kad jis

juos įgyvendins kitur; tad ten, kur Dievas tikriausiai yra, tragedija yra tik laikina ir dalinė, o žlugimas ir žūtis nėra absoliuti pasaulio pabaiga. Šitas amžinos moralinės tvarkos poreikis yra vienas iš giliausių mūsų širdies troškimų. Poetų, kurie, kaip Dantė (Dante) ir Vordsvortas (Wordsworth)[47], tvirtai įsitikinę tokia tvarka, kūryba kaip tik dėl šio įsitikinimo nepaprastai stiprina dvasią ir teikia paguodą. Vadinasi, tikrąją materializmo ir spiritualizmo prasmę sudaro ne pedantiški abstraktūs išvedžiojimai apie vidinę materijos esmę ar metafizinius Dievo atributus, – ją sudaro skirtingos jų sukeliamos emocijos ir praktiniai veiksmai, konkrečios mūsų vilties ir lūkesčių apraiškos ir visi subtilūs padariniai, kurie randasi dėl šių skirtumų. Materializmas paprasčiausiai yra moralinės tvarkos amžinumo neigimas ir ryžtingas paskutinės vilties atsižadėjimas; spiritualizmas yra amžinos moralinės tvarkos pripažinimas ir visiška laisvė mūsų viltims. Kaip matome, žmogui, kuris tai suvokia, tai tikrai svarbi problema, ir kol žmonės bus žmonės, tol ji bus rimto filosofinio ginčo objektas.

Bet galbūt kai ko iš jūsų vis dar nepatenkina šie aiškinimai. Nors jūs linkę pripažinti, kad materializmas ir spiritualizmas skirtingai pranašauja pasaulio ateitį, bet tiesiog numojate ranka į šį skirtumą kaip į be galo tolimą ir sveikai dvasiai nereikšmingą dalyką. Jūs paprieštarausite, kad sveikai dvasiai nebūdinga žvelgti taip toli, jos nejaudina tokios chimeros kaip pasaulio pabaiga. Į tai galiu atsakyti, kad, jei taip manote, klaidingai įsivaizduojate žmogaus prigimtį. Religinio ilgesio neužgniauši vien išvadinęs jį beprotybe. Absoliutūs dalykai, galutiniai dalykai, iš dalies sutampantys dalykai – tai tikrai filosofijos dalykai; visi didžiausieji protai laiko juos svarbiais, o trumparegiškumas būdingas tik paviršutiniško žmogaus protui.

Be abejo, tie reiškiniai, dėl kurių laužomos ietys ginčuose, kol kas mums gana neaiškūs. Tačiau visos spiritualistinio tikėjimo atmainos operuoja *pažadėtuoju* pasauliu, o materializmo saulė leidžiasi į nusivylimo jūrą. Prisiminkite, ką aš sakiau apie Absoliutą: jis suteikia mums moralines atostogas. Bet kokios pakraipos religija – taip pat. Ji ne tik skatina mus veiklos įkarštyje, bet ir gaudo mūsų džiaugsmo, ne-

rūpestingumo ir pasitikėjimo akimirkas ir jas pateisina. Žinoma, pateisinimo fonas gana miglotas. Išsamų šitos išganingos ateities, kurią mums piešia tikėjimas Dievu, paveikslą savo neišsenkamomis priemonėmis galės pavaizduoti mokslas: mes galime *pažinti* savo Dievą tik pažinę jo Kūrinį. Bet net kol bus atliktas visas šis darbas, mes galime *mėgautis* savo Dievu, jeigu tik jį turim. Aš pats manau, kad Dievo įrodymai visų pirma glūdi mūsų vidiniame asmeniniame patyrime. Jeigu tas patyrimas liudija mums mūsų Dievą, tai jo vardas reiškia bent jau atostogų teikiamą malonumą. Jūs pamenate mano vakarykštę paskaitą apie tai, kaip tiesos susiduria ir stengiasi „nurungti" viena kitą. Tiesa apie „Dievą" turi atlaikyti kitų tiesų kritiką. Jos teisia ją, o ji teisia jas. Mūsų *galutinė* nuomonė apie Dievą susiklostys tik tada, kai visos tiesos pasieks darnų sambūvį. Tikėkimės, kad jos suras savąjį *modus vivendi*!

Dabar pereikime prie labai glaudžiai susijusios filosofinės problemos – prie *tikslingumo gamtoje klausimo*. Nuo neatmenamų laikų manoma, kad Dievo buvimą liudija tam tikri gamtos faktai. Dauguma jų, regis, tarsi specialiai

skirti vienas kitam. Štai genio snapas, liežuvis, kojos, uodega ir t. t. puikiai pritaikyti gyventi medžių, kurių žievėje slepiasi lervos – jo maistas, pasaulyje. Mūsų akies dalys tobulai pritaikytos šviesos dėsniams, todėl spinduliai susiklosto į ryškų vaizdą mūsų tinklainėje. Buvo manoma, kad toks skirtingos kilmės daiktų prisitaikymas vienas prie kito įrodo esant tikslingumą, o jo kūrėjas visada buvo laikomas žmones mylinčia dievybe.

Pirmasis tokios argumentacijos žingsnis buvo įrodyti tikslingumo *egzistavimą*. Visa gamta buvo perkratyta ieškant faktų, kurie įrodytų abipusį skirtingų daiktų prisitaikymą tam tikriems tikslams pasiekti. Pavyzdžiui, mūsų akys randasi įsčių tamsoje, o šviesa randasi iš saulės, bet kaip jos prisitaikiusios vienos prie kitos. Akivaizdu, kad jos sukurtos vienos *dėl* kitos. Siekiamas tikslas yra regėjimas, o šviesa ir akys yra dvi atskiros priemonės jam pasiekti.

Mūsų protėviai nepaprastai vieningai jautė šio argumento galią, ir keista matyti, kaip mažai jis mums tereiškia nuo to laiko, kai įsigalėjo Darvino (Darwin) teorija. Darvinas atskleidė mums atsitiktinumų galią duoti „tinkamus"

rezultatus, jei tik jiems pakanka laiko susidėti draugę. Jis mums parodė, kokia baisi švaistūnė yra gamta, kuri sukuria daugelį dalykų, žūstančių dėl neprisitaikymo. Taip pat jis atkreipė dėmesį į daugybę prisitaikymų, kurie, jeigu jie tikslingi, veikiau liudija blogus, o ne gerus kūrėjo tikslus. *Šiuo atveju* viskas priklauso nuo požiūrio. Lervai, tūnančiai po žieve, nepaprastas genio sugebėjimas ją ištraukti tikriausiai liudytų piktaširdį kūrėją.

Mūsų laikais teologai taip išplėtė savo požiūrį, kad jau pripažįsta Darvino nurodytus faktus, bet vis dėlto traktuoja juos kaip Dievo apvaizdos įrodymą. Anksčiau tai buvo teologinio ir mechanistinio gamtos aiškinimo priešprieša: *arba* viena, *arba* kita. Tai lygiai tas pat, kaip pasakyti: „Mano batai akivaizdžiai pritaikyti mano kojoms, taigi jų negalėjo pasiūti mašinos". Tačiau mes žinome, kad gali būti ir viena, ir kita kartu: batus pasiuvo mašinos, pačios pritaikytos gaminti tinkamus kojoms batus. Teologams tereikėjo tik panašiai išplėsti Dievo sumanymus. Kaip futbolo komandos tikslas yra ne tik įspirti kamuolį į vartus (jei to tereikėtų, tai būtų galima paprasčiausiai atsikelti

tamsią naktį ir padėti jį ten), bet įvaryti jį į vartus esant tam tikram *sąlygų mechanizmui* – žaidimo taisyklėms ir varžovams, taip ir Dievo tikslas yra ne tik sukurti žmones ir juos išgelbėti, bet ir padaryti tai pasitelkus vien tik įspūdingą gamtos mechanizmą. Be stulbinančių gamtos dėsnių ir jiems priešingų jėgų žmogaus sukūrimas ir tobulinimas būtų Dievui pernelyg neįdomus pasiekimas, kurį jis vargu ar būtų pasirinkęs kaip tikslą.

Tai išgelbsti tikslingumo argumento formą, bet aukojamas jo senasis įprastas žmogiškas turinys. Kūrėjas jau nebėra ankstesnė dievybė senelio pavidalu. Jo planai pasidarė tokie dideli, kad mes, žmonės, jų nebesuprantam. Jų *turinys* (the what) taip smarkiai pranoksta mūsų supratimą, kad paprasčiausiai nustatyti jų kūrėjo *buvimą* (the that) tampa palyginti nereikšmingu dalyku. Mes sunkiai galime suvokti kosminio proto *pobūdį,* o to proto tikslus visiškai atskleidžia tas keistas gėrio ir blogio mišinys, kurį aptinkame konkrečiuose realaus pasaulio faktuose. Tiksliau sakant, mes visiškai negalime jo suvokti. Žodis „tikslingumas" pats savaime nieko nereiškia ir nieko nepaaiškina. Tai visai

bevertis principas. Senas klausimas, *ar* pasauliui būdingas tikslingumas, yra tuščias klausimas. Tikrasis klausimas – kas *yra* pasaulis, nesvarbu, ar jis turi Kūrėją, ar ne, ir jį galima išspręsti tik tiriant visą gamtos įvairovę.

Įsidėmėkite – *kad ir ką* būtų sukūrusi ar kurtų gamta, priemonės būtinai turi būti pritaikytos, turi *tikti šiam kūriniui*. Todėl argumentai, vedantys nuo prisitaikymo prie tikslingumo, taikomi visur, kad ir koks būtų kūrinys. Pavyzdžiui, kad neseniai įvykęs Mon Pelė ugnikalnio išsiveržimas sukeltų būtent tokį sugriautų namų, žmonių ir gyvūnų lavonų, nuskendusių laivų, vulkaninių pelenų ir t. t. derinį, ir būtent baisiomis aplinkybėmis, buvo reikalinga visa priešistorė. Prancūzija turėjo būti valstybė ir kolonizuoti Martiniką. Mūsų šalis turėjo egzistuoti ir pasiųsti ten mūsų laivus. *Jei* Dievas siekė tokio rezultato, tai priemonės, kuriomis ištisus šimtmečius buvo artėjama prie jo, liudija be galo rafinuotą protą. Tą patį galima pasakyti apie kiekvieną įvykusį gamtos reiškinį ar istorijos faktą, nes daliniai procesai visada turi *tam tikrą* apibrėžtą atstojamąją, nesvarbu, ar ji chaotiška, ar har-

moninga. Žvelgiant į tai, kas jau įvyko, mums visuomet atrodo, kad sąlygos buvo idealiai parinktos šiam rezultatui užtikrinti. Taigi apie kiekvieną suvokiamą pasaulį, pasižymintį suvokiamomis savybėmis, mes visada galime pasakyti, jog *tikriausiai* visas kosminis mechanizmas buvo sukonstruotas tam, kad sukurtų būtent šį pasaulį.

Taigi, pragmatizmo požiūriu, abstraktus žodis „tikslingumas" yra tuščias garsas. Jis nieko nelemia, jis neduoda jokių rezultatų. *Koks* tikslas? *Koks* kūrėjas? Štai iš tikrųjų svarbūs klausimai, ir tik tiriant faktus galima rasti bent apytikslius atsakymus. Tačiau faktai neskuba duoti atsakymo į šiuos klausimus, ir tam, kas dar jo nesulaukęs atkakliai teigia, kad yra kūrėjas ir kad jis, be abejo, yra dieviškos kilmės, „tikslingumo" sąvoka teikia tam tikrą pragmatinę naudą – iš esmės tokią pačią, kokią mums teikia Dievo, Dvasios ar Absoliuto sąvokos. „Tikslingumas" kaip racionalistinis principas, esantis virš daiktų ar už jų bei keliantis mums nuostabą, neturi jokios vertės, bet, kai mūsų tikėjimas jį sukonkretina suteikdamas jam teistinę prasmę, šis žodis tampa *pažado* sino-

nimu. Grįžę su juo į patyrimo pasaulį, mes su didesniu pasitikėjimu žvelgiame į ateitį. Jei pasaulį valdo ne akla, o reginti jėga, mes pagrįstai galime tikėtis geresnės baigties. Šis miglotas tikėjimas ateitimi yra vienintelė pragmatinė tikslingumo ir kūrėjo sąvokų prasmė, kurią šiuo metu galima įžvelgti. Bet jei pasitikėjimas pasaulio lemtimi yra teisingas, o ne klaidingas, geras, o ne blogas dalykas, tai ši prasmė yra pati svarbiausia. Tad tiek „tiesos" galima įžvelgti šiose sąvokose.

Imkime kitą gerokai nuvalkiotą ginčą – *valios laisvės problemą*. Dauguma žmonių, kurie tiki vadinamąja savo valios laisve, tiki racionaliai. Valios laisvė – tai principas, tam tikras pozityvus sugebėjimas ar dorybė, duoti žmogui ir paslaptingai suteikiantys jam daugiau orumo. Todėl jis privalo ja tikėti. Deterministai menkina žmogų, neigdami valios laisvę ir teigdami, kad individai nieko nekuria, o tik perduoda ateičiai visą kosmoso praeities spaudimą ir patys yra menkas to kosmoso atspindys. Netekęs kuriamojo prado, žmogus nebekelia tokios nuostabos. Aš manau, kad didžioji dauguma mūsų

instinktyviai tiki valios laisve ir kad žavėjimasis ja kaip žmogaus orumo principu labai svarbus mūsų tikėjimui.

Bet valios laisvės problema buvo svarstoma ir pragmatizmo požiūriu, ir – keistas dalykas – abi besiginčijančios pusės ją vienodai interpretavo. Jūs žinote, kokį milžinišką vaidmenį *atsakomybės* klausimas vaidino etiniuose ginčuose. Jei paklausytume kai kurių žmonių, tai galėtume pamanyti, kad visas etikos uždavinys yra sudaryti nuopelnų ir nusižengimų kodeksą. Mes dar neatsikratėme senojo teisinio ir teologinio raugo, susidomėjimo nusikaltimu, nuodėme ir bausme. „Kas kaltas? Ką reikia nubausti? Ką nubaus Dievas?" – tarsi slogus sapnas šie klausimai sklando virš žmonijos religinės istorijos.

Ir valios laisvės doktrina, ir determinizmo doktrina buvo drabstomos purvais ir vadinamos absurdiškomis, nes abi jos, priešininkų akimis žiūrint, neleidžia „priskirti" gerus ar blogus darbus tiems, kas juos padarė. Keista antinomija! Valios laisvės teigimas reiškia kažką nauja, reiškia, kad praeičiai mes priskiriame kažką, ko joje nebuvo. Jei, sako valios laisvės

šalininkai, mūsų poelgiai iš anksto nulemti, jei mes tik perduodame visos praeities spaudimą, tai už ką mus galima girti ar kaltinti? Mes būtume tik „vykdytojai", o ne „pagrindiniai veikėjai", ir iš kur tada rastųsi mūsų brangi atsakomybė ir pakaltinamumas?

O iš kur tai rastųsi, jei mes *turėtume* valios laisvę? – prieštarauja deterministai. Jei „laisvas" poelgis yra kažkas visiškai nauja, kas kyla ne *iš* manęs, ankstesnio manęs, bet *ex nihilo*[48] ir tik prisišlieja prie manęs, tai kaip galiu būti atsakingas *aš*, ankstesnis aš? Ar tokiu atveju mano *charakteris* gali būti pakankamai pastovus, kad pelnyčiau pagyrimą ar papeikimą? Mano dienų vėrinys subyra į atskirus karoliukus, vos tik absurdiška indeterminizmo doktrina sutrauko vidinės būtinybės siūlą. Neseniai Falertonas (Fullerton)[49] ir Maktagartas (McTaggart)[50] šauniai smogė šiuo argumentu.

Tačiau šis argumentas tinka tik *ad hominem*[51], kitais atvejais jis apgailėtinas, nes, jau nekalbant apie kitas priežastis, aš klausiu jūsų, kuris vyras, moteris ar vaikas, turintys realybės jausmą, nepasijus nesmagiai, naudodamiesi tokiais principais kaip orumas ar pakaltinamu-

mas? Socialinius bausmės ir pagyrimo reikalus ramiai galima patikėti įgimtai nuojautai ir naudos suvokimui. Jei kas nors pasielgs gerai, mes jį pagirsim, jei blogai – mes jį nubausim visai nepriklausomai nuo to, kaip teorijos aiškina jo poelgius – ar kaip nulemtus jo praeities, ar kaip kažką visiškai nauja. Absurdiška ir nerealu versti žmogaus etiką nuolat grįžti prie „nuopelno" klausimo – tik Dievas tegali žinoti mūsų nuopelnus, jei jų turim. Tikrasis valios laisvės pripažinimo pamatas yra grynai pragmatinis ir neturi nieko bendra su niekinga teise bausti, sukėlusia tiek daug triukšmo ankstesniuose debatuose šiuo klausimu.

Pragmatizmo požiūriu, valios laisvė reiškia *naujoves pasaulyje,* t. y. teisę tikėtis, kad ateitis – tiek giliausiai glūdintys jos elementai, tiek paviršiniai reiškiniai – nesikartos ir nemėgdžios praeities. Bet kas galėtų paneigti, kad mėgdžiojimo *en masse*[52] neišvengiama? Juk kiekvienas atskiras gamtos dėsnis leidžia numatyti bendrą „gamtos vienodumą". Bet galbūt gamta yra tik maždaug vienoda, ir tie žmonės, kuriuos pasaulio praeities pažinimas nuteikė pesimistiš-

kai (ar bent sukėlė abejonių dėl pasaulio gerumo, virstančių įsitikinimu, jei daroma prielaida, kad toks pasaulis yra amžinas), žinoma, sveikins valios laisvės doktriną kaip *melioristinę* doktriną. Ji bent neatmeta pagerėjimo galimybės, tuo tarpu determinizmas teigia, kad mūsų galimybės samprata yra žmogaus neišmanymo vaisius ir kad pasaulio likimą lemia būtinybė ir negalimybė.

Vadinasi, valios laisvės doktrina – tai bendra kosmologinė *pažado* teorija, panašiai kaip ir Absoliuto, Dievo, Dvasios ar Tikslingumo doktrinos. Imamos abstrakčiai, nė viena iš šių sąvokų neturi kokio nors vidinio turinio, nė viena iš jų nepateikia kokio nors vaizdo; pasaulyje, kuris nuo pat pradžių būtų buvęs tobulas, nė viena iš jų neturėtų jokios pragmatinės vertės. Man atrodo, kad jei pasaulis būtų rojaus kampelis, tai būties ekstazė, gryna kosminė emocija ir džiaugsmas nuslopintų bet kokį domėjimąsi panašiais samprotavimais. Iš tikrųjų mūsų susidomėjimas religine metafizika kyla dėl to, kad nesijaučiame tikri dėl ateities ir trokštame aukštesnės garantijos. Jei praeitis

ir dabartis būtų tikrai geros, kas nenorėtų, kad ir ateitis būtų panaši į jas? Kas trokštų valios laisvės? Kas nepasakytų kartu su Haksliu: „Tegu kiekvieną dieną mane prisuka kaip laikrodį, kad eičiau mirtinai tiksliai; man nereikia geresnės laisvės"? „Laisvė" jau tobulame pasaulyje būtų tik laisvė *blogėti,* ir kas būtų toks pamišėlis, kad šito norėtų? Optimizmo pasaulyje, priešingai, tobulybės idealas būtų toks: viskas būtinai yra tai, kas yra, ir negali būti kas nors kita. Vienintelė *galimybė,* kurios gali reikalauti blaiviai mąstantis žmogus, – tai galimybė, kad viskas klostytųsi *geriau.* Vargu ar reikia pridurti, kad tikrovė mums teikia pakankamai priežasčių geisti tokios galimybės.

Tad valios laisvė turi prasmę tik kaip *atpirkimo* teorija, vadinasi, ji atsiduria tarp kitų religinių doktrinų. Šios atstatinėja, kas buvo sugriauta, ir taiso, kas buvo nuniokota. Mūsų dvasia, uždaryta ankštame juslinio patyrimo kieme, visą laiką klausia bokšte esantį protą: „Sargybini, pasakyk, kokia naktis: ar mums ji žada ką nors?" Ir tada protas ištaria jai šiuos pažado žodžius.

Žodžiai „Dievas", „laisva valia", „tikslingumas" ir t. t. turi tik praktinę reikšmę. Patys savaime, arba intelektualistine prasme, jie yra tamsūs, bet kai mes juos įsitraukiame į gyvenimo tankmę, mus supanti tamsa *čia* skaisčiai nušvinta. Jei jūs apsiribosite šių žodžių apibrėžimu ir manysite, kad to pakanka, kas tada? Jūs kvailai spoksote į šią pretenzingą apgaulę! „Deus est Ens, a se, extra et supra omne genus, necessarium, unum, infinite perfectum, simplex, immutabile, immensum, aeternum, intelligens"[53] ir t. t., – ar toks apibrėžimas pamokomas? Apsigaubęs iškilmingais būdvardžių rūbais, jis reiškia mažiau nei nieko. Tik pragmatizmas gali suteikti jam realų turinį, ir kad šitai padarytų, jis ryžtingai atsisako intelektualistinio požiūrio. „Jei Dievas yra danguje, pasaulyje tvarka", – *tokia* jo teologijos šerdis, ir todėl jam nereikalingi jokie racionalistiniai apibrėžimai.

Kodėl mums visiems – ir racionalistams, ir pragmatistams – šito nepripažinus? Pragmatizmas kaltinamas tuo, kad jis esą nenuleidžiąs akių nuo tiesioginių praktinių duomenų; nieko

panašaus, jis lygiai taip pat domisi ir tolimiausiomis pasaulio perspektyvomis.

Štai kaip dabar pakrypsta visos šios svarbiausios problemos; užuot žvelgęs atgal, į principus, į *erkenntnisstheoretische Ich*[54], į Dievą, į *Kausalitätsprinzip*[55], į tikslingumą, į valios laisvę pačius savaime kaip į kažką didinga ir pakylėta aukščiau už faktus, pragmatizmas perkelia akcentą ir žiūri priekin, į pačius faktus. Mums visiems tikrai gyvybiškai svarbus yra toks klausimas: kur link žengia pasaulis? Kas galų gale ištiks gyvenimą? Todėl filosofijos sunkio centras turi persikelti kitur. Mūsų žemiški rūpesčiai, taip ilgai skendėję aukštybių spindesio šešėlyje, turi atgauti savo teises. Šis akcento perkėlimas reiškia, kad dabar filosofines problemas svarstys ne taip į abstrakcijas linkę protai kaip iki šiol, o labiau moksliniai ir individualistiniai, bet kartu neatmetantys religijos. Tai bus „autoriteto buveinės" pakeitimas, primenantis Reformacijos sukeltą pakeitimą. Popiežiaus šalininkams protestantizmas dažnai atrodė tikras anarchijos ir sumaišties kratinys – toks, be abejonės, atrodys pragmatizmas ultraracionalistinio mąstymo filosofams. Filosofiniu požiūriu jis jiems atrodys

tušti paistalai. Bet protestantų šalyse gyvenimas plaukia savo vaga ir realizuoja savo tikslus. Aš drįstu manyti, kad ir filosofiniam protestantizmui seksis ne blogiau.

Ketvirta paskaita

VIENIS IR DAUGIS

Praėjusioje paskaitoje mes matėme, kad pragmatinis metodas, susidūręs su tam tikromis sąvokomis, užuot pasitenkinęs susižavėjimo kupina kontempliacija, panyra kartu su jomis į patyrimo upę ir jų padedamas atveria naujas perspektyvas. Vienintelė tokių sąvokų, kaip tikslas, valios laisvė, absoliutus protas, dvasia kaip priešprieša materijai, prasmė yra jų skelbiamas pasaulio geresnio likimo pažadas. Jos gali būti teisingos ir klaidingos, bet jų prasmė yra šis meliorizmas. Aš ne kartą galvojau apie reiškinį, optikoje vadinamą „visišku atspindžiu"; man atrodo, jis yra puikus abstrakčių sąvokų ir konkrečios tikrovės santykio, kaip jį supranta pragmatizmas, simbolis. Laikykite vandens stiklinę truputį aukščiau savo akių ir žiūrėkite pro vandenį į jo paviršių arba,

dar geriau, žiūrėkite pro plokščią akvariumo sienelę. Jūs išvysite nepaprastai ryškiai atsispindintį žvakės liepsnos ar kokio kito ryškaus objekto, esančio priešingoje indo pusėje, vaizdą. Tokiomis sąlygomis joks spindulys neprasiskverbia pro vandens paviršių: kiekvienas spindulys visiškai atsispindi atgal į gilumą. Dabar tarkime, kad vanduo – tai jutimais suvokiamų faktų pasaulis, o oras virš jo – abstrakčių idėjų pasaulis. Abu šie pasauliai, žinoma, yra realūs ir sąveikauja tarpusavyje; bet jie sąveikauja tik ties sąlyčio riba, ir viso to, kas gyvena ir kas mums atsitinka, kiek aprėpia mūsų patyrimas, *locus*[56] yra vanduo. Mes tartum žuvys, plaukiojančios pojūčių jūroje, virš kurios plyti aukštesnioji stichija, bet nesugebančios prasiskverbti į ją ar kvėpuoti ją gryną. Iš jos mes gauname deguonies, mes nuolat susiduriame su ja tai čia, tai ten, ir po kiekvieno tokio prisilytėjimo mes grįžtame į vandenį su naujais nurodymais ir nauja energija. Abstrakčios idėjos, sudarančios orą, yra būtinos gyvybei, bet, kaip sakoma, mes negalime kvėpuoti jomis pačiomis; jos tik atlieka nurodomąją funkciją. Visi palyginimai šlubuoja, bet šis man patinka.

Jis parodo, kaip tai, ko paties savaime nepakanka gyvybei palaikyti, vis dėlto gali veiksmingai lemti gyvenimą.

Šiandieninėje paskaitoje aš norėčiau pailiustruoti pragmatinį metodą, pateikdamas dar vieną jo pritaikymo pavyzdį. Juo remdamasis aš ketinu nušviesti seną „vienio ir daugio" problemą. Manau, kad mažai ką kankino nemiga dėl šios problemos, ir nelabai nustebčiau, jei kas nors iš jūsų man prisipažintų, jog dėl to niekada nėra sukęs galvos. Aš pats po ilgų apmąstymų šiuo klausimu priėjau išvadą, kad tai pagrindinė filosofinė problema – pagrindinė, nes vaisinga. Tuo aš noriu pasakyti, kad jei jūs žinote, jog kas nors yra užkietėjęs monistas ar užkietėjęs pliuralistas, tai tikriausiai daugiau žinote apie kitas jo pažiūras negu tuo atveju, jei apibūdintumėte jį kitokiu vardu su galūne *-istas*. Skirstymas į tikinčiuosius vienį ar daugį turi labai daug padarinių. Tad pakentėkite valandą, kol aš stengsiuosi ir jus užkrėsti savo susidomėjimu šia problema.

Filosofija dažnai apibūdinama kaip pasaulio vienovės ieškojimas ar jos vizija. Tik vienas kitas ginčija šį apibrėžimą, kuris yra tam tikru

mastu teisingas, nes filosofija iš tikrųjų rodė išskirtinį dėmesį vienovės problemai. O kaip dėl daiktuose slypinčios *įvairovės*? Argi tai toks nereikšmingas dalykas? Jeigu, užuot vartoję filosofijos terminą, mes kalbėsime apskritai apie mūsų protą ir jo poreikius, tai iš karto pastebėsime, kad vienovė yra tik vienas iš poreikių. Tikrovės detalių pažinimas ir sugebėjimas jas sisteminti visuomet buvo laikomas neatsiejamu proto didybės požymiu. Išlavintas enciklopedinio, filologinio tipo protas, *mokslo* žmogus visuomet buvo vertinamas kaip ir filosofas. Mūsų protas iš tikrųjų siekia ne įvairovės ar vienovės skyrium, bet *visumos**. Šiam tikslui pasiekti vienodai svarbu ir tikrovės skirtumų pažinimas, ir jų ryšių suvokimas. Smalsumas žengia *pari passu*[57] su sisteminimo aistra.

Nepaisant šio akivaizdaus fakto, daiktų vienovė visada buvo laikoma, taip sakant, *įstabesne* nei jų įvairovė. Kai jaunuolis pirmą

* Plg. A. Bellanger, *Les concepts de Cause, et l'activité intentionelle de l'Esprit.* Paris, Alcan, 1905, p. 79 ff.

sykį suvokia, kad visas pasaulis su visomis jo susijusiomis ir lygia greta judančiomis dalimis yra, taip sakant, vienas didžiulis faktas, jis pasijunta tarsi patyręs nepaprastą įžvalgą ir išdidžiai žvelgia į tuos, kurie dar nepasiekė šio pakilaus suvokimo. Monistinė įžvalga, imama abstrakčiai, kokia ji atrodo iš pirmo žvilgsnio, yra tokia miglota, kad vargu ar verta intelektualinės gynybos. Bet tikriausiai kiekvienas iš čia esančių vienaip ar kitaip ją puoselėja. Tam tikras abstraktus monizmas, tam tikras emocinis reagavimas į vienumo savybę – tarsi vienumas būtų ne toks pat pasaulio bruožas kaip ir daugumas, o daug tauresnis ir gražesnis – yra taip paplitęs išsilavinusių žmonių sluoksniuose, kad mes beveik galime jį vadinti sveiko proto filosofijos dalimi. *Žinoma*, sakome mes, pasaulis yra Vienis. Kaip kitaip jis apskritai galėtų būti pasaulis? Empirikai, kaip ir racionalistai, paprastai yra atkaklūs abstraktaus tipo monistai.

Skirtumas tik tas, kad empirikai nevisiškai apakę. Vienovė jiems neužtemdo kitų dalykų, nenuslopina jų smalsaus domėjimosi tikrovės

faktais, tuo tarpu yra tokių racionalistų, kurie linkę abstrakčią vienovę interpretuoti mistiškai ir pamiršta visa kita; jie vienovę traktuoja kaip principą, žavisi ja ir ją garbina, ir todėl prieina visišką proto sąstingį.

„Pasaulis yra Vienis!" – ši formulė gali tapti kažkuo panašaus į skaičių garbinimą. „Trys" ir „septyni", kaip žinome, buvo laikomi šventais skaičiais; bet, svarstant abstrakčiai, kodėl „vienas" yra geriau nei „keturiasdešimt trys" ar „du milijonai dešimt"? Šis pirmasis neapibrėžtas pasaulio vienovės teigimas yra toks nekonkretus, kad sunku suprasti, ką mes turime galvoje.

Vienintelis būdas rasti išeitį – tai traktuoti šią sąvoką pragmatiškai. Tarkim, kad pasaulio vienumas egzistuoja; kokių dėl to atsiranda faktinių skirtumų? Kokia bus pažinta ši vienovė? Taip, pasaulis yra Vienis – bet *kaip* vienis? Kokia yra praktinė vienumo vertė *mums*?

Keldami tokius klausimus, mes einame nuo neaiškaus prie apibrėžto, nuo abstraktaus prie konkretaus. Yra daug įvairių aspektų, kuriais vienumas, kaip pasaulio požymis, lemia tam

tikrus skirtumus. Aš iš eilės aptarsiu akivaizdesnius iš šių aspektų.

1. Pirmiausia, pasaulis bent jau yra *vienas samprotavimo objektas*. Jeigu jo daugumas būtų toks nepataisomas, kad būtų neįmanoma *jokia* jo dalių jungtis, tai ir mūsų mintys negalėtų aprėpti jo visumos iš karto; tai būtų tas pat, kaip žiūrėti vienu metu į priešingas puses. Bet iš tikrųjų mes manome, kad jo visumą aprėpiame abstrakčiais terminais „pasaulis" ar „visata", kurie aiškiai rodo, kad nė viena dalis negali būti praleista. Akivaizdu, kad tokia samprotavimo vienovė neperša jokių tolesnių monistinių išvadų. Vadinamasis „chaosas" reiškia tokią pat samprotavimo vienovę kaip ir kosmosas. Keista, kad daugelis monistų mano pasiekę didelę savo požiūrio pergalę, kai pliuralistai sako: „Visata yra daugis". „Visata! – triumfuoja jie. – Jų kalba juos išduoda. Savo lūpomis jie pripažino monizmą." Na, gerai, tegu daiktai šiuo atžvilgiu yra vienis. Jūs galite visai daiktų sankaupai primesti tokį žodį kaip visata, bet kas iš to? Juk lieka neaišku, ar tie daiktai yra vienis kokia nors kita ar vertingesne prasme.

2. Pavyzdžiui, ar jie yra *tolydūs*? Ar jūs galite pereiti nuo vieno prie kito, visą laiką likdami savo viename pasaulyje ir nerizikuodami iš jo iškristi? Kitaip tariant, ar mūsų pasaulio dalys *susijusios*, ar pabiros kaip smiltys?

Netgi smiltis sieja į krūvą erdvė, kurioje jos yra, ir jeigu jūs galite kokiu nors būdu judėti šioje erdvėje, tai jūs galite tolydžiai pereiti nuo smiltelės nr. 1 prie smiltelės nr. 2. Taigi erdvė ir laikas yra pasaulio tolydumo laidas, susiejantis jo dalis. Šių sąsajos formų praktinė reikšmė mums yra didžiulė. Jomis grindžiamas visas mūsų gyvenimo vyksmas.

3. Tačiau yra daugybė kitų būdų, kuriais pasiekiamas praktinis daiktų pasaulio tolydumas. Galima atsekti įvairias daiktus jungiančias *poveikio* gijas. Sekdami tokią giją, jūs einate nuo vieno daikto prie kito, kol aprėpiate gana didelę pasaulio dalį. Kadangi kalbama apie fizinį pasaulį, trauka ir šiluminis laidumas yra tokie visa jungiantys poveikiai. Elektriniai, optiniai ir cheminiai poveikiai perduodami panašiomis poveikio gijomis. Tik nepermatomi ir inertiški kūnai nutraukia tolydumą, todėl

juos reikia apeiti arba pakeisti judėjimo kryptį, jeigu jūs dabar norite judėti toliau. Iš tikrųjų pasaulio vienovė tuomet prarandama, *nes ją suformavo šios pirmosios poveikio gijos.*

Yra daugybė tipų ryšių, siejančių vienos rūšies daiktus su kitos rūšies daiktais; kurio nors vieno tipo ryšių *visuma* sudaro tam tikrą *sistemą,* sujungiančią daiktus. Taip ir žmonės yra sujungti į platų *pažinčių* tinklą. Braunas pažįsta Džonsą, Džonsas pažįsta Robinsoną ir t. t., ir *teisingai pasirinkę kitus tarpininkus* galėsite perduoti žinią nuo Džonso Kinijos imperatorienei arba Afrikos pigmėjų genties vadui, arba dar kam nors iš žemės gyventojų. Bet jeigu jūs šio bandymo metu nors vieną žmogų pasirenkate neteisingai, judėjimas nutrūksta, panašiai kaip elektros srovė nelaidininke. Prie pažinčių sistemos yra prijungtos vadinamosios meilės sistemos. A myli (ar nekenčia) B; B myli (ar nekenčia) C ir t. t. Bet šitos sistemos yra mažesnės už didžiąją pažinčių sistemą, pirmųjų prielaidą.

Žmonijos pastangomis pasaulis kasdien vis didesniu mastu suvienijamas pasitelkus tam tikrus sisteminimo būdus. Mes kuriame ko-

lonijines, pašto, konsulines, komercines sistemas, kurių visos dalys paklūsta sistemos vidaus poveikiams, bet ne faktams už jos ribų. Dėl to atsiranda daugybė smulkių pasaulio dalis siejančių ryšių didesnių ryšių viduje, maži pasauliai – ne tik samprotavimo, bet ir veiksmo – platesnės visatos viduje. Kiekviena sistema atstovauja kokiam nors vienam jungties tipui ar klasei, o jos dalys sujungtos savitu ryšiu; viena dalis gali priklausyti daugeliui skirtingų sistemų, lygiai kaip vienas žmogus gali eiti kelias pareigas ir priklausyti keletui klubų. Šiuo „sisteminiu" požiūriu pragmatinė pasaulio vienovės vertė yra ta, kad visi tie tam tikri ryšių tinklai faktiškai ir praktiškai egzistuoja. Vieni yra labiau paplitę ir gilesni, kiti – mažiau; jie yra išsidėstę vienas ant kito, ir jie visi neleidžia išsprūsti nė vienai atskirai visatos dalelei. Kad ir kaip menkai yra susieti daiktai (nes tie sisteminiai poveikiai ir gijos veikia griežtai nustatytomis kryptimis), kiekvienas egzistuojantis daiktas *kokiu nors* būdu yra veikiamas dar kokio nors kito daikto, jeigu tik jūs sugebėsite teisingai nustatyti šį būdą. Apskritai galima sakyti, kad visi daiktai *kažkaip* sujungti ir susieti vienas

su kitu ir kad pasaulis faktiškai egzistuoja tinklų ar sankibų pavidalu, kuris daro jį tolydų arba „vientisą". Bet kuri poveikio rūšis padeda padaryti pasaulį vieniu, nes jūs galite poveikio gijomis sekti jį nuo vieno punkto iki kito. Turėdami omenyje šias poveikio gijas ir jų aprėpiamas valdas, jūs galite sakyti, kad pasaulis *yra* Vienis. Bet lygiai taip pat jis *nėra* Vienis, jeigu tie poveikiai jo neveikia; ir nėra tokios ryšio rūšies, kuri nesuirtų, jeigu vietoj ryšio laidininkų jūs pasirenkate nelaidininkus. Tuomet jūs sustabdomas nuo pat pirmo žingsnio, ir, remdamasis šiuo požiūriu, jūs priverstas pasaulį apibūdinti kaip grynąjį *daugį*. Jei mūsų protą skiriamieji santykiai domintų taip, kaip jungiamieji, filosofija lygiai taip pat sėkmingai garbintų pasaulio *susiskaidymą*.

Ypač svarbu pažymėti, kad čia vienumas ir daugumas yra absoliučiai lygiateisiai. Nė vienas iš jų nėra pirmesnis ar svarbesnis, ar geresnis nei kitas. Tą patį galima pasakyti ir apie erdvę, kuri ir atskiria daiktus vieną nuo kito, ir jungia juos, bet mums kartais svarbesnė viena iš tų funkcija, o kartais – kita, tad kai mes susiduriame su poveikių pasauliu, mums reikalingi

tai laidininkai, tai nelaidininkai, o visa išmintis yra žinoti, kurį pasirinkti tam tikru momentu.

4. Visos šios poveikių ar nepoveikių sistemos įeina į bendrą pasaulio *priežastinės vienovės* problemą. Jei mažiau reikšmingi priežastiniai daiktų poveikiai susilieja į vieną bendrą jų priežastį praeityje, į vieną didžiąją visos esaties pirmąją priežastį, tada galima kalbėti apie absoliučią priežastinę pasaulio vienovę. Tradicinėje filosofijoje *fiat*[58], Dievo ištartas kūrimo dieną, buvo laikomas tokia absoliučia priežastimi ir pradu. Transcendentalinis idealizmas, „kūrimą" verčiantis „mąstymu" (arba „noru mąstyti"), dieviškąjį aktą labiau linkęs vadinti „amžinu" negu „pirminiu"; bet ir čia daugio jungtis yra absoliuti: jei nebūtų Vienio, *nebūtų* ir daugio. Visų daiktų prado vienovės sampratai visuomet priešinosi pliuralistinė amžino, atomų ar net tam tikrų dvasinių vienetų pavidalu savarankiškai egzistuojančio daugio teorija. Ši alternatyva, be abejonės, turi pragmatinę reikšmę, bet šiose paskaitose galbūt mes geriau nespręskime prado vienovės klausimo.

5. Svarbiausias daiktų ryšių tipas, pragmatizmo požiūriu, yra jų *rūšinė vienovė*. Daiktai

egzistuoja rūšimis, kiekvienos rūšies yra daug egzempliorių, ir tai, ką „rūšis" sako apie vieną egzempliorių, tinka taip pat visiems kitiems tos rūšies egzemplioriams. Mes lengvai galime įsivaizduoti, kad pasaulyje kiekvienas faktas gali būti vieninis, t. y. nepanašus į kitus ir vienintelis tos rūšies. Tokių vieninių faktų pasaulyje mūsų logika būtų bevertė, nes logikos funkcija – taikyti vienam pavyzdžiui tai, kas yra teisinga visai jo rūšiai. Pasaulyje, kuriame nėra dviejų panašių dalykų, mes negalėtume iš mūsų praeities patyrimo daryti išvados apie mūsų būsimą patyrimą. Taigi daiktų rūšinės vienovės pripažinimas yra galbūt svarbiausia pragmatinė pasakymo „pasaulis yra Vienis" reikšmės interpretacija. *Absoliuti* rūšinė vienovė būtų galima tuo atveju, jei būtų viena *summum genus*[59], kuri apimtų visus daiktus be išimties. Į šią vietą pretenduotų tokios sąvokos, kaip „esatys", „galimybės", „patyrimai". Ar alternatyvos, kurias reiškia šie žodžiai, turi kokią nors pragmatinę reikšmę – tai kitas klausimas, kurio aš nenorėčiau dabar spręsti.

6. Kita frazės „pasaulis yra Vienis" reikšmė galėtų būti *tikslo vienovė*. Daugybė pasaulio

dalykų tarnauja bendram tikslui. Visos žmonių sukurtos sistemos – administracinės, pramoninės, karinės ir kitos – tarnauja kiekviena savo nustatytam tikslui. Visos gyvos būtybės siekia savų specifinių tikslų. Jos priklausomai nuo savo išsivystymo lygio dalyvauja kolektyviniuose, gimininiuose tiksluose; taip didesni tikslai apima mažesnius tikslus, kol pagaliau pasiekiamas absoliučiai vienas galutinis ir aukščiausias tikslas, kuriam tarnauja visi be išimties dalykai. Nėra ko nė aiškinti, kad tikrovės reiškiniai prieštarauja tokiam požiūriui. Bet koks padarinys, kaip aš sakiau savo trečioje paskaitoje, *gali* būti iš anksto numatytas, bet faktiškai nė vienas iš mums šiame pasaulyje žinomų rezultatų nebuvo iš anksto numatytas su visomis savo detalėmis. Žmonės ir tautos pradeda nuo neaiškaus ketinimo tapti turtingos, didžios ar geros. Kiekvienas jų žengtas žingsnis sukelia nenumatytas aplinkybes, sužlugdo ankstesnius planus ir priverčia kasdien keisti bendrojo tikslo detales. Pagaliau pasiektas rezultatas gali būti geresnis ar blogesnis negu buvo numatyta, bet jis visada yra sudėtingesnis ir visai kitoks.

Be to, mūsų skirtingi tikslai kariauja vienas su kitu. Kai vienas negali sunaikinti kito, jie susitaiko; ir rezultatas vėl skiriasi nuo to, kas buvo aiškiai numatyta iš anksto. Žinoma, kalbant apskritai ir neapibrėžtai, daug kas iš to, kas buvo numatyta, gali būti pasiekiama, bet kiekvienas faktas aiškiai liudija, kad teleologiniu atžvilgiu mūsų pasaulis nėra visiškai suvienytas ir dar tik mėginama siekti geriau sutvarkyto jo suvienijimo.

Kiekvienas, kas gina *absoliučią* teleologinę vienovę sakydamas, jog visi pasaulio reiškiniai tarnauja tik vienam tikslui, dogmatizuoja savo rizika. Teologai, kurie taip dogmatizuoja, vis sunkiau begali įsivaizduoti, koks turėtų būti tas vienas aukščiausiasis tikslas, nes mūsų pažintis su nesutaikomais pasaulio dalių interesais darosi konkretesnė. Mes iš tikrųjų matome, kad tam tikras blogis padeda siekti gėrio, kad kartumas daro kokteilį geresnį ir kad nedidelis pavojus ar išmėginimas paskatina mus paimti save į rankas. Tuo remdamiesi mes galime apytikriai apibendrinti, kad visas pasaulio blogis yra tik priemonė didesniam jo tobulumui pasiekti.

Bet mūsų akiratyje esančio blogio mastai pranoksta žmogaus kantrybę; ir Bredlio ar Roiso raštų transcendentalinis idealizmas nepasako mums nieko daugiau nei Jobo knyga: Dievo keliai nėra mūsų keliai, todėl delnais užsidenkime burnas[60]. Dievas, besimėgaujantis tokia gausybe kančių, nėra tas Dievas, į kurį galėtų kreiptis žmogus. Jis pernelyg aukštai. Kitais žodžiais tariant, Absoliutas, turintis vieną tikslą, nėra žmogaus pavidalo Dievas, kaip kad įsivaizduoja paprasti žmonės.

7. Taip pat mes matome daiktų *estetinę vienovę,* labai panašią į teleologinę vienovę. Daiktai pasakoja tam tikrą istoriją. Jų dalys susijusios taip, kad būtų pasiekta kulminacija. Jie veiksmingai pasitarnauja vienas kitam. Retrospektyviai žvelgdami, mes nematome jokio apibrėžto tikslo, kuris tvarkytų įvykių seką, bet įvykiai išsidėsto kaip dramoje: yra užuomazga, veiksmo plėtojimas ir atomazga. Tiesą sakant, visos istorijos turi pabaigą, todėl ir šiuo atveju tinkamesnis daugio požiūris. Pasaulyje pilna paskirų, greta besiplėtojančių istorijų, kurios prasideda ir baigiasi skirtingu laiku. Kai kur jos susikerta ir susipina, bet mūsų

protas nepajėgia sujungti jų į vieną visumą. Jei imčiau sekti jūsų gyvenimo istoriją, turėčiau laikinai atitraukti dėmesį nuo savosios. Net rašantis dvynių biografijas turėtų jas pateikti skaitytojui vieną po kitos.

Vadinasi, tas, kuris sako, kad visas pasaulis pasakoja mums vieną istoriją, teigia kitą iš tų monistinių dogmų, kuriomis žmogus tiki savo rizika. Lengva pasaulio istoriją traktuoti pliuralistiškai ir įsivaizduoti ją kaip virvę, kurios kiekvienas siūlelis pasakoja savo atskirą istoriją; kur kas sunkiau kiekvieną šios virvės skersinį pjūvį suvokti kaip absoliučiai atskirą faktą ir visas išilgines jos gijas įsivaizduoti kaip vieną būtybę, gyvenančią nedalijamą gyvenimą. Imkime analogiją iš embriologijos srities, kuri mums padės tai suvokti. Tyrinėtojas per mikroskopą padaro šimtus tam tikro embriono plokštuminių skersinių pjūvių, o paskui mintimis juos sujungia į vieną vientisą kūną. Bet didžiojo pasaulio sudedamosios dalys, jį sudarančios būtybės, kaip ir virvės siūleliai, atrodo atskirtos viena nuo kitos skersine kryptimi ir susijusios tik išilgine kryptimi. Šia kryptimi jos yra daugis. Net embriologas, stebėdamas tyrinėjamo objekto

vystymąsi, turi iš eilės nagrinėti kiekvieno atskiro organo raidą. Taigi *absoliuti* estetinė vienovė irgi yra grynai abstraktus idealas. Pasaulis atrodo labiau panašus į epą negu į dramą.

Taigi mes matome, kaip įvairios sistemos, rūšys, tikslai ir dramos suvienija pasaulį. Kad visais šiais atvejais jungties yra daugiau negu atrodo, be abejo, yra tiesa. Kad čia *gali* būti vienas aukščiausias tikslas, sistema, rūšis ir istorija, yra pagrįsta hipotezė. Aš tik sakau, kad būtų per drąsu teigti tai dogmatiškai neturint geresnių įrodymų.

8. Visą praėjusį šimtmetį didžioji monistinė *Denkmittel*[61] buvo *vieno Pažįstančiojo* samprata. Daugis egzistuoja tik kaip jo minties objektai, kitaip tariant, egzistuoja jo vizijose; *kadangi jis pažįsta* juos, jie jam turi vieną tikslą, sudaro vieną sistemą, pasakoja vieną istoriją. Ši daiktams būdingos *visa apimančios noetinės vienovės* samprata yra didžiausias intelektualistinės filosofijos laimėjimas. Tie, kurie tiki Absoliutą – taip vadinamas Visa Pažįstantysis, – paprastai sako, kad juos tai daryti verčia loginiai argumentai, kurių negali apeiti nė vienas blaiviai mąstantis žmogus. Absoliutas turi svarbių prak-

tinių padarinių, ir į kai kuriuos iš jų aš atkreipiau jūsų dėmesį antroje paskaitoje. Jeigu jis tikrai yra, dėl to rastųsi daugybė mums svarbių skirtumų. Aš čia negaliu gilintis į visus loginius šios Esybės buvimo įrodymus, tik pasakysiu, kad nė vienas iš jų man neatrodo pagrįstas. Todėl Visa Pažįstančiojo sampratą aš traktuosiu kaip paprastą hipotezę, logiškai visiškai tokią pat kaip ir pliuralistinė samprata, kad nėra tokio požiūrio, nėra tokio informacijos židinio, kuriuo būtų galima iškart aprėpti visą pasaulio turinį. „Dievo sąmonė, – sako profesorius Roisas, – kaip visuma yra vienas aiškiai perregimas sąmoningas momentas,"* – tokia yra racionalistų peršama noetinė vienovė. Tuo tarpu empirizmas tenkinasi ta noetinės vienovės rūšimi, kuri prieinama žmogaus patyrimui. Kiekvieną daiktą pažįsta *koks nors* pažįstantysis kartu su kokiu nors kitu daiktu; bet pažįstančiųjų gali būti be galo daug, ir netgi didžiausias žinovas iš jų visų gali nežinoti visko apie viską, gali nežinoti net to, ką jis žino kuriuo nors vienu momentu, – jis gali būti

---

* *The Conception of God,* New York, 1897, p. 292.

užmaršus. Nesvarbu, kurią vienovės rūšį pripažinsime, noetiškai pasaulis bus universumas. Jo dalis vienys pažinimas, bet vienu atveju pažinimas bus absoliučiai vieningas, o kitu jis bus sudurstytas ir jo dalys užeis viena ant kitos.

Vieno momentinio ar amžino – abu būdvardžiai čia reiškia tą patį – Pažįstančiojo samprata yra, kaip sakiau, didelis mūsų laikų intelektualistinės filosofijos laimėjimas. Praktiškai ji išstūmė „substancijos" sąvoką, kurią taip vertino ankstesnieji filosofai ir kuri buvo tokia paranki būties suvienijimo priemonė, – ši universali substancija, vienintelė esanti pati savaime ir iš pačios savęs, teikianti pagrindą visiems patyrimo faktams, kurie yra tik jos formos, neatlaikė anglų mokyklos pragmatinės kritikos. Dabar ji vartojama tik kaip kitas pavadinimas to fakto, kad patiriami reiškiniai yra sugrupuoti ir duoti mums susieti, tomis formomis, kuriomis mes – baigtiniai pažinimo subjektai – juos kartu patiriame ar mąstome. Šitos ryšio formos yra tokios pat patyrimo audinio dalys kaip ir tie elementai, kuriuos jos jungia; tai, kad šiuolaikinis idealizmas ėmė

aiškinti pasaulio susietumą tiesiogiai, užuot siejęs jo vienovę su jo dalių priklausymu – nesvarbu, ką tai reikštų – kažkokiam neįsivaizduojamam pradui anapus patyrimo srities, yra didelis pragmatinis jo laimėjimas.

Taigi „pasaulis yra Vienis" tokiu mastu, kokiu mes patiriame jo susietumą, Vienis tiek, kiek aptinkame skirtingų sujungimo tipų. Bet jis taip pat *nėra* Vienis tiek, kiek aptinkame skirtingų *suskaidymo* tipų. Vadinasi, mes galime atskirai įvardyti tuos atvejus, kuriais reiškiasi pasaulio vienumas ir daugumas. Pasaulis nėra nei grynas ir paprastas universumas, nei grynas ir paprastas multiversumas. Kad būtų tiksliai nustatytos įvairios jo vienumo formos, reikia tiek pat įvairių mokslinio tyrimo programų. Taigi pragmatinis klausimas „Kaip suprantamas pasaulio vienumas, kokių dėl to rasis praktinių skirtumų?" gelbsti mus nuo karštligiško žavėjimosi tuo vienumu kaip didingumo principu ir su blaivia galva panardina į patyrimo srautą. Galbūt tas srautas padės atskleisti daugiau ryšio ir jungties, negu mes dabar manome esant, bet pragmatizmo principai neduo-

da mums teisės iš anksto skelbti absoliutų vienumą kokiu nors aspektu.

Aiškiai įsivaizduoti, ką gali reikšti absoliutus vienumas, taip sunku, kad tikriausiai dauguma jūsų bus patenkinti mūsų išdėstytu blaiviu požiūriu. Vis dėlto galbūt tarp jūsų esama keleto radikaliai nusiteikusių monistų, kurie nesutiks pripažinti lygių teisių vieniui ir daugiui. Įvairių lygių jungtis, įvairių tipų jungtis, jungtis, nutrūkstanti susidūrus su nelaidininkais, jungtis, paprasčiausiai einanti nuo vieno prie kito ir daugeliu atvejų reiškianti tik išorinį gretimumą, o ne glaudų vidinį ryšį, žodžiu, sankibos tipo jungtis – visa tai jums atrodo kaip minties kompromisas. Jūs manote, kad daiktų vienumas yra pranašesnis už jų daugumą, ir todėl jis turėtų būti didesnė tiesa, realesnis pasaulio aspektas. Jūs įsitikinę, kad pragmatinis požiūris pateikia mums nepakankamai racionalaus pasaulio vaizdą. Tikrasis pasaulis turi būti besąlygiška būties vienovė, suvienytas, tvirtai tarpusavyje susipynusiomis dalimis. Tik tuo atveju mes galėtume laikyti mūsų pasaulį visiškai racionaliu.

Be abejonės, daugeliui protų šis ultramonistinis mąstymo būdas yra tikrai svarbus.

„Vienas Gyvenimas, Viena Tiesa, Viena Meilė, Vienas Pradas, Vienas Gėris, Vienas Dievas", – aš cituoju vieną krikščionišką proklamaciją, kuri pakliuvo į mano rankas su šiandienos paštu, – be jokios abejonės, toks tikėjimo išpažinimas turi pragmatinę emocinę reikšmę, ir, be jokios abejonės, žodis „vienas" sustiprina šią reikšmę, kaip ir visi kiti žodžiai. Bet kai pabandome suprasti *protu*, ką gi *reiškia* toks vienumo perteklius, mes vėl sugrįžtame prie mūsų pragmatistinių apibūdinimų. Jis reiškia arba tik žodį *Vienas*, loginį pasaulį, arba jis reiškia tam tikrų atskirų junginių ir sankibų visumą, arba galiausiai – kokią nors vieną laikomą visa apimančia jungimo priemonę, pavyzdžiui, vieną pradą, vieną tikslą ar vieną pažįstantįjį. Iš tikrųjų visiems, kurie jį šiandien traktuoja intelektualistiškai, jis visada reiškia vieną *pažįstantįjį*. Jie mano, kad vienas pažįstantysis apima kitas jungimo formas. Visos jo pasaulio dalys supintos į vieną vieningą loginį-estetinį-teleologinį paveikslą, kuris yra amžina jo svajonė.

Bet neįmanoma aiškiai įsivaizduoti absoliutaus pažįstančiojo piešiamo pasaulio vaizdo,

todėl drąsiai galime manyti, kad tas poveikis, kurį absoliutus monizmas neabejotinai daro ir tikriausiai visada darys kai kuriems asmenims, remiasi ne tiek loginiu, kiek mistiniu pagrindu. Norint tinkamai paaiškinti absoliutų monizmą, reikia būti mistiku. Istorija rodo, kad paprastai – nors ir ne visada – visų lygių mistinės dvasios būsenos veda prie monizmo. Čia nėra tinkama proga imtis bendrų misticizmo problemų tyrinėjimo, bet kad paaiškinčiau, ką aš turiu omenyje, pacituosiu vieną mistinį tekstą. Tobulas visų monistinių sistemų pavyzdys yra Indostano vedantos filosofija, o tobulas vedantizmo skelbėjo pavyzdys buvo velionis Svamis Vivekananda[62], kuris prieš keletą metų lankėsi mūsų šalyje. Vedantizmo metodas yra mistinis metodas. Čia ne samprotauji, bet po tam tikros treniruotės *pamatai*, o pamatęs gali skelbti tiesą. Vivekananda taip skelbia tiesą vienoje iš savo paskaitų:

„Ar yra dar kokia nors kančia tam, kas regi tą Vienumą pasaulyje, tą gyvenimo Vienumą, visa ko Vienumą? <...> Tikroji kiekvieno kentėjimo priežastis yra atskirtis – žmogaus nuo

žmogaus, vyro nuo moters, vyro nuo vaiko, tautos nuo tautos, žemės nuo mėnulio, mėnulio nuo saulės, atomo nuo atomo, ir vedanta sako, kad tokios atskirties nėra, kad ji nereali. Ji tik tariama, išorinė. Daiktai savo esme yra vienovė. Jei pažvelgsite į daiktų vidų, jūs rasite žmogaus ir žmogaus, moterų ir vaikų, rasių ir rasių, aukšto ir žemo, turtingo ir vargšo, dievų ir žmonių vienovę: viskas yra Vienis, ir gyvūnai taip pat, jei jūs įsiskverbsite pakankamai giliai, ir tas, kas pasiekė tokį pažinimą, neturi daugiau jokių iliuzijų. <...> Kur dar jis čia gali susidurti su apgaule? Kas gali jį apgauti? Jis pažįsta visa ko realybę, visa ko paslaptis. Kokią dar kančią jis gali patirti? Ko jis trokšta? Jis atvėrė visa ko realybę iki pat Viešpaties, šito centro, šitos visa ko Vienovės, ir tai yra Amžinoji Palaima, Amžinasis Pažinimas, Amžinoji Būtis. Čia nėra nei mirties, nei ligos, nei sielvarto, nei kančios, nei nepasitenkinimo.<...> Šiame realybės Centre nėra dėl ko gedėti, nėra dėl ko sielvartauti. Jis persmelkė viską, Grynasis Vienis, Beformis, Bekūnis, Tyrasis, Jis – Pažįstantysis, Jis – didysis Poetas, Savaime Esantis, Jis, kuris suteikia kiekvienam tai, ko šis yra nusipelnęs."

Matote, koks tai radikalus monizmas. Vienis ne tik įveikė atskirtį – jis paneigė ją esant. Daugio čia nėra. Mes nesame Vienio dalys; Jis neturi dalių; ir kadangi tam tikra prasme mes neginčijamai *esame*, tai būtinai kiekvienas iš mūsų *yra* Vienis, nedalijamas ir vientisas. *Absoliutus Vienis ir Aš, tas Vienis* – tai, be abejonės, religija, kuri emociniu požiūriu turi didelę pragmatinę vertę: ji suteikia visiško saugumo jausmą. Kitoje vietoje Svamis sako:

„Kai žmogus išvys save kaip Vienį su begaline visatos Būtimi, kai išnyks bet koks atskirumas, kai visi vyrai, visos moterys, visi angelai, visi dievai, visi gyvūnai, visi augalai, visa visata susilies į tą vienumą, tada išnyks bet kokia baimė. Ko man bijoti? Ar aš galiu save sužaloti? Ar aš galiu save užmušti? Ar aš galiu save nuskriausti? Argi jūs bijote pačių savęs? Tada išnyks visas sielvartas. Kas gali mane nuliūdinti? Juk aš esu Vienintelė pasaulio Būtybė. Tada išnyks pavydas; kam gi man pavydėti? Sau pačiam? Tada išnyks visi blogi jausmai. Kam aš turėčiau jausti blogus jausmus? Sau pačiam? Juk, be manęs, pasaulyje nieko kito nėra <...>. Išnaikink tą atskirtį, išnaikink

šitą prietarą, kad yra daugis. „To, kas šiame daugio pasaulyje regi Vienį; to, kas šitoje nejautrumo masėje regi Vienintelę Jaučiančią Būtybę; to, kas šiame šešėlių pasaulyje aptinka šią Realybę, – tik to laukia amžina ramybė, ir nieko kito, nieko kito"."

Šita monistinė muzika pakeri ne vieno ausis: ji įkvepia ir įtikina. Pagaliau kiekvienas iš mūsų turi misticizmo pradmenį. Ir kai mūsų idealistai pateikia savo argumentus Absoliuto naudai ir sako, kad kur nors tariama menkiausia jungtis logiškai liudija absoliutų Vienumą, o kur nors tariama menkiausia atskirtis logiškai liudija visišką ir nepataisomą atskirumą, aš negaliu neįtarti, jog aiškiai silpnas jų loginių samprotavimų vietas nuo jų pačių kritikos saugo mistinis jausmas, kad absoliutus Vienumas – ar jis logiškas, ar ne – bet kokia kaina turi būti tikras. Šiaip ar taip, Vienumas įveikia *moralinį* atskirumą. Meilės aistra yra to, kas galėtų būti absoliuti visos juntančios gyvybės jungtis, mistinis pradmuo. Išgirdęs monistinius postringavimus, šis mistinis pradmuo mumyse nubunda ir pripažįsta jų galią, o loginius samprotavimus laiko antraeiliais.

Šioje paskaitoje aš ilgiau nesustosiu prie religinių ir moralinių šio klausimo aspektų. Paskutinėje paskaitoje galėsiu pasakyti kai ką daugiau.

Todėl kol kas palikime nuošalyje samprotavimus apie galimą mistinės įžvalgos galią; panagrinėkime Vienio ir Daugio problemą grynai teoriškai, ir mes pakankamai aiškiai pamatysime, kokios pozicijos šiuo klausimu laikosi pragmatizmas. Matome, kad, remdamasis savuoju teorijų nulemiamų praktinių skirtumų kriterijumi, jis turi atmesti ir absoliutų monizmą, ir absoliutų pliuralizmą. Pasaulis yra Vienis tiek, kiek jo dalis jungia tam tikri apibrėžti ryšiai. Jis yra daugis tiek, kiek nepavyksta sudaryti kokių nors apibrėžtų ryšių. Ir pagaliau jį vis labiau suvienija tos ryšių sistemos, kurias laikui bėgant sukuria žmogaus pastangos.

Be mums žinomos visatos, mes galime įsivaizduoti ir kitus pasaulius, kurie įkūnytų įvairiausius jungties lygius ir tipus. Taigi žemiausias visatos lygis būtų gryno *buvimo kartu* (withness) pasaulis, kurio dalis tarpusavyje jungtų

tik jungtukas „ir". Toks pasaulis yra ir dabar – tai mūsų kelių vidinių gyvenimų junginys. Jūsų vaizduotės erdvės ir laikai, jūsų svajonių objektai ir įvykiai yra ne tik daugiau ar mažiau susiję *inter se*[63], bet ir neturi nieko bendra su kito žmogaus panašiomis mintimis. Mums čia sėdint įvairios mūsų svajonės srovena viena šalia kitos, nedarydamos viena kitai jokio poveikio ir netrukdydamos. Jos egzistuoja viena šalia kitos, bet jų nesieja nei bendra tvarka, nei bendra talpykla; jos taip priartėja prie absoliutaus „daugio", kaip tik mes galime suvokti. Mes net negalime įsivaizduoti jokios priežasties, kodėl jos *turėtų* būti žinomos visos kartu, o jeigu jos būtų žinomos kartu, tai dar sunkiau įsivaizduoti, kaip jos galėtų būti žinomos kaip viena sisteminė visuma.

Bet pridėkite prie to mūsų pojūčius ir kūno judesius, ir jungtis iškart pakils į daug aukštesnį lygį. Mūsų *audita et visa*[64] ir mūsų veiksmai glūdi šiose laiko ir erdvės talpyklose, kuriose kiekvienas įvykis turi savo laiką ir vietą. Tie pojūčiai sudaro „daiktus", jie grupuojami į „rūšis" ir gali būti suklasifikuoti. Tačiau galima įsivaizduoti tokį daiktų ir rūšių pasaulį, kuriame

neegzistuoja mums gerai pažįstami priežastiniai tarpusavio ryšiai. Tame pasaulyje kiekvienas daiktas būtų pasyvus kiekvieno kito daikto atžvilgiu ir neskleistų savo įtakos. Arba būtų perduodami tik stiprūs mechaniniai poveikiai, bet ne cheminiai. Tokie pasauliai būtų kur kas mažiau suvienyti nei mūsų pasaulis. Arba galima įsivaizduoti pasaulius, kuriuose vyktų visokios fizinės ir cheminės sąveikos, bet nebūtų protų; arba būtų protai, bet atskiri, ir nebūtų socialinio gyvenimo; arba socialinis gyvenimas apsiribotų pažintimis, jame nebūtų meilės; arba būtų meilė, bet nebūtų jokių papročių ar institucijų, kurios ją susistemintų. Nė vienas iš šių pasaulių nebūtų visiškai iracionalus ar suskaidytas, nors aukštesnių lygių atžvilgiu ir atrodytų žemesnis. Pavyzdžiui, jei mūsų protai būtų „telepatiškai“ susieti ir kiekvienas iškart žinotų arba tam tikromis sąlygomis galėtų iškart žinoti, ką mąsto kitas, mūsų dabartinis pasaulis to telepatiškojo pasaulio mąstytojams atrodytų esąs žemesnio lygio.

Visa praeities amžinybė yra atvira mūsų spėlionėms, todėl, žvelgdami į įvairius jungčių

tipus mūsų dabartiniame pasaulyje, mes turime teisę klausti, ar jie nesusidarė nuosekliai vienas po kito taip pat, kaip dėl žmonių poreikių dabar susidaro žmogiškosios sistemos. Jei tokia hipotezė būtų pagrįsta, absoliutus vienumas greičiau atsirastų daiktų pabaigoje, o ne jų pradžioje. Kitaip tariant, „Absoliuto" sąvoką reikėtų pakeisti „Galutinio principo" sąvoka. Abi sąvokos turėtų tą patį turinį – būtent maksimaliai suvienytą faktų turinį, – bet jų chronologiniai santykiai būtų aiškiai priešingi*.

Taip pragmatizmo požiūriu išanalizavus pasaulio vienovę, jūs turėtumėte suprasti, kodėl aš antroje paskaitoje pasakiau – pasiskolinęs frazę iš savo draugo Dž. Papinio, – kad pragmatizmas *sušvelnina* visas mūsų teorijas. Paprastai pasaulio vienumas buvo teigiamas tik abstrakčiai ir taip, tarsi kiekvienas juo suabejojęs būtų idiotas. Monistai visados pasižymėjo karštu temperamentu, kartais net konvulsyviu; taip ginant savo pažiūras, sunku pasitelkti loginę analizę ir nustatyti skirtumus. Ypač Absoliuto

* Apie Galutinį principą plg. pono Šilerio esė „Veiklumas ir substancija" („Activity and Substance") jo knygoje „Humanizmas" („Humanism", p. 204).

teorija buvo laikoma tikėjimo dogma ir teigiama su dogmatiniu išskirtinumu. Argi Visa apimantis Vienis, pirmasis būties ir mąstymo atžvilgiu, pats logiškai būtinas ir susiejantis visus mažesnius daiktus savitarpio priklausomybės ryšiais, gali leisti, kad nors kiek susilpnėtų jo vidinė tvirtybė? Mažiausia pliuralizmo užuomina, menkiausias kokios nors jo dalies krustelėjimas bandant išsilaisvinti nuo visumos kontrolės sugriautų jo vienovę. Absoliuti vienovė nepakenčia laipsniavimo, – juk negalima laikyti visiškai grynu stiklo vandens, jeigu jame yra nors vienas choleros mikrobas. Net menkiausia kad ir mažiausios dalies nepriklausomybė būtų Absoliutui tokia pat pražūtinga, kaip ir choleros mikrobas.

Antra vertus, pliuralizmui visai nereikia tokio dogmatizmo ir rigorizmo. Jeigu jūs pripažįstate *kokią nors* daiktų atskirtį, nors trupinėlį nepriklausomybės, nors truputėlį erdvės atskiroms dalims, nors menkiausią realaus naujumo ar atsitiktinumo kruopelę – ir pliuralizmas jau patenkintas ir pasirengęs pripažinti kiek tik nori, kad ir daug, realios jungties. Kiek tos jungties gali būti – šį klausimą, pliuralizmo

požiūriu, galima išspręsti tik empiriškai. Jos gali būti nepaprastai, neapsakomai daug, bet absoliutus monizmas sugriaunamas, jei greta šios jungties pripažįstamas nors trupinėlis „neįveiktos" atskirties, nors menkiausias jos pradas arba vos įžvelgiamas pėdsakas.

Pragmatizmas, nepateikiantis galutinio empirinio atsakymo į klausimą, koks gali būti daiktų jungties ir atskirties balansas, aišku, turi laikytis pliuralistinio požiūrio. Jis pripažįsta, jog gali būti, kad kada nors priimtiniausia iš visų pasirodys esanti hipotezė, teigianti absoliučią jungtį, vieną pažįstantįjį, vieną pradą ir visais įmanomais būdais suvienytą pasaulį. Bet kol kas reikia nuoširdžiai priimti priešingą hipotezę – kad pasaulis vis dar netobulai suvienytas ir galbūt pasmerktas toks išlikti visada. Tai ir yra pliuralizmo doktrina. Kadangi absoliutus monizmas draudžia net rimtai ją nagrinėti ir iš pat pradžių paženklina iracionalumo žyme, aišku, kad pragmatizmas turi nusigręžti nuo monizmo ir žengti empiriškesniu pliuralizmo keliu.

Tai mus veda į sveiko proto pasaulį, kuriame daiktai iš dalies sujungti ir iš dalies atskirti.

Bet ką reiškia žodžiai „daiktai“ ir jų „ryšiai“ pragmatizmo požiūriu? Kitoje paskaitoje aš pritaikysiu pragmatinį metodą filosofavimo stadijai, vadinamai Sveiku Protu.

Penkta paskaita

PRAGMATIZMAS IR SVEIKAS PROTAS

Paskutinėje paskaitoje mes atsisakėme pasaulio vienumo kaip įprastinio jo nagrinėjimo principo, laikydami jį kilniu, bet neturiningu, ir ėmėmės tirti pasaulyje egzistuojančias specialias jungties rūšis. Mes pamatėme, kad daugybė jų egzistuoja greta tokių pat realių atskirties rūšių. „Kiek aš esu tikra?" – tokį klausimą mums užduoda kiekviena jungties ir atskirties rūšis; todėl, būdami geri pragmatistai, mes turime pasitelkti patyrimą, imtis „faktų".

Absoliutus vienumas lieka, bet vien kaip hipotezė, ir šiais laikais tai yra hipotezė apie visažinį pažįstantįjį, kuris visus daiktus be išimties regi kaip vieną sistemą, vieną faktą. Bet šį pažįstantįjį galima suvokti kaip Absoliutą arba kaip Galutinį principą; ir vienu, ir kitu atveju šiai hipotezei pagrįstai galima prieš-

priešinti kitą hipotezę, kuri teigia, kad ir plačiausioje kada nors buvusioje ar būsiančioje žinijos srityje esama nežinojimo. Kai ką visada galima pražiūrėti.

Tai ir yra *noetinio pliuralizmo* hipotezė, kurią monistai laiko tokia absurdiška. Kol faktai nulems įvykių eigą, mes turime traktuoti šią hipotezę lygiai taip pat pagarbiai, kaip ir noetinį monizmą; taigi matome, kad mūsų pragmatizmas, iš pradžių buvęs tik metodas, priverčia mus būti palankius pliuralistiniam požiūriui. *Gali* būti, jog kai kurios pasaulio dalys yra taip menkai susijusios su kitomis, kad jas jungia tik jungtukas *ir*. Jos gali net rastis ir išnykti nesukeldamos jokių kitų dalių vidinių pokyčių. Pragmatizmas negali palikti nuodugniai neaptaręs šio pliuralistinio požiūrio į pasaulį kaip į paprastos *sudėties* rezultatą. Tačiau šis požiūris veda prie tolesnės hipotezės, kad tikrasis pasaulis nėra „užbaigtas" amžinai, kaip teigia monistai, bet yra amžinai neužbaigtas ir visada linkęs didėti ar mažėti.

Šiaip ar taip, vienu atžvilgiu jis *tikrai* neužbaigtas, ir tai rėžia akį. Pats faktas, kad mes svarstome šį klausimą, rodo, jog *mūsų*

žinojimas dabar yra neišsamus ir gali pasipildyti. Pasaulis jame slypinčių žinių atžvilgiu iš tikrųjų keičiasi ir plečiasi. Keletas bendrų pastabų apie tai, kaip pasipildo mūsų žinojimas – jei tik tikrai pasipildo, – leis nuosekliai pereiti prie mūsų paskaitos temos – prie Sveiko Proto temos.

Mūsų žinios plečiasi *lopiniais*. Lopinių gali būti didesnių ar mažesnių, bet žinojimas niekada nesiplečia ištisai: kai kurios senos žinios visada lieka kokios buvusios. Tarkim, kad dabar jūsų pragmatizmo žinojimas plečiasi. Toliau jam plečiantis gali smarkiai pasikeisti požiūriai, kuriuos jūs anksčiau laikėte teisingais. Bet tokios permainos vyksta palengva. Imkim artimiausią pavyzdį – šias mano paskaitas. Pirmiausia jos, matyt, pateikia jums šiek tiek naujos informacijos, keletą naujų apibrėžimų ar disjunkcijų, ar požiūrių. Bet prisidedant šioms specialioms sąvokoms kitos jūsų žinios nekinta, tik ilgainiui jūs imsite derinti savo ankstesnius požiūrius prie naujovių, kurias aš stengiuosi įdiegti, ir šiek tiek juos pakeisite.

Manau, jūs klausotės manęs pripažindami mano kompetenciją, ir ta nuostata daro įtaką mano žodžių suvokimui, bet jei aš staiga nutraukčiau paskaitą ir sodriu baritonu uždainuočiau „Mes neisim namo iki ryto", šis naujas faktas ne tik papildytų jūsų žinių bagažą – jis, ko gero, priverstų visai kitaip mane apibūdinti, o tai galbūt pakeistų jūsų nuomonę apie pragmatizmo filosofiją ir apskritai paskatintų peržiūrėti daugelį savo sąvokų. Vykstant tokiems procesams, mūsų protą kamuoja įtampa – kartais labai skausminga – tarp senųjų įsitikinimų ir naujų patyrimo teikiamų faktų.

Vadinasi, mūsų protas plečiasi lopiniais, kurie, kaip ir riebalų dėmės, linkę pasklisti. Bet mes stengiamės neleisti jiems sklisti: paliekame kiek įmanoma daugiau nepakitusio senojo žinojimo, senųjų prietarų ir įsitikinimų. Mes mieliau lopome ir taisome nei atnaujiname. Nauja prasisunkia; atsiranda dėmių ant senųjų įsitikinimų, o nauja savo ruožtu įgyja jų atspalvį. Mūsų praeitis suvokia ir bendradarbiauja; po kiekvieno žingsnio pirmyn pažinimo keliu randasi nauja pusiausvyra, ir retai atsitinka taip, kad naujas faktas būtų pridėtas

neapdorotas. Dažniausiai jis patiekiamas, kaip sakoma, išvirtas arba ištroškintas sename padaže.

Taigi naujos tiesos yra tarpusavyje sąveikaujančių naujo patyrimo ir senų tiesų atstojamosios. Kadangi būtent taip keičiasi pažiūros šiandien, mes neturime pagrindo manyti, kad anksčiau tai vyko kitaip. Vadinasi, nors žmonių pažiūros keitėsi, senieji mąstymo būdai galėjo išlikti. Galimas daiktas, pirmykščiai mąstymo būdai dar nėra visiškai išnykę. Panašiai kaip mūsų penki pirštai, rudimentinis uodegikaulis ar kitos mūsų rudimentinės ypatybės, jie galėjo išlikti kaip neišdildomos žmonių giminės istorijos žymės. Mūsų protėviai tam tikrais momentais galėjo atsitiktinai aptikti tokių mąstymo metodų, kurių jie galbūt nebūtų logiškai išmąstę. Bet vienąkart tai atsitiko ir po to nuolat paveldima. Jei muzikinį kūrinį pradedame tam tikra tonacija, turime šios tonacijos laikytis iki pabaigos. Galima keisti savo namą *ad libitum*[65], bet pagrindinis pirmojo architekto planas lieka; galima padaryti didelių pakeitimų, bet negalima gotikinės bažnyčios paversti dorėnine šventykla. Kad ir kaip ilgai skalautume butelį,

negalime visiškai panaikinti jame buvusių vaistų ar viskio kvapo.

Taigi aš teigiu, kad *mūsų pagrindiniai mąstymo apie daiktus metodai yra be galo tolimų protėvių atradimai, sugebėję išlikti per visą vėlesnių laikų patyrimą.* Jie sudaro vieną didelę žmogaus proto raidos pusiausvyros stadiją, *sveiko proto* stadiją. Visos kitos stadijos išsirutuliojo šios pagrindu, bet niekada neįstengė jos visiškai pašalinti. Tad pirmiausia panagrinėkime šią sveiko proto stadiją, tarsi ji būtų pati paskutinė.

Kasdieniame gyvenime kalbėdami apie žmogaus sveiką protą turime galvoje, kad jis sugeba blaiviai spręsti, kad jam nebūdingas ekscentriškumas, kad, liaudiškai šnekant, jo *smegeninė dirba.* Filosofijoje ši sąvoka reiškia visai ką kita: operavimą tam tikromis loginėmis formomis ar mąstymo kategorijomis. Jei mes būtume omarai ar bitės, tai galbūt mūsų sandara būtų lėmusi kitus patyrimo suvokimo mechanizmus. *Gali būti* (mes negalime dogmatiškai šito neigti), kad tokios kategorijos, kurių mes šiandien net įsivaizduoti negalime,

pasirodytų tokios pat tinkamos logiškai operuoti mūsų patyrimo duomenimis, kaip ir tos, kuriomis mes dabar naudojamės.

Jeigu jums tai atrodo paradoksalu, prisiminkime analizinę geometriją. Tas pačias figūras, kurias Euklidas apibūdino remdamasis vidiniais santykiais, Dekartas (Descartes) apibūdino jų taškų padėtimi pridėtinės koordinačių sistemos atžvilgiu. Taip radosi visai kitoks ir nepalyginti daugiau galimybių teikiantis kreivių analizės metodas. Visos mūsų sąvokos yra tai, ką vokiečiai vadina *Denkmittel*, priemonės, kuriomis mes logiškai nagrinėjame faktus. Patyrimas nėra iš anksto surūšiuotas ir paženklintas etikete, mes pirmiausia turime atskleisti, kas jis yra. Kantas sako, kad jis pirmiausia yra *ein Gewühl der Erscheinungen, eine Rhapsodie der Wahrnehmungen*[66], margas kratinys, kurį turi suvienyti mūsų protas. Pirmiausia mes paprastai sudarome tam tikrą logiškai suklasifikuotą, suskirstytą ir darnią sąvokų sistemą, kuria vėliau naudojamės kaip lentele vesti patiriamų įspūdžių apskaitai. Kai įspūdžiui surandama tam tikra vieta šioje sąvokų sistemoje, jis yra „suvoktas“. Ši lygiagrečių „įvairovių“, kurių ele-

mentai tarpusavyje susiję vienareikšmiais santykiais, samprata dabar tapo tokia paranki matematikai ir logikai, kad ji vis labiau išstumia ankstesnes klasifikacijos koncepcijas. Yra daug panašių sąvokų sistemų, ir pojūčių įvairovė yra tokia sistema. Suraskite vienareikšmį jūsų juslinių įspūdžių santykį su *kuriomis nors* sąvokomis, ir jeigu jums pasiseks tai padaryti, jūs racionalizuosite savo įspūdžius. Bet akivaizdu, kad jūs galite racionalizuoti juos vartodami įvairias sąvokų sistemas.

Nuo seno jiems racionalizuoti sveikas protas vartoja daugelį sąvokų, iš kurių svarbiausios yra šios:

daiktas;
tapatybė ir skirtybė;
rūšys;
dvasios;
kūnai;
vienas laikas;
viena erdvė;
subjektai ir atributai;
priežastiniai veiksniai;
fantazijos pasaulis;
tikrovė.

Mes taip pripratome prie tvarkos, kurią šios sąvokos suteikė amžinai permainingiems mūsų suvokimų orams, kad mums sunku įsivaizduoti,

kokie netvarkingi yra suvokimai patys savaime. Žodis „orai" (weather) čia labai tinka. Pavyzdžiui, Bostone orai keičiasi beveik be jokios tvarkos; vienintelis dėsnis toks: jei dvi dienas iš eilės buvo vienokie orai, galimas daiktas – bet nebūtinai, – trečią dieną bus kitokie. Taigi su Bostono orais susijęs patyrimas yra padrikas, chaotiškas. Temperatūra, vėjas, lietus ar saulė *gali* keistis tris kartus per dieną. Bet Vašingtono meteorologijos biuras sutvarko šią netvarką, laikydamas kiekvieną Bostono orų fazę *visumos dalimi.* Jis nurodo jos vietą ir laiką žemyninio ciklono slinktyje – ciklono raidoje visos vietinės permainos sudaro vientisą grandinę tarsi ant siūlo suverti karoliukai.

Mes galime beveik neabejoti, kad maži vaikai ir žemesnieji gyvūnai lygiai taip pat suvokia savo potyrius, kaip neišprusęs bostonietis suvokia orus. Jų supratimas apie laiką ar erdvę kaip apie pasaulio talpyklas arba apie nekintamus subjektus ir besikeičiančius predikatus, arba apie priežastis, rūšis, mintis, daiktus yra toks pat, kaip paprastų žmonių – apie žemyninius ciklonus. Kūdikiui iš rankų

iškrenta barškutis, bet jis jo neieško. Jis jam „dingsta", kaip užgęsta žvakės liepsna, ir vėl atsiranda, kai kas nors paduoda, kaip uždegus žvakę vėl įsidega liepsna. Jam neateina į galvą mintis, kad tai yra „daiktas", kurio paties savaime nuolatinį egzistavimą galima „įterpti" tarp jo pasikartojančių pasirodymų. Tas pat pasakytina ir apie šunis. Jiems iš akių – ir iš atminties. Akivaizdu, kad jie neturi jokio *bendro* polinkio įterpti „daiktus". Leiskite man pacituoti ištrauką iš mano kolegos Dž. Santajanos[67] knygos:

„Kai šuo, su pasitenkinimu uostinėdamas viską aplinkui, pamato grįžtantį ilgai nebuvusį savo šeimininką, <...> tai vargšas gyvulėlis neklausia, kodėl šeimininkas išėjo, kodėl sugrįžo, kodėl jį reikia mylėti arba kodėl jis užmiršta jį, gulintį prie kojų, ir ima murmėti ir svajoti apie medžioklę, – visa tai yra didžiausia paslaptis, apie tai šuo negalvoja. Tokiam patyrimui būdinga įvairovė, tam tikra aplinka ir tam tikras gyvenimo ritmas; jį galima perteikti ditirambais. Jo vyksmą lemia įkvėpimas; kiekvienas įvykis – likimo lemtas, kiekvie-

nas poelgis nenumatytas. Susiduria absoliuti laisvė ir absoliutus bejėgiškumas: jūs visiškai priklausote nuo Dievo malonės, bet šis nesuvokiamas veiksnys neatskiriamas nuo jūsų gyvenimo. <...> [Bet] netgi chaotiškos dramos veikiantieji asmenys turi savo įėjimus ir išėjimus, ir jų replikas vieną po kitos gali atspėti būtybė, sugebanti sutelkti dėmesį ir išlaikyti atmintyje įvykių eigą. <...> Augant tokiam supratimui, patyrimo momentai išplaukia vienas iš kito ir pranašauja kitus, tolesnius momentus. Ramūs gyvenimo momentai yra kupini galios, o jos proveržiai – išradingumo. Jokia emocija negali visiškai apimti dvasios, nes nė vienos pagrindas ar rezultatas nėra visiškai paslėpti; joks įvykis negali sutrikdyti dvasios pusiausvyros, nes ji regi toliau. Įmanoma rasti išeitį iš pačios kebliausios padėties; anksčiau kiekvienas momentas buvo kupinas tik atsitiktinumų ir nuostabos, o dabar leidžia pasimokyti iš praeities ir nuspėti, koks galėtų būti visumos planas."*

---

* *The Life of Reason: Reason in Common Sense,* 1905, p. 59.

Dar ir dabar mokslas ir filosofija įtemptai dirba, stengdamiesi atskirti mūsų patyrime išmonę nuo tikrovės; pirmykščiais laikais šios dvi sritys buvo atskirtos tik apytikriai. Žmonės tikėjo viskuo, ką jie gyvai įsivaizdavo, o jų vizijos buvo glaudžiai susipynusios su tikrove. Čia būtinos „minties" ir „daikto" kategorijos – kai kuriuos savo potyrius mes dabar vadiname ne realybe, o tik mintimis. Tarp anksčiau išvardytų kategorijų nėra nė vienos, kurios mes negalėtume įsivaizduoti taip pradėtos vartoti istorijos eigoje ir tik ilgainiui išplitusios.

Tas vienas Laikas, kurį mes visi tikime ir kuriame kiekvienas įvykis turi savo konkrečią datą, ta viena Erdvė, kurioje kiekvienas daiktas turi savo vietą, – šios abstrakčios sąvokos neprilygstamai suvienija pasaulį, bet savo užbaigtu pavidalu – kaip sąvokos – jos be galo skiriasi nuo pirmykščių žmonių padrikų, netvarkingų erdvės ir laiko potyrių. Visa, kas vyksta, turi savo trukmę ir tįsumą, kuriuos iš kraštų supa neapibrėžtas „daugiau", pereinantis į gretimo, pasirodančio daikto trukmę ir tįsumą. Tačiau mes greitai pametame iš akių visas aiškias ribas; ir ne tik mūsų vaikai neskiria

vakarykštės dienos nuo užvakarykštės, nes praeitis jiems susiplaka į viena, bet ir mums, suaugusiems, taip atsitinka, jei laiko tarpsnis yra ilgas. Tas pat pasakytina ir apie erdvę. Žemėlapyje aš galiu aiškiai suvokti Londono, Konstantinopolio ir Pekino santykį su mano buvimo vieta; tikrovėje aš visiškai nesugebu *jausti* tų faktų, kuriuos simbolizuoja žemėlapis. Visos kryptys ir atstumai yra neaiškūs, migloti ir susipynę. Kosminė erdvė ir kosminis laikas visai nėra aprioriniai stebiniai, kaip teigia Kantas, jie yra tokios pat dirbtinės konstrukcijos, kaip ir kiekvieno mokslo terminai. Dauguma žmonių niekada nevartoja šių sąvokų, o gyvena daugelyje vienas į kitą įsiskverbiančių ir *durcheinander*[68] laikų ir erdvių.

Pastovus „daiktas"; „tas pats" daiktas ir jo įvairios „apraiškos" ir „pokyčiai"; skirtingos daiktų „rūšys"; galiausiai „rūšis", vartojama kaip „predikatas", kurio „subjektas" yra daiktas, – šių terminų sąrašas leidžia tikėtis, kad pagaliau rasis tvarka painioje pojūčių įvairovėje ir betarpiškoje patyrimo tėkmėje. Vis dėlto šiomis loginėmis priemonėmis žmogus sutvarko vos pačią mažiausią patyrimo srauto dalį. Iš

visų šių sąvokų mūsų tolimi protėviai, ko gero, vartojo – ir tai miglotai, netiksliai – sąvoką „vėl tas pats". Bet jeigu juos kas būtų paklausęs, ar „tas pats" yra „daiktas", kuris egzistavo ir tuo laiko tarpu, kai nebuvo matomas, jie tikriausiai būtų sutrikę ir pasakę, kad niekada nekėlė ir nesvarstė tokio klausimo.

Rūšys ir rūšies tapatybė – kokia tai nepaprastai naudinga *Denkmittel*, padedanti mums rasti kelią tarp daugio! Juk daugumą galima suvokti kaip absoliutų. Visi atvejai galėtų būti vienatiniai ir nė vienas nepasikartoti. Tokiame pasaulyje logikai neatsirastų vietos, nes vieninteliai logikos instrumentai yra rūšys ir tapatybė. Žinodami, kad visa, kas priklauso tam tikrai rūšiai, priklauso ir tos rūšies rūšiai, galime keliauti per pasaulį su septynmyliais batais. Gyvūnai, žinoma, niekada nevartoja šių abstrakcijų, o civilizuotiems žmonėms jų prireikia – vieniems daugiau, kitiems mažiau.

Arba priežastinis veiksnys! Galima sakyti, kad tai prieštvaninė sąvoka, nes matome, jog pirmykščiai žmonės tikėjo, kad beveik viskas yra svarbu ir daro tam tikrą poveikį. Ieškoti konkretesnių veiksnių pradėta, berods, nuo

klausimo „kas kaltas?“ dėl ligos, nelaimės ar nemalonumo. Iš šio centro plito priežastinių veiksnių paieškos. Hiumas ir tikslieji mokslai pabandė eliminuoti priežastinio veiksnio sąvoką ir pakeisti ją visiškai kitokia dėsnio *Denkmittel*. Bet dėsnis yra palyginti nauja sąvoka; senojoje sveiko proto karalystėje viešpatauja priežastinis ryšys.

„Galimybė“, kaip kažkas mažiau nei tikrovė ir daugiau nei visiška nerealybė, yra dar viena iš sveiko proto kertinių sąvokų. Kad ir kiek jas kritikuotum, jos atsilaiko; ir vos tik kritikos spaudimas atslūgsta, mes nedelsdami grįžtame prie jų. „Aš pats“, „kūnas“ substancine ar metafizine prasme – niekas negali išvengti *tokių* minties formų. Praktiškai sveiko proto *Denkmittel* laimi visur. Kiekvienas, net labiausiai išsilavinęs žmogus „daiktą“ tebemąsto sveiko proto požiūriu, kaip nekintamą ir vientisą objektą, išlaikantį savo atributus. Niekas nuolat ar rimtai nevartoja kritiškesnės sąvokos – dėsnio vienijamos jutimais suvokiamų ypatybių grupės sąvokos. Pasitelkę šias kategorijas, mes kuriame planus ir projektus ir visas labiau nutolusias mūsų patyrimo dalis susiejame su tomis, kurios yra

mums prieš akis. Labai daug vėlesnių kritinių filosofijos sąvokų yra paprasčiausi žaislai ir išmonės, palyginti su šia natūralia gimtąja mąstymo kalba.

Vadinasi, sveikas protas yra aiškiai apibrėžta daiktų suvokimo stadija, puikiai atitinkanti mūsų mąstymo tikslus. „Daiktai" egzistuoja net kai jų nematome. Jų „rūšys" taip pat egzistuoja. Jų „ypatybės" yra tai, kuo jie veikia, ir tai, ką mes veikiame; jos taip pat egzistuoja. Šios lempos savo ypatybę – šviesą – skleidžia kiekvienam daiktui šiame kambaryje. Pastatę neskaidrų ekraną, mes sulaikome jos sklidimą. Į jūsų ausis patenka tas pats garsas, kurį ištaria mano lūpos. Mūsų juntama liepsnos kaitra pereina į vandenį, kuriame mes verdame kiaušinį; įmetę ledo gabalą, galime paversti šilumą šalčiu. Išskyrus europiečius, visa žmonija be išimties pasiliko šiame filosofijos etape. Jis patenkina visas praktines gyvenimo reikmes; o ir iš mūsų, europiečių, tik kai kurie labai rafinuoti protai, ištvirkinti mokslo, kaip juos pavadino Berklis, išdrįsta teigti, kad sveikas protas nėra absoliučiai teisingas.

Bet žvelgdami į praeitį ir mąstydami apie tai, kaip sveiko proto kategorijos įgijo tokį nuostabų pranašumą, nematome jokio pagrindo neigti, kad tai buvo procesas, panašus į tą, kaip ne tokiais senais laikais triumfavo Demokrito, Berklio ar Darvino idėjos. Kitaip tariant, šias kategorijas *atskleidė* priešistoriniai genijai, kurių vardus užklojo senovės sutemos; jas tikriausiai patvirtino tiesioginiai patyrimo faktai, kuriems jos pirmiausia tiko; tada jos tikriausiai *plito* nuo vieno fakto prie kito, nuo vieno žmogaus prie kito, kol tapo visos kalbos pagrindu, ir dabar mes nesugebame natūraliai mąstyti kitomis sąvokomis. Toks požiūris tik remiasi taisykle, kuri daugeliu atvejų buvo tokia vaisinga, – kad dideli ir tolimi dalykai formuojasi pagal tuos pačius dėsnius, kurie, kaip matome, galioja mažiems ir artimiems.

Šių kategorijų visiškai pakanka visiems utilitariniams, praktiniams tikslams; bet kad jos buvo atrastos ir taikomos tik atskirais atvejais ir tik ilgainiui imtos sieti su vis kitais dalykais, rodo labai neapibrėžtos jų dabartinės vartosenos ribos. Tam tikrais sumetimais mes darome prielaidą, kad egzistuoja vienas „objekty-

vus" Laikas, kuris *aequabiliter fluit*[69], bet mes negalime gyvai tikėti ar suvokti tokį tolygiai slenkantį laiką. „Erdvė" yra ne tokia miglota sąvoka; bet kas gi yra „daiktai"? Ar žvaigždynas iš tikrųjų yra daiktas? O armija? O *ens rationis*[70], tokia kaip erdvė ir teisingumas, ar yra daiktas? Ar apie peilį, kurio kriaunos ir geležtė pakeistos, galima sakyti, kad jis „tas pats"? Ar išsigimėlis, apie kurį taip rimtai samprotauja Lokas, priklauso žmonių „giminei"? Ar „telepatija" yra „išmonė", ar „tikrovė"? Vos tik nuo praktinio šių kategorijų taikymo (taikymo, kurį paprastai lemia atskiro atvejo aplinkybės) pereiname prie grynai teorinio, spekuliatyvaus mąstymo būdo, įsitikiname, kad neįmanoma nurodyti tikslių jų faktiško taikymo ribų.

Peripatetikų filosofija, veikiama racionalistinių tendencijų, mąstydama specialiomis ir tiksliomis sąvokomis, mėgino įamžinti sveiko proto kategorijas. Pavyzdžiui, „daiktas" yra būtis, *ens*. *Ens* yra subjektas, kuriam būdingos ypatybės. Subjektas yra substancija. Substancijos yra įvairių rūšių, o rūšys yra apibrėžtos kiekybės atžvilgiu ir atskiros. Šie skirtumai yra

kertiniai ir amžini. Kaip *abstrakčios kalbos* sąvokos, kreipiančios ją prie mums naudingų išvadų, jos yra nepaprastai naudingos, bet ką jos dar reiškia – neaišku. Jeigu jūs paklausite filosofą scholastą, kas substancija gali būti pati savaime – nekalbant apie ją kaip apie atributų turėtoją, – jis jums paprasčiausiai atsakys, kad mūsų protas puikiai supranta, ką reiškia šitas žodis.

Bet mūsų protas aiškiai žino tik patį žodį ir jo nukreipiamąją funkciją. Todėl ir susiklostė taip, kad protai *sibi permissi*[71], smalsūs ir neužimti protai paliko sveiko proto lygmenį dėl to, ką apskritai galima pavadinti „kritiniu" mąstymo lygmeniu. Ne tik *tokie* protai kaip hiumai, berkliai, hėgeliai, bet ir praktikai, faktų stebėtojai – galilėjai, daltonai, faradėjai – suprato, kad neįmanoma *naivias* sveiko proto juslines kategorijas traktuoti kaip visišką realybę. Kaip sveikas protas įterpia savo pastovius „daiktus" tarp mūsų atsirandančių ir vėl išnykstančių pojūčių, taip mokslas išplečia savo „pirminių" savybių, savo atomų, savo eterio, savo magnetinių laukų ir panašių dalykų taikymą už sveiko proto pasaulio ribų. Taigi dabar „daiktai" yra

nematomi, neapčiuopiami dalykai; ankstesni matomi sveiko proto daiktai laikomi šių nematomų elementų mišiniu. Arba apskritai *naivus* daikto vaizdinys tampa nereikalingas, ir daikto vardas yra suprantamas tik kaip žymintis dėsnį, ar *Regel der Verbindung*[72], nusakantį įprastinę mūsų pojūčių seką ar sambūvį.

Taigi mokslas ir kritinė filosofija ardo sveiko proto rėmus. Mokslas išsklaidė *naivų* realizmą: „antrinės" savybės pasidarė nerealios, liko tik pirminės. Kritinė filosofija sunaikino viską. Visos sveiko proto kategorijos nustojo atspindėti *tikrovę*; jos tėra tik įmantrios žmogaus minties gudrybės, tik būdai nesusipainioti nesulaikomame pojūčių sraute.

Bet mokslinė kritinės minties pakraipa, nors iš pradžių ji vadovavosi grynai spekuliatyviais motyvais, mūsų nustebusiam žvilgsniui atvėrė visiškai netikėtą praktinių padarinių sritį. Galilėjus (Galilei) sukūrė tikslius laikrodžius ir mokslinius artilerijos pagrindus; chemikai aprūpino mus naujais vaistais ir dažomosiomis medžiagomis; Amperas (Ampère) ir Faradėjus (Faraday)[73] mums padovanojo Niujorko metro

ir Markonio (Marconi)[74] telegrafą. Hipotetinės sąvokos, kurias šie žmonės sugalvojo ir apibūdino, pasirodo esančios neįtikėtinai vaisingos jutimais patikrinamų rezultatų prasme. Remdamasi jomis, mūsų logika gali išmąstyti rezultatą, kuris turi atsirasti esant tam tikroms sąlygoms; mes galime sudaryti tas sąlygas – ir štai rezultatas. Mokslinių mąstymo metodų mums teikiamos galimybės praktiškai valdyti gamtą gerokai pranoksta tas, kurios rėmėsi sveiku protu. Ir jos plečiasi taip sparčiai, kad nematyti jokių ribų; net baugu, kad žmogų gali sutriuškinti jo paties galia, kad ribotos jo organizmo jėgos neišlaikys tos įtampos, kurią kelia nuolat augančios milžiniškos funkcijos – beveik dieviškos kuriamosios funkcijos, kurias jo protas jį vis labiau įgalina valdyti. Jis gali nuskęsti savo turtuose, kaip vaikas, kuris atsuko čiaupą ir nebegali jo užsukti, – vonioje.

Filosofinė kriticizmo stadija, kur kas nuosekliau neigianti nei mokslinė stadija, vis dėlto nesustiprina mūsų praktinės galios. Lokas, Hiumas, Berklis, Kantas, Hėgelis nepasakė nieko naujo, kas įgalintų detaliau paaiškinti gamtą, ir aš nežinau nė vieno išradimo ar atradimo,

kurį būtų galima tiesiogiai susieti su jiems būdingu mąstymu, – nei Berklio degutinis vanduo, nei Kanto nebulinė hipotezė neturi nieko bendra su jų filosofinėmis teorijomis. Pasitenkinimas, kurį jie teikia savo mokiniams, yra intelektualinis, o ne praktinis; ir net čia mes turime pripažinti esant nemažai minusų.

Vadinasi, yra bent trys aiškiai skiriamos mūsų mąstymo apie pasaulį, kuriame gyvename, fazės, stadijos ar tipai. Vienos stadijos sąvokos turi vienokių pranašumų, kitos – kitokių, ir negalima teigti, kad kuri nors iš jų yra absoliučiai *teisingesnė* už kitą. Sveikas protas yra *patvaresnė* stadija, nes jis gyvuoja ilgiausiai, ir kalba yra jo sąjungininkė. Ar sveiko proto, ar mokslo stadija yra *prakilnesnė*, kiekvienas tesprendžia pats. Bet nei patvarumas, nei prakilnumas nėra lemiami tiesos požymiai. Jei sveikas protas teisus, tai kodėl mokslas antrines savybes, suteikiančias pasauliui gyvumą ir svarbą, vadina apgaulingomis ir vietoj jų sugalvoja nematomą taškų, kreivių ir matematinių lygčių pasaulį? Kodėl jam reikėtų paversti priežastis ir veiksmus „funkcinių pokyčių" dėsniais? Veltui scholastika, mokykloje išlavinta jaunesnioji

sveiko proto sesuo, siekė stereotipizuoti formas, kurias žmonija visada vartojo kalbėdama, kad jas tiksliai apibrėžtų ir įtvirtintų amžinai. Substancinės formos (kitaip tariant, antrinės savybės) vargiai bepergyveno 1600-uosius metus po Kristaus gimimo. Visi nuo jų pavargo; Galilėjus ir Dekartas savo „naująja filosofija" netrukus joms sudavė *coup de grâce*[75].

Bet jei naujos mokslinių „daiktų" rūšys – dalelių ir eterio pasauliai – yra iš esmės „teisingesnės", kodėl jos sulaukė tokios smarkios pačių mokslininkų kritikos? Mokslo logikos specialistai vienu balsu teigia, kad šių esmių (ir jų apibūdinimų, kad ir kokie jie būtų tikslūs) nereikia laikyti realiomis tiesiogine žodžio prasme. Jos *tarsi* egzistuoja; bet tikrovėje jos yra lyg koordinatės ar logaritmai, tik dirbtinės santrumpos, padedančios pereiti nuo vienos patyrimo srauto dalies prie kitos. Jos mums labai naudingos kaip sutartiniai ženklai, jos puikiai mums tarnauja, bet mes turime saugotis jų apgaulės.

Lygindami šiuos tris mąstymo tipus, kad nustatytume, kuris pats teisingiausias, mes neįstengiame prieiti prie kokios nors *griežtos*

išvados. Vieno naudai byloja jo natūralumas, kito – mąstymo ekonomija, trečio – praktinis vaisingumas, todėl mes susipainiojame. Sveikas protas *geriau* tinka vienai gyvenimo sričiai, mokslas – kitai, filosofinis kriticizmas – trečiai, bet vienas Dievas težino, kuris iš jų absoliučiai *teisingesnis*. Dabar, jei aš teisingai suprantu, mes esame liudininkai įdomaus grįžimo prie sveiko proto požiūrio į gamtą, kurį mokslo filosofijoje puoselėja Machas, Ostvaldas ir Diuhemas. Pasak šių mokytojų, nė viena hipotezė nėra teisingesnė už kitą ta prasme, kad ji yra tikslesnė tikrovės kopija. Jos yra tik skirtingos apibūdinimo priemonės, ir jas galima lyginti tik *naudingumo* požiūriu. Vienintelis tikras dalykas yra *tikrovė*; o vienintelė mums žinoma tikrovė, pasak šių filosofų, yra jutimais suvokiama tikrovė, mūsų pojūčių ir jausmų srautas. Visus šiuos pojūčius, kokius mes juos suvokiame (judėjimas, šiluma, magnetinė trauka, šviesa ir t. t.), pasak Ostvaldo, galima tam tikru būdu išmatavus bendrai pavadinti „energija". Juos matuodami, jų rodomus koreliatyvius pokyčius galime aprašyti formulėmis,

kurios neprilygstamos savo paprastumu ir praktiniu naudingumu. Jos yra didžiausias mąstymo ekonomijos triumfas.

Negalima nesižavėti energetizmo filosofija. Bet nors ji ir patraukli, dauguma fizikų ir chemikų neatsisako antjuslinių esmių – dalelių ir svyravimų. Energetizmo filosofija, ko gero, yra pernelyg ekonomiška, kad patenkintų visus. Juolab, kad pagrindinis tikrovės bruožas galbūt yra išlaidumas, o ne taupumas.

Aš čia leidžiuosi į pernelyg specialius dalykus, kurie vargu ar tinka populiariai paskaitai ir kuriems man stinga kompetencijos. Bet tuo geriau mano išvadai, kuri yra tokia: paaiškėja, kad sunku aiškiai suprasti visą tiesos sąvoką, kurią mes natūraliai ir nesvarstydami manome reiškiant mąstymo pateiktą gatavos ir duotos tikrovės kopiją. Skirtingi mąstymo tipai pretenduoja į tiesą, bet mes neturime jokio paprasto mato, kuris mums padėtų pasirinkti vieną iš jų. Ir sveikas protas, ir gamtos mokslas ar korpuskulinė filosofija, ir ultrakritinis mokslas ar energetizmas, ir kritinė ar idealistinė filosofija turi tam tikrų trūkumų ir mus nevisiškai patenkina. Akivaizdu, kad šių labai skirtingų

sistemų priešpriešа įpareigoja mus kruopščiai patikrinti pačią tiesos sąvoką, nes dabar mes neturime aiškaus supratimo, ką reiškia šitas žodis. Šio uždavinio imsiuosi kitoje paskaitoje, o baigdamas šią pridursiu dar keletą žodžių.

Norėčiau, kad iš šiandieninės paskaitos jūs įsidėmėtumėte tik du dalykus. Pirmasis susijęs su sveiko proto kategorijomis. Nors tos kategorijos tokios gerbtinos, visuotinai vartojamos ir net sudaro kalbos pagrindą, mes pagrįstai galime suabejoti jomis, įtarti, kad jos tėra tik rinkinys labai vykusių hipotezių, kurias istoriškai atrado ar sukūrė atskiri asmenys, bet pamažu jos paplito ir dabar yra visų vartojamos; pasitelkę jas, mūsų protėviai nuo neatmenamų laikų sugebėjo suvienyti ir sutvarkyti padriką savo betarpiško patyrimo srautą ir susikurti pusiausvyrą su supančiu pasauliu, kuri taip tiko kasdieniams praktiniams tikslams, kad tikriausiai būtų trukusi amžinai, jei ne Demokrito, Archimedo, Galilėjaus, Berklio ir kitų ekscentriškų genijų, kuriuos įkvėpė šių žmonių pavyzdys, beribė intelekto energija. Tad aš prašau – įsidėmėkite šias abejones dėl sveiko proto.

Antrasis dalykas būtų toks. Ar tai, kad egzistuoja keletas skirtingų mąstymo tipų, kuriuos mes apžvelgėme, ir kiekvienas iš jų nuostabiai tinka tam tikriems tikslams, bet visi jie prieštarauja vienas kitam ir nė vienas iš jų negali pagrįsti pretenzijų į absoliutų teisingumą, neskatina daryti pragmatizmo požiūrį atitinkančias prielaidas, kad visos mūsų teorijos yra *instrumentinės,* kad jos yra proto teikiami būdai *prisitaikyti* prie tikrovės, o ne kokie nors apreiškimai ar kažkokios dieviškos pasaulio mįslės loginiai sprendimai? Šį požiūrį aš kaip galėdamas aiškiau išdėsčiau antroje paskaitoje. Nerami dabartinė filosofinio mąstymo situacija, kiekvieno mąstymo lygmens tinkamumas tam tikriems tikslams ir nesugebėjimas galutinai išstumti kitus – visa tai, žinoma, perša pragmatizmo požiūrį. Aš tikiuosi, kad kitoje paskaitoje jus įtikinsiu jo teisingumu. Ar galų gale nepaaiškės, kad pati tiesa gali būti dviprasmė?

Šešta paskaita

PRAGMATIZMO TIESOS SAMPRATA

Pasakojama, kad Klarką Maksvelį (Maxwell)[76] vaikystėje buvo apėmusi manija reikalauti viską jam paaiškinti, o jeigu kas bandydavo atsipirkti miglotomis frazėmis apie kokį nors reiškinį, jis nekantriai nutraukdavo sakydamas: „Taip, bet aš noriu žinoti *tiksliai!*" Jei jis būtų klausęs apie tiesą, tik pragmatistas būtų sugebėjęs tiksliai pasakyti, kas ji yra. Aš manau, kad mūsų šiuolaikiniai pragmatistai – ypač ponai Šileris ir Diujis – vieninteliai tinkamai paaiškino šią problemą. Tai labai opi problema; į visus plyšius ji leidžia skvarbias šakneles, todėl ją sunku schematiškai nagrinėti, kaip derėtų populiarioje paskaitoje. Bet Šilerio-Diujo tiesos sampratą taip žiauriai puolė racionalistai ir taip nepakenčiamai iškraipė, kad aš privalau ją čia aiškiai ir paprastai išdėstyti.

Esu tvirtai įsitikinęs, kad pragmatistinis tiesos supratimas pereis visas klasikines teorijos raidos stadijas. Pirmiausia, kaip žinote, nauja teorija puolama kaip absurdiška, paskui ji pripažįstama teisinga, bet lėkšta ir nereikšminga; galop ji įgyja tokią reikšmę, kad buvę jos priešininkai ima teigti patys ją atradę. Mūsų tiesos doktrina dabar yra pirmojoje iš šių trijų stadijų, nors kai kur jau ryškėja antrosios stadijos požymiai. Aš norėčiau, kad ši paskaita padėtų jai galutinai pereiti į antrąją stadiją daugelio jūsų akyse.

Tiesa, kaip ją apibūdina visi žodynai, yra kai kurių mūsų idėjų ypatybė. Ji reiškia, kad tos idėjos „atitinka tikrovę", o klaidingumas reiškia, kad jos neatitinka jos. Pragmatistai ir intelektualistai laiko šį apibrėžimą savaime suprantamu. Jie pradeda ginčytis tik tada, kai iškyla klausimas, ką tiksliai reiškia žodis „atitinka" ir ką reiškia žodis „tikrovė", jei tikrovė suprantama kaip tai, ką turi atitikti mūsų idėjos.

Ieškodami atsakymo į šitą klausimą, pragmatistai kruopščiai analizuoja, o intelektualistai improvizuoja ir daug nesvarsto. Paplitęs požiūris, kad teisinga idėja turi kopijuoti tikrovę.

Kaip ir kiti populiarūs teiginiai, jis remiasi kasdienio patyrimo analogija. Teisingos jutimais suvokiamų dalykų idėjos iš tikrųjų juos kopijuoja. Užsimerkite ir pabandykite įsivaizduoti štai tą sieninį laikrodį, ir gausite tikrą jo ciferblato vaizdą, arba kopiją. Jūsų turima laikrodžio mechanizmo idėja (jeigu jūs ne laikrodininkas) jau kur kas mažiau panaši į kopiją, tačiau ir ji tinkama, nes neprieštarauja tikrovei. Net jeigu ji taip susitrauktų, kad teliktų tik žodžiai „laikrodžio mechanizmas", šie žodžiai jums vis dar ištikimai tarnautų; bet kai kalbama apie laikrodžio „laiko matavimo funkciją" arba apie jo spyruoklės „stangrumą", tai sunku tiksliai nurodyti, ką gali kopijuoti šios idėjos.

Kaip matote, čia iškyla problema. Jeigu mūsų idėjos negali tiksliai nukopijuoti objekto, ką tuomet reiškia šio objekto atitikimas? Kai kurie idealistai teigia, kad idėjos teisingos tada, kai atitinka Dievo sumanymą, kaip mes turėtume mąstyti šį objektą. Kiti nuosekliai laikosi kopijavimo požiūrio ir teigia, kad mūsų idėjos teisingos tiek, kiek jos yra Absoliuto amžinojo mąstymo būdo kopijos.

Šiuos požiūrius, kaip matote, reikia aptarti remiantis pragmatizmo teorija. Pagrindinė intelektualistų prielaida yra ta, kad tiesa iš esmės yra inertiškas, statiškas santykis. Kai mes įgyjame teisingą kokio nors dalyko idėją, tuo viskas ir baigiasi. Mes turime; mes *žinome;* mes atlikome savo mąstymo paskirtį. Mintimis mes ten, kur ir turime būti; mes paklusome kategoriniam imperatyvui; mes pasiekėme savo loginės paskirties viršūnę, po kurios daugiau nieko nebėra. Teorinio pažinimo prasme mes esame stabilios pusiausvyros būsenoje.

Kita vertus, pragmatizmas pateikia savo įprastą klausimą. „Tarkim, – sako jis, – kad kokia nors idėja ar įsitikinimas yra teisingi; kokią konkrečią reikšmę šis teisingumas turės mūsų gyvenime? Kaip įgyvendinama tiesa? Kuo skirsis patyrimas, jei įsitikinimas yra klaidingas? Trumpai tariant, kokia yra tiesos grynoji vertė, išreikšta patyrimo sąvokomis?"

Vos pateikęs šį klausimą, pragmatizmas iškart žino atsakymą: *teisingos idėjos yra tos, kurias mes galime pasisavinti, pagrįsti, patvirtinti ir patikrinti. Klaidingos idėjos yra tos, su kuriomis mes negalime šito padaryti.* Tai ir yra praktinis skir-

tumas tarp teisingų ir klaidingų idėjų. Tai ir yra tiesos prasmė, nes tai yra viskas, ką mes laikome tiesa.

Toks tad yra teiginys, kurį ketinu ginti. Kokios nors idėjos tiesa nėra kažkokia sustabarėjusi vidinė ypatybė. Tiesa *ištinka* idėją. Ji *tampa* teisinga, ją padaro teisingą įvykiai. Jos tikrumas iš tikrųjų *yra* įvykis, procesas: jos savęs patikrinimo procesas, jos veri-*fikacija*[77]. Jos pagrįstumas yra jos *patvirtinimo* procesas.

Bet ką pragmatistams reiškia žodžiai „verifikacija" ir „patvirtinimas"? Jie žymi tik tam tikrus patikrintos ir patvirtintos idėjos praktinius padarinius. Sunku rasti žodžius, kurie šiuos padarinius apibūdintų geriau nei paprasta atitikimo formulė – tai, ką mes turime omenyje, kai sakome, kad mūsų idėjos atitinka tikrovę, kaip tik ir yra tokie padariniai. Būtent jie per veiksmus ir įvairias jų inspiruojamas idėjas veda mus į kitas patyrimo dalis (arba prie kitų patyrimo dalių), kurias, kaip mes visą laiką jaučiame – toks jausmas mums būdingas, – atitinka mūsų pradinės idėjos. Šie ryšiai ir perėjimai nuo vieno taško prie kito mums atrodo vedantys pirmyn, darnūs, patenkinami.

Štai šis atitikimu grindžiamo vedimo procesas ir laikomas idėjos verifikacija. Toks paaiškinimas yra miglotas ir iš pradžių atrodo nieko neduodantis, bet iš tiesų jis nėra bevaisis, ir jo rezultatų aiškinimui bus skirta likusi paskaitos dalis.

Pirmiausia leiskite priminti jums, kad jei turime teisingų idėjų, vadinasi, turime taip pat neįkainojamų veiklos priemonių; mūsų pareiga siekti tiesos visai nėra koks nors iš piršto išlaužtas įsakymas ar mūsų proto duotas „įžadas" – priešingai, ją pagrindžia svarios praktinės priežastys.

Visiems žinoma, kad žmogui labai svarbu turėti teisingą nuomonę apie tikrovę. Mes gyvename realijų, kurios gali būti ir be galo naudingos, ir be galo žalingos, pasaulyje. Idėjos, atskleidžiančios mums, ko iš jų galima tikėtis, šiame pirmajame verifikacijos etape laikomos teisingomis, ir tokių idėjų paieška yra svarbiausia žmogaus priedermė. Turėti tiesą nėra tikslas pats savaime, tai yra kitų gyvybinių reikmių patenkinimo prielaida. Jei pasiklydęs miške ir išalkęs užtikčiau kažką panašaus į

takelį, nepaprastai svarbu, kad aš manyčiau, jog tas takelis veda į žmonių gyvenamą būstą, – jei aš taip manysiu ir eisiu juo, tai išsigelbėsiu. Teisinga mintis čia yra naudinga, nes jos objektas – namas – yra naudingas. Taigi teisingų idėjų praktinė vertė randasi iš jų objektų praktinės svarbos. Žinoma, tie objektai ne visada svarbūs. Kitu atveju namas gal man bus visai nereikalingas, ir tada mano mintis apie jį – nors ją ir galima verifikuoti – bus praktiškai netinkama, todėl geriau ji neiškiltų. Bet kadangi bemaž kiekvienas objektas kada nors gali tapti laikinai svarbus, tai aišku, kaip svarbu turėti specialių tiesų atsargą – idėjų, kurios būtų teisingos susiklosčius tam tikroms aplinkybėms. Mes kaupiame tokias tiesas atmintyje, o jų perviršiumi užpildome žinynus. Kai tam tikru atveju tokios specialios tiesos prireikia, mes ištraukiame ją iš saugyklos ir paleidžiame apyvarton, ir mūsų tikėjimas ja tampa aktyvus. Galima sakyti apie ją, kad „ji naudinga, nes teisinga" arba kad „ji teisinga, nes naudinga". Abu šie pasakymai reiškia tą patį – kad tai yra idėja, kuri gali būti įgyvendinta ir patikrinta. Teisinga vadinama ta idėja, kuri pradeda savo

verifikacijos procesą, o naudinga – ta, kuri atliko savo paskirtį patyrime. Teisingos idėjos niekada nebūtų buvusios išskirtos, niekada nebūtų įgijusios rūšies pavadinimo – ypač pavadinimo, nurodančio vertę, – jei tokiu būdu jos nuo pat pradžių nebūtų buvusios naudingos.

Iš tokių paprastų užuominų pragmatizmas formuoja bendrą tiesos sampratą – tiesos, iš esmės susijusios su tuo keliu, kuris mus veda nuo vienų mūsų patyrimo dalių prie kitų, būtent prie tų, prie kurių buvo naudinga pereiti. Sveiko proto stadijoje tam tikros dvasinės būsenos tiesa pirmiausia reiškia būtent *naudingą vedimą*. Kai koks nors mūsų patyrimo elementas – nesvarbu koks – įteigia mums teisingą mintį, tai reiškia, kad jos padedami anksčiau ar vėliau mes galėsime prasiskverbti į patyrimo detales ir užmegzti naudingus ryšius su jomis. Tai nelabai aiškus teiginys, bet prašyčiau jį įsidėmėti, nes jis yra esminis.

Visam mūsų patyrimui būdingi dėsningumai. Viena jo dalis gali įspėti mus pasirengti kitai daliai, gali „numatyti" ar „nurodyti" šį tolimesnį objektą. To objekto pasirodymas patvir-

tina šią „nuorodą“. Tokiais atvejais tiesa reiškia tik galimą verifikaciją ir akivaizdžiai nesuderinama su mūsų įnoriais. Vargas tam, kurio įsitikinimai nepaiso tos tvarkos, kuri būdinga realijoms jo patyrime; arba jie niekur jo nenuves, arba paskatins padaryti klaidingas išvadas.

Kalbėdami apie „realijas“ ar „objektus“, mes turime omenyje arba jutimais suvokiamus sveiko proto dalykus, arba tokius santykius, kaip datos, vietos, atstumai, rūšys, veikla. Vedami takeliu namo vaizdinio, mes iš tikrųjų prieiname namą; taigi vaizdinys visiškai patvirtinamas. *Tokie visiškai ir paprastai patikrinami vedimo procesai neabejotinai yra tiesos proceso originalai ir prototipai.* Iš tikrųjų patyrimas atskleidžia kitas tiesos proceso formas, bet jas visas galima suvokti kaip sustabdytas, padaugintas ar pakeistas viena kita pirmines verifikacijas.

Imkime, pavyzdžiui, štai aną daiktą ant sienos. Ir jūs, ir aš manome, kad tai laikrodis, nors nė vienas iš mūsų nematėme to paslėpto mechanizmo„ kuris jį padaro laikrodžiu. Mes laikome šią sąvoką teisinga, nesistengdami jos patikrinti. Jei tiesos iš esmės yra verifikacijos

procesai, ar tokių nepatikrintų tiesų neturėtume vadinti nebrandžiomis? Ne, nes jos sudaro daugumą tų tiesų, kuriomis mes gyvename. Ne tik tiesioginės, bet ir netiesioginės verifikacijos pripažįstamos tinkamomis. Kai pakanka aiškių detalių, mes išsiverčiame ir nepamatę visko savo akimis. Kaip mes darome prielaidą, kad Japonija egzistuoja, niekada ten nebuvę, nes *funkcionalu* taip manyti, nes viskas, ką mes žinome, atitinka šį įsitikinimą ir niekas jam neprieštarauja, lygiai taip pat mes tariame, kad šis daiktas yra laikrodis. Mes *naudojamės* juo kaip laikrodžiu ir pagal jį nustatome paskaitos trukmę. Prielaidos verifikacija čia reiškia, kad ji nesukelia jokio prieštaravimo ar suklydimo. *Galėjimas* patikrinti ratelius, svarsčius bei švytuoklę prilygsta verifikacijai. Vienam užbaigtam tiesos procesui mūsų gyvenime tenka milijonas tokių, kurių verifikacija vos prasidėjusi. Jie nukreipia mus *į* tiesioginę verifikaciją; jie veda mus į dalykų, kuriuos svarsto, *aplinką;* ir tada, jei viskas vyksta sklandžiai, mes esame tokie tikri, kad verifikacija galima, jog praleidžiame ją. Paprastai įvykių eiga pateisina mūsų pasitikėjimą.

Iš tikrųjų tiesa daugiausia remiasi pasitikėjimo sistema. Mūsų mintys ir įsitikinimai „būna apyvartoje" tol, kol niekas jiems neprieštarauja, kaip banknotai būna apyvartoje tol, kol niekas neatsisako juos priimti. Bet visi mūsų įsitikinimai kur nors patiria tiesioginę betarpišką verifikaciją, be kurios visas tiesos statinys sugriūtų kaip finansų sistema be grynųjų pinigų apyvartos. Jūs priimate manąją vieno dalyko verifikaciją, o aš – jūsų kokio nors kito. Mes naudojamės vienas kito tiesomis. Bet konkrečiai *kieno nors* patikrinti įsitikinimai yra viso antstato ramsčiai.

Kita svarbi priežastis – be laiko taupymo, – dėl kurios mes kasdieniame gyvenime atsisakome išsamios verifikacijos, yra ta, kad visi daiktai egzistuoja ne atskirai, o kaip rūšys. Visiems laikams įsitikinta, kad mūsų pasaulis pasižymi šia ypatybe. Todėl, tiesiogiai patikrinę mūsų susidarytus vieno kokios nors rūšies pavyzdžio vaizdinius, mes tariamės galį juos taikyti ir visiems kitiems šios rūšies daiktams be verifikacijos. Protas, kuris paprastai pažįsta prieš jį esančio daikto rūšį ir nedelsdamas, netikrindamas veikia pagal rūšies dėsnį,

devyniasdešimt devyniais atvejais iš šimto bus „teisingas" protas – tai liudija jo veikimo būdas, kuris tinka visais atvejais ir niekur nesusiduria su prieštaravimu.

Vadinasi, netiesiogiai ar tik potencialiai verifikuojantys procesai gali būti tokie pat teisingi, kaip ir visiškos verifikacijos procesai. Jie pasitarnauja kaip ir tikrieji procesai, teikia mums tokią pačią naudą ir reikalauja mūsų pripažinimo dėl tų pačių priežasčių. Kalbėdami apie tai, mes turime galvoje tik sveiko proto lygmens faktus.

Bet mes neapsiribosime vien tikrovės faktais. *Grynai proto sąvokų santykiai* sudaro kitą sritį, kurioje egzistuoja teisingi ir klaidingi įsitikinimai, ir čia įsitikinimai yra absoliutūs, arba besąlygiški. Jeigu jie teisingi, vadinami apibrėžimais arba dėsniais. Kad 1 plius 1 yra 2, 2 plius 1 yra 3 ir t. t., kad balta spalva mažiau skiriasi nuo pilkos nei nuo juodos, kad priežastis sukelia padarinį, visa tai yra dėsniai ar apibrėžimai. Tokie teiginiai galioja visiems „vienetams", visiems „baltiems" ir „pilkiems", visoms „priežastims". Čia objektai yra proto objektai. Jų santykiai aiškūs iš pirmo žvilgsnio,

ir nebūtina juos patikrinti jutimais. Be to, apie juos galima pasakyti, kad tai, kas teisinga vieną kart, teisinga visada. Čia tiesa yra „amžina". Jeigu kur nors aptinkame konkretų dalyką, kuris yra „vienas" arba „baltas", arba „pilkas", arba „padarinys", tai jam amžinai tiks mūsų dėsniai. Tai tik rūšies atpažinimo ir rūšies dėsnio taikymo atskiram objektui atvejis. Jūs esate tikras, kad prieisite tiesą, jei tik teisingai nurodysite rūšį, nes jūsų proto nustatyti santykiai tinka visiems be išimties tos rūšies objektams. Jeigu vis dėlto konkrečiu atveju neprieitumėte tiesos, tai galėtumėte pasiteisinti, kad klaidingai surūšiavote jums duotus objektus.

Šioje proto santykių srityje tiesa vėl atlieka vedlės funkciją. Vieną abstrakčią sąvoką mes susiejame su kita, galiausiai sukuriame didžiules loginių ir matematinių tiesų sistemas, pagal kurias klasifikuojami jutimais suvokiami patyrimo faktai, ir tada mūsų amžinosios tiesos gali būti taikomos ir tikrovei. Šita fakto ir teorijos santuoka yra be galo produktyvi. *Jei mes teisingai suskirstėme objektus,* tai viskas, ką

sakome, yra teisinga ir be specialaus patikrinimo. Iš pačios mūsų mąstymo struktūros randasi užbaigta ideali forma, tinkanti visoms galimų objektų rūšims. Mes negalime neatsižvelgti į šiuos abstrakčius santykius, kaip negalime ignoruoti ir pojūčių duomenų. Jie mus susaisto; mes turime būti nuoseklūs jų atžvilgiu, nesvarbu, ar rezultatai mums patinka, ar ne. Sudėties taisyklės taikomos tiek mūsų skoloms, tiek mūsų pajamoms. Šimtosios π (apskritimo ilgio ir skersmens santykio) dalys yra iš anksto idealiai nulemtos, nors niekas nebūtų jų apskaičiavęs. Jeigu šis skaičius mums bus reikalingas kokiam nors realiam apskritimui, mums reikės jo tikslaus, apskaičiuoto pagal įprastas taisykles, nes jis priklauso tiesų, apskaičiuojamų pagal šias taisykles, rūšiai.

Taigi mūsų protas yra tvirtai įspraustas į rėmus, kuriuos jam nustato jutimais suvokiamas pasaulis ir idealus pasaulis. Mūsų idėjos – nors joms nuolat gresia nenuoseklumas ir žlugimas – turi atitikti tikrovę, nesvarbu, ar ji būtų reali, ar abstrakti, susidedanti iš faktų ar iš dėsnių.

Intelektualistai negali nieko tam priešpriešinti. Jie tik gali pasakyti, kad mes užkliudėme vien problemos paviršių.

Taigi realijos yra arba konkretūs faktai, arba abstraktūs daiktai ar intuityviai pažįstami jų tarpusavio santykiai. Trečia, jos yra kitų mūsų turimų tiesų visuma, į kurią turi atsižvelgti mūsų naujos idėjos. Bet ką reiškia – vėl pavartosime paplitusį terminą – tokios trilypės tikrovės atitikimas?

Štai čia ir išsiskiria pragmatizmo ir intelektualizmo keliai. Pirmiausia, atitikti reiškia kopijuoti, bet mes matėme, kad paprastas žodis „laikrodis" gali pakeisti laikrodžio mechanizmo vaizdinį ir kad mūsų idėjos daugelio realijų atžvilgiu gali būti tik simboliai, o ne kopijos. „Praeitis", „galia", „spontaniškumas" – ar gali mūsų dvasia kopijuoti tokias realijas?

„Atitikti" tikrovę plačiausia prasme *gali reikšti tik būti vedamiems arba tiesiai prie jos, arba į jos aplinką, arba būti įjungtiems į tokią aktyvią sąveiką su ja, kad galėtume paveikti ją ar ką nors susijusį su ja geriau nei tuo atveju, jei nebūtų atitikimo.* Geriau arba teorine, arba

praktine prasme. Ir dažnai atitikimas reiškia tik neigimą: iš šitos tikrovės srities nekyla nieko, kas prieštarautų, kas trukdytų eiti tuo keliu, kuriuo mus veda mūsų idėjos. Kopijuoti tikrovę iš tikrųjų yra vienas iš svarbiausių būdų atitikti ją, bet jis toli gražu ne esminis. Esminis dalykas yra vedimo procesas. Kiekviena idėja, kuri mums padeda *kontaktuoti* – praktiškai ar teoriškai – su tikrove ar jos priklausiniais, kuri netrukdo mūsų pažangos, kuri faktiškai *priderina* ir pritaiko mūsų gyvenimą prie tikrovės, visiškai atitinka jai keliamus reikalavimus. Ji teisingai liudys apie tą tikrovę.

Taigi *pavadinimai* yra tokie pat teisingi ar klaidingi, kaip ir aiškūs vaizdiniai. Jie pradeda analogiškus verifikacijos procesus ir veda prie visiškai tapačių praktinių rezultatų.

Visas žmonių mąstymas tampa diskursyvus; mes keičiamės mintimis; bendraudami kaip sociumo nariai, mes skoliname ir skolinamės verifikacijas, perimame jas vieni iš kitų. Taip visos tiesos įgyja žodinį pavidalą, jos kaupiamos ir tampa prieinamos kiekvienam. Todėl mes turime ne tik nuosekliai *mąstyti*, bet ir

nuosekliai *kalbėti*: ir kalbėdami, ir mąstydami mes operuojame rūšimis. Pavadinimai yra sutartiniai, bet, sykį juos nustačius, reikia jų laikytis. Mes negalime vadinti Abelio Kainu ar Kaino – Abeliu. Taip elgdamiesi mes nutoltume nuo visos Pradžios knygos ir nuo visų jos dabartį siekiančių ryšių su kalbos ir faktų pasauliu. Mes atitrūktume nuo visų tiesų, kurios gali glūdėti visoje šioje žodžių ir faktų sistemoje.

Daugumos mūsų teisingų idėjų – tokių praeities faktų, kaip, pavyzdžiui, Kaino ir Abelio istorija – negalima tiesiogiai ar akivaizdžiai patikrinti. Vėl pakilti laiko srove galima tik žodžiais, praeitį galima patikrinti tik netiesiogiai, pagal dabar aptinkamus jos padarinius ir tęsinius. Bet jeigu mūsų su praeitimi susijusios idėjos atitinka šiuos žodžius ir padarinius, mes galime laikyti jas teisingomis. *Kiek yra teisinga, kad egzistavo pati praeitis*, tiek yra teisinga, kad buvo Julijus Cezaris, prieštvaninės pabaisos – viskas atitinkamu laiku ir atitinkamoje vietoje. Kad buvo pati praeitis, įrodo jos ryšys su visais dabarties faktais. Kiek teisinga, kad *yra* dabartis, tiek teisinga, kad *buvo* praeitis.

Taigi atitikimas iš esmės atlieka vedlio funkciją, kuri yra naudinga, nes padeda patekti į tas sritis, kur yra mums svarbūs dalykai. Teisingos idėjos veda mus ne tik prie naudingų jutimais suvokiamų dalykų, bet ir į naudingas žodžių ir sąvokų sritis. Jos veda mus prie nuoseklumo, stabilumo ir sklandaus bendravimo su žmonėmis. Jos veda mus šalin nuo ekscentriškumo ir vienatvės, nuo betikslio ir bevaisio mąstymo. Jei šis vedimo procesas vyksta be kliūčių, be prieštaravimų ir konfliktų, šitai laikoma jo netiesiogine verifikacija; bet visi keliai veda į Romą, ir galų gale visi teisingi procesai turi nuvesti *kur nors* prie tiesiogiai patikrinamų jutimais suvokiamų patyrimo faktų, kuriuos nukopijavo kažkieno idėjos.

Štai kaip plačiai ir laisvai pragmatistas aiškina žodį „atitikimas". Jis traktuoja jį visiškai praktiškai – žymi juo bet kokį procesą, vedantį nuo esamos idėjos prie tam tikro ateities įvykio, jei tik šis procesas vyksta sėkmingai. Tik tokia prasme galima sakyti, kad „mokslinės" idėjos, peržengiančios sveiko proto ribas, atitinka savo realijas. Kaip aš jau anksčiau sakiau, atrodo, *tarsi* tikrovę sudarytų eteris, atomai arba elek-

tronai, bet nederėtų šito suprasti taip paraidžiui. Energijos sąvoka visai nepretenduoja atspindėti ką nors objektyvaus. Ji tėra tik būdas reiškinių išorinėms apraiškoms matuoti, kad jų pokyčius būtų galima išreikšti viena paprasta formule.

Tačiau, rinkdamiesi žmogaus sukurtas formules, mes negalime paisyti vien savo įnorių, kaip ir samprotaudami praktiniame sveiko proto lygmenyje. Mes turime rasti teoriją, kuri būtų *darbinga,* o tai be galo sunku, nes mūsų teorija turi būti tarpininkė tarp visų ankstesnių tiesų ir tam tikrų naujų patyrimo faktų. Ji turi kuo mažiau pažeisti sveiko proto sampratą ir ankstesnius įsitikinimus ir kartu turi vesti prie tam tikrų faktinių rezultatų, kuriuos būtų galima tiksliai patikrinti. Sakydami, kad teorija „yra darbinga", mes turime galvoje abu šiuos dalykus; tai taip apriboja mūsų paieškas, kad hipotezėms lieka maža vietos. Mūsų teorijos apribotos ir kontroliuojamos kaip niekas kitas. Bet kartais alternatyvios teorinės formulės gerai dera su visomis mums žinomomis tiesomis, ir tada mes pasirenkame vieną iš jų subjektyviais sumetimais. Mes pasirenkame tokio pobūdžio

teoriją, prie kurios linkstame; mes vadovaujamės grakštumo ir taupumo sumetimais. Klarkas Maksvelis yra pasakęs, kad žmogus, iš dviejų vienodai pagrįstų teorijų pasirinkęs sudėtingesnę, parodo „blogą mokslinį skonį", – jūs visi su tuo sutiksite. Mokslo tiesa yra tai, kas mums teikia daugiausia malonumų (įskaitant skonį), bet pats svarbiausias reikalavimas – suderinamumas su ankstesnėmis tiesomis ir naujais faktais.

Ligi šiol aš vedžiojau jus po smėlio dykumą. Bet dabar, jei man bus leista taip vulgariai pasakyti, mes pradedam smaguriauti kokoso pienu. Čia mus užklumpa racionalistų kritikos artilerijos ugnis; atsakydami jiems galėsime nuo šios sausos temos pereiti prie labai svarbios filosofinės alternatyvos apžvalgos.

Mūsų tiesos teorija yra tiesų, vedimo procesų, įgyvendintų *in rebus*[78] ir turinčių tik vieną bendrą savybę – kad jie *apsimoka*, – teorija. Jie apsimoka, nes veda mus į tam tikrą sistemos dalį, kuri turi daugybę sąlyčio su jusliniais suvokiniais taškų; mes galime šiuos suvokinius kopijuoti mintimis, galime jų nekopijuoti, tačiau,

šiaip ar taip, mūsų dabartinis santykis su jais yra toks, kuris neapibrėžtai vadinamas verifikacija. Tiesa mums yra tiesiog bendras verifikacijos procesų pavadinimas, kaip sveikata, turtas, jėga ir t. t. yra pavadinimai kitų su gyvenimu susijusių procesų, kurių irgi siekiama todėl, kad apsimoka jų siekti. Tiesa yra *kuriama* patyrimo eigoje, kaip įgyjama sveikata, turtas ir jėga.

Štai čia prieš mus kaipmat pakyla racionalizmas. Aš įsivaizduoju, kad racionalistas sako: „Tiesa nekuriama, ji egzistuoja absoliučiai ir yra ypatingas santykis, kuris nelaukia jokio verifikacijos proceso, bet aplenkia patyrimą ir visada sutampa su jį atitinkančia tikrove. Mūsų įsitikinimas, kad anas daiktas ant sienos yra laikrodis, yra teisingas, nors niekas per visą pasaulio egzistavimo laiką jo nepatikrintų. Vien tai, kad minčiai būdingas šis transcendentinis santykis, padaro ją teisingą, nesvarbu, ar ji bus patikrinta, ar ne. Teigdami, kad tiesos esmė yra verifikacijos procesai, jūs, pragmatistai, įkinkote arklį paskui vežimą. Šie procesai yra tik jos buvimo požymiai, tik nevykę būdai jau *post factum* įsitikinti, kuri iš mūsų idėjų jau turėjo šią nuostabią savybę. Šita savybė pati

savaime yra amžina, kaip ir visos esmės bei kokybės. Ji betarpiškai būdinga mūsų mintims, panašiai kaip joms būdingas klaidingumas ar padrikumas. Tiesos negalima analitiškai suskaidyti į jos pragmatinius padarinius."

Visą šios racionalistinės tirados įtaigumą lemia faktas, kuriam mes jau skyrėme nemažai dėmesio. Mūsų pasaulyje, kuriame gausu panašių rūšių ir panašiai susijusių daiktų, viena verifikacija atstoja visas tos rūšies verifikacijas, ir didžiulė daiktų pažinimo teikiama nauda yra ne tiek ta, kad jis veda mus prie jų, kiek ta, kad jis veda prie to, kas su jais susiję, ir ypač prie to, ką apie juos kalba žmonės. Todėl jei kalbama apie tiesą *ante rem*[79], pragmatizmo požiūriu tai reiškia, kad tokiame pasaulyje gausybė idėjų yra veiksmingesnės patikrintos netiesiogiai ar potencialiai nei tiesiogiai ir faktiškai. Tad tiesa *ante rem* reiškia tik patikrinamumą; tai yra įprastinio racionalistų metodo konkretaus reiškinio *pavadinimą* laikyti nepriklausoma pirmine esme, kuri yra už šio reiškinio ir jį paaiškina, pavyzdys. Profesorius Machas kažkur cituoja Lesingo (Lessing) epigramą:

Sagt Hänschen Schlau zu Vetter Fritz,
„Wie kommt es, Vetter Fritzen,
Dass grad' die Reichsten in der Welt,
Das meiste Geld besitzen?"[80]

Gudruolis Hansas turtą kaip principą skiria nuo fakto, apibūdinamo žodžiais „būti turtingam". Ši sąvoka yra pirmesnė; faktai tik atsitiktinai atitinka turtingo žmogaus prigimtį.

Turto atveju mes lengvai pastebime klaidą. Mes žinome, kad turtas yra tik konkrečių procesų, vykstančių tam tikrų žmonių gyvenime, pavadinimas, o ne kokia nors įgimta savybė, kurią turi ponai Rokfeleris (Rockefeller) ir Karnegis (Carnegie)[81], o kiti – ne.

Sveikata, kaip ir turtas, irgi glūdi *in rebus*. Tai yra sėkmingai vykstančių procesų, tokių kaip virškinimas, kraujotaka, miegas ir t. t., pavadinimas, nors šiuo atveju mes labiau linkę manyti, kad tai yra jų pagrindas, ir sakyti, kad žmogus gerai virškina ir miega *todėl, kad* yra sveikas.

Manau, kad jėgos atžvilgiu mes esame dar didesni racionalistai. Mes ryžtingai linkę traktuoti ją kaip tam tikrą iš anksto žmogui

būdingą savybę, paaiškinančią jo raumenų herakliškus veiksmus.

Tiesos atžvilgiu dauguma žmonių visiškai peržengia ribą ir racionalistinį požiūrį laiko savaime suprantamu. Iš tikrųjų visi šie žodžiai su galūne *-th*[82] labai panašūs. Tiesa tiek pat egzistuoja ar neegzistuoja *ante rem,* kaip ir kiti dalykai.

Scholastai, sekdami Aristoteliu, griežtai skyrė kokybę ir veiksmą. Sveikata *in actu*[83], be kitų dalykų, reiškia gerą miegą ir virškinimą. Bet sveikam žmogui nereikia visą laiką miegoti ar virškinti, lygiai kaip turtingam žmogui nereikia visą laiką leisti pinigus, o stipruoliui – kilnoti svarsčius. Šios savybės tuo metu, kai aktyviai nesireiškia, pereina į kokybės būseną; lygiai taip pat ir tiesa tampa tam tikrų mūsų idėjų ir įsitikinimų kokybe tuo metu, kai nevyksta verifikacijos procesai. Bet šie procesai yra viso ko pagrindas, jie lemia ir kokybės buvimą ramybės periodais.

„Tiesa", trumpai tariant, yra tik patogus mūsų mąstymo būdas, kaip „teisingumas" yra tik patogus mūsų elgesio būdas. Patogus beveik visais atžvilgiais, bet patogus, žinoma, apskritai, nes

kas tinka visam esamam patyrimui, nebūtinai lygiai taip pat tiks ir visam tolesniam patyrimui. Patyrimas, kaip žinote, kartais *išsilieja per kraštus* ir verčia mus tikslinti savo formuluotes.

„Absoliuti" tiesa, t. y. tai, ko joks tolesnis patyrimas niekada nepakeis, yra tas idealus sąlyčio taškas, kuriame, mūsų manymu, kada nors susieis visos mūsų laikinos tiesos. Ją tiksliai atitinka tobulai išmintingas žmogus ir visiškai užbaigtas patyrimas; jeigu šitie idealai bus kada nors įgyvendinti, tai jie bus įgyvendinti visi kartu. Tuo tarpu mes turime gyventi su ta tiesa, kurią galime pasiekti šiandien, ir būti pasirengę rytoj pavadinti ją melu. Ptolemajo astronomija, euklidinė erdvė[84], aristotelinė logika, scholastinė metafizika buvo tinkamos ištisus šimtmečius, bet žmogaus patyrimas peržengė jų ribas, ir dabar mes vadiname šiuos dalykus tik santykinai teisingais, teisingais tik tam tikrose patyrimo ribose. Absoliučia prasme jie yra klaidingi, nes mes žinome, kad šios ribos buvo atsitiktinės ir kad praeities teoretikai taip pat galėjo jas peržengti, kaip peržengė dabartiniai mąstytojai.

Kai naujas patyrimas veda prie retrospektyvių sprendimų, išsakomų būtuoju laiku, tai, ką teigia šie sprendimai, *buvo* teisinga, net jei nė vienas praeities filosofas prie to nepriėjo. Kaip pasakė vienas danų mąstytojas, mes gyvename ateitimi, bet mūsų supratimas yra atgalinis. Dabartis meta atšvaitus ant buvusių pasaulio procesų. Jų dalyviams tai galėjo būti tiesos procesai. Tačiau jie nėra tokie žinančiam tolesnį istorijos vyksmą.

Šita reguliatyvi potencialios geresnės tiesos, kuri turi būti nustatyta vėliau, kuri galbūt kada nors bus nustatyta absoliučiai ir galios atgaline tvarka, sąvoka, kaip ir kitos pragmatizmo sąvokos, nukreipta į konkrečią tikrovę ir į ateitį. Kaip ir mūsų dalinės tiesos, absoliuti tiesa turi būti *sukurta,* sukurta kaip santykis, būdingas didėjančiai verifikacijos procesų masei, kurią nuolat gausina pusiau teisingos idėjos.

Aš jau pabrėžiau, kad tiesa daugiausia kuriama iš ankstesnių tiesų. Žmonių įsitikinimai visada yra patyrimo *kapitalas.* Bet patys įsitikinimai yra dalis viso pasaulio patyrimo ir todėl tampa tolesnio kapitalo kaupimo medžiaga. Jei tikrovė yra patyrimui prieinama

tikrovė, tiek ji, tiek žmonių įgytos tiesos apie ją nuolat kinta. Galbūt šis kitimas vyksta konkretaus tikslo linkme, bet vis tiek tai yra kitimas.

Matematikai moka spręsti uždavinius su dviem kintamaisiais. Pavyzdžiui, pagal Niutono (Newton) teoriją, pagreitis kinta kintant atstumui; bet ir atstumas savo ruožtu kinta kintant pagreičiui. Tiesos procesų srityje faktai pasirodo nepriklausomai nuo mūsų ir laikinai nulemia mūsų įsitikinimus. Bet šie įsitikinimai verčia mus veikti, ir tada jie parodo arba sukelia naujus faktus, kurie atitinkamai pakeičia mūsų įsitikinimus. Taigi tai, kaip vyniojasi tiesos kamuolys, yra dvigubos įtakos rezultatas. Tiesos kyla iš faktų, bet jos vėl nugrimzta į faktus ir prisijungia prie jų, o tie faktai vėl sukuria ir atskleidžia (nesvarbu, kokį žodį pavartosime) naują tiesą, ir taip toliau be galo. Patys „faktai" nėra *teisingi*. Jie tiesiog *yra*. Tiesa yra mūsų įsitikinimų, kurie atsiranda ir baigiasi tarp faktų, funkcija.

Šis procesas yra panašus į ridenamo sniego kamuolio didėjimą, kuris priklauso nuo sniego pasiskirstymo ir, antra vertus, nuo vienas po

kito einančių vaikų postūmių; be to, abu šie veiksniai nuolat lemia vienas kitą.

Dabar gerai išryškėjo svarbiausias skirtumas tarp racionalisto ir pragmatisto. Racionalizmas sutinka, kad mūsų patyrimas ir mūsų psichologinės tiesos pažinimas be perstojo kinta, bet jis niekada nesutiks, kad gali kisti pati tikrovė ar pati tiesa. Tikrovė yra amžinai užbaigta, primygtinai teigia racionalizmas, ir tai, kad mūsų idėjos atitinka tikrovę, yra jų unikali nepaaiškinama savybė, apie kurią jis jau kalbėjo. Kaip tokia vidinė ypatybė, racionalizmo tiesa neturi nieko bendra su mūsų patyrimu. Ji nieko neprideda prie patyrimo turinio. Pačiai tikrovei dėl jos nėra jokio skirtumo, ji yra nenumatyta, inertiška, statiška, paprasčiausias atspindys. Ji *neegzistuoja*, ji *galioja* arba *yra pripažįstama*, ji priklauso kitai sferai nei ta, kuriai priklauso faktai ar jų santykiai; žodžiu, ji priklauso epistemologijos sričiai – šiuo skambiu žodžiu racionalizmas užbaigia visus svarstymus.

Taigi, kai pragmatizmas žvelgia į ateitį, racionalizmas žvelgia atgal į praėjusią amžinybę. Likdamas ištikimas savo įsisenėjusiam

įpročiui, jis grįžta prie „principų" ir mano, kad jei jau jis pavadino kokią nors abstrakciją, tai kartu rado pranašišką sprendimą.

Tolesnėse paskaitose paaiškės, kokią milžinišką reikšmę praktiniam gyvenimui turi šis esminis požiūrių skirtumas. O šią paskaitą aš norėčiau užbaigti parodydamas, kad racionalizmo didingumas neapsaugo jo nuo tuštumo.

Jei paprašytumėte racionalistų, kad jie, užuot kaltinę pragmatizmą tiesos sąvokos išniekinimu, tiksliai apibrėžtų, kaip *jie* ją supranta, tai vieninteliai pozityvūs bandymai, man regis, būtų tokie:

1. „Tiesa – tai sistema teiginių, kurie turi besąlygišką teisę pretenduoti į tai, kad būtų pripažinti galiojančiais."*

2. Tiesa – tai pavadinimas visų tų sprendimų, kuriuos įsakmios pareigos esame verčiami priimti.**

* A. E. Taylor, *Philosophical Review*, vol. XIV, p. 288.
** H. Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntniss*, Abt. „Die Urteilsnotwendigkeit".

Pirmiausia šie apibrėžimai stebina savo neapsakomu trivialumu. Jie, žinoma, yra absoliučiai teisingi, bet visiškái bereikšmiai, kol netraktuojami pragmatizmo požiūriu. Ką čia reiškia žodžiai „teisė“, „pareiga“? Jei norima duoti glaustus pavadinimus tų konkrečių priežasčių, dėl kurių teisingas mąstymas be galo patogus ir naudingas visiems mirtingiesiems, tai galima kalbėti apie tikrovės teisę į jos atitikimą ir apie mūsų priedermę siekti šio atitikimo. Mes jaučiame ir šitą teisę, ir šitą priedermę, ir jaučiame jas būtent dėl šių priežasčių.

Bet racionalistai, kalbantys apie teisę ir pareigą, *specialiai pabrėžia, kad jos neturi nieko bendra su mūsų praktiniais interesais ar asmeniniais motyvais.* Pasak jų, mūsų motyvai siekti atitikimo yra grynai psichologijos dalykai, jie kiekvieno mąstančio žmogaus skirtingi ir priklauso nuo jo gyvenimo aplinkybių. Jie yra reikšmingi tik jam pačiam ir nėra sudedamoji pačios tiesos dalis. Tiesa įgyjama grynai logikos ar epistemologijos, bet toli gražu ne psichologijos srityje, ir jos teisės yra pirmesnės už visus asmeninius motyvus ir juos pranoksta. Net jei nei joks žmogus, nei pats Dievas nepažintų tiesos, vis

dėlto tą tiesą reikėtų apibrėžti kaip tai, kas *turėtų* būti atpažinta ir pripažinta.

Sunku nurodyti geresnį pavyzdį, kaip atsieta nuo konkretaus patyrimo idėja vėliau priešpriešinama šiam konkrečiam patyrimui ir net pasitelkiama jam paneigti.

Filosofijoje ir kasdieniame gyvenime gausu tokių pavyzdžių. Sentimentalizmo klaida ta, kad mėgstama lieti ašaras dėl abstraktaus teisingumo, kilnumo, grožio ir t. t. ir niekada šios savybės neatpažįstamos gatvėje, nes aplinka jas suvulgarina. Štai ką aš kartą perskaičiau privačiai išspausdintoje žymaus racionalisto biografijoje: „Buvo keista, kad, taip žavėdamasis abstrakčiu grožiu, mano brolis nerodė jokio entuziazmo matydamas puikią architektūrą, gražius paveikslus ar gėles". Ir bene paskutiniame filosofiniame veikale, kurį skaičiau, aptikau tokias pastraipas: „Teisingumas yra idealus, tiktai idealus. Protas suvokia, kad jis turi egzistuoti, bet patyrimas rodo, kad taip negali būti. <...> Tiesos, kuri turėtų būti, negali būti. <...> Patyrimas iškreipia protą. Vos tik protas įžengia į patyrimo sritį, ši tampa jam priešiška."

Racionalizmas čia daro lygiai tokią pačią klaidą, kaip ir sentimentalizmas. Abu ištraukia iš patyrimo purvo kokią nors ypatybę, ir tada ji jiems atrodo tokia gryna, kad jie priešpriešina ją visoms purvinoms jos apraiškoms kaip visiškai priešingą ir aukštesnę esmę. O juk tai yra *tų apraiškų* esmė. Tiesų esmė yra ta, kad jas galima patvirtinti, patikrinti. Patvirtinti mūsų idėjas visada apsimoka. Pareiga ieškoti tiesos yra dalis mūsų bendros pareigos daryti tai, kas apsimoka. Tik dėl to, kad teisingos idėjos apsimoka, mes turime jomis remtis. Tas pat pasakytina ir apie turtą bei sveikatą.

Tiesa reikalauja tokių pačių teisių ir uždeda tokias pačias pareigas, kaip ir sveikata bei turtas. Visos šios teisės yra sąlygiškos; kai mes kalbame apie pareigą siekti šių dalykų, tai turime omenyje ne ką kita, o jų teikiamą naudą. Jei kalbėsime apie tiesą, tai klaidingi įsitikinimai ilgainiui tampa tokie pat žalingi, kokie teisingi įsitikinimai yra naudingi. Abstrakčiai kalbant, „teisingumą" galima apibūdinti kaip absoliučiai naudingą, o „neteisingumą" – kaip absoliučiai žalingą: pirmąją ypatybę galima pavadinti besąlygiškai gera, o antrąją – bloga. Mes turime

mąstyti teisingai, mes turime vengti netiesos: tai skamba kaip imperatyvas.

Bet jei šias abstrakčias sąvokas mes suprastume paraidžiui ir bandytume priešpriešinti jas patyrimui, iš kurio jos kilo, tai pažiūrėkite, į kokią keblią padėtį patektume.

Realiai mąstydami mes negalėtume pajudėti nė per žingsnį. Kada aš turiu pripažinti šitą tiesą, o kada – aną? Ar pripažinti reikia garsiai, ar tyliai? Jei kartais garsiai, o kartais tyliai, tai kaip *dabar*? Kada tiesą galima atiduoti į enciklopedijos saugyklą ir kada ją parengti mūšiui? Ar privalau nuolat kartoti tiesą „dukart du – keturi", nes ji turi amžiną teisę į pripažinimą? O gal ji kartais neturi reikšmės? Ar privalau dieną naktį galvoti apie savo nuodėmes ir trūkumus, nes aš jų tikrai turiu? O gal aš galiu nekreipti į juos dėmesio, kad būčiau padorus visuomenės narys, o ne liguistas melancholikas ir atsiprašinėtojas?

Akivaizdu, kad mūsų pareiga pripažinti tiesą nėra besąlygiška – ji griežtai sąlygota. Žinoma, Tiesa, rašoma didžiąja raide ir vienaskaita, abstrakčiai reikalauja būti pripažinta, bet konkrečios tiesos daugiskaita yra

pripažįstamos tik tada, kai pripažinti jas naudinga. Tiesai visada reikia teikti pirmenybę prieš melą, kai abu susiję su tam tikra situacija; bet jei taip nėra, tiesa tokia pat mažai privaloma kaip ir melas. Jei manęs paklausite, kiek dabar valandų, o aš jums atsakysiu, kad gyvenu Irvingo gatvės 95-ame name, tai nors mano atsakymas galbūt ir teisingas, jums visai neaišku, kodėl aš privalėjau taip atsakyti. Šiuo atveju lygiai taip pat tiktų ir klaidingas adresas.

Bet jei mes darome prielaidą, kad yra sąlygos, apribojančios abstraktaus imperatyvo taikymą, tai *pragmatizmo tiesos samprata visiškai atsiskleidžia*. Mūsų pareiga atitikti tikrovę, kaip matome, grindžiama tikra konkrečių naudų raizgalyne.

Kai Berklis paaiškino, kaip žmonės supranta materiją, žmonės pamanė, kad jis neigia materijos egzistavimą. Kai dabar ponai Šileris ir Diujis aiškina, kaip žmonės supranta tiesą, juos kaltina *tiesos* egzistavimo neigimu. Šitie pragmatistai sunaikina visus objektyvius tiesos kriterijus, sako kritikai, ir į vieną gretą stato kvailybę ir išmintį. Formuluotė, kuria mėgstama apibūdinti Šilerio ir mano teorijas, teigia,

kad mes manome, jog žmogus, išsakantis tai, ką jam malonu išsakyti, ir vadinantis tai tiesa, atitinka visus pragmatizmo reikalavimus.

Aš palieku jums patiems spręsti, ar tai ne begėdiškas šmeižtas. Pragmatistas aiškiau nei kas kitas mato, kad jis yra atsidūręs tarp visų praeities sukauptų tiesų priekalo ir jį supančio jutimais suvokiamo pasaulio faktų kūjo; ar kas geriau už jį jaučia milžinišką objektyvios proto veiksmų kontrolės spaudimą? Jei kas nors mano, kad šis įstatymas nėra griežtas, tegu nors vieną dieną pabando vykdyti jo reikalavimus, pasakė Emersonas (Emerson)[85]. Pastaruoju metu mes girdėjome daug kalbant apie vaizduotės naudą mokslui. Dabar būtų pats laikas pasitelkti šiek tiek vaizduotės filosofijoje. Kai kurių mūsų kritikų nenoras įžvelgti mūsų teiginiuose ką nors kita, išskyrus visiškas nesąmones, nedaro garbės jų vaizduotei. Sunku rasti dar ką nors tokio gėdingo naujausioje filosofijos istorijoje. Šileris sako, kad teisinga yra tai, kas „dirba". Dėl to jis kaltinamas, kad apriboja verifikaciją niekinga materialia nauda. Diujis teigia, kad tiesa yra tai, kas teikia „pasitenkinimą". Jam priekaištaujama, kad jis laiko

teisingais tuos dalykus, kurie, būdami teisingi, būtų malonūs.

Iš tikrųjų mūsų kritikams šiek tiek vaizduotės būtų ne pro šalį. Aš nuoširdžiai stengiausi išjudinti savo vaizduotę, kad kuo palankiau suvokčiau racionalizmo poziciją, bet turiu prisipažinti, kad ligi šiol viskas buvo veltui. Tikrovės, kuri reikalauja ją „atitikti", ir tik dėl to, kad jos teisė esanti „besąlygiška" ar „transcendentinė", sąvokos aš niekaip negaliu suprasti. Aš bandau įsivaizduoti save esant vienintelę realybę pasaulyje, o paskui spėlioju, į ką aš dar „pareikščiau teisę", jei man tai būtų leista. Jei jūs siūlote man pareikšti norą, kad iš tuščios nebūties pasirodytų kokia nors dvasia ir pradėtų mane *kopijuoti,* aš, žinoma, galiu įsivaizduoti, ką reiškia „kopijuoti", bet negaliu rasti tam jokių motyvų. Niekaip negaliu suvoti, kokia man nauda iš to, kad mane kopijuoja, ar kokia nauda tai dvasiai mane kopijuoti, jei, kaip teigia racionalistų teorijos, tolesni padariniai aiškiai ir iš principo negali būti tokios pretenzijos motyvai. Kai vieno airio gerbėjai atgabeno jį į pokylį palankinu be dugno, jis pasakė: „Po šimts, jei

ne garbė, mieliau būčiau atėjęs pėsčias". Taip ir čia: jei ne garbė, aš mieliau norėčiau likti nenukopijuotas. Iš tiesų kopijavimas yra vienas iš tikrų pažinimo būdų (kurio dėl kažkokių keistų priežasčių atsižada mūsų dabartiniai transcendentalistai, priskirdami jį vieni kitiems); bet kai mes paliekame kopijavimą ir imamės kažkokių bevardžių atitikimo formų, kurios nei kopijuoja, nei veda, nei pritaiko ir nėra jokie kiti pragmatizmo požiūriu apibūdinami procesai – šitai aiškiai pabrėžiama, – tada reikalaujamo „atitikimo" *esmė* tampa tokia pat nesuprantama, kaip ir jo priežastis. Negalima įsivaizduoti nei jo turinio, nei motyvo. Tai absoliučiai beprasmė abstrakcija.*

---

* Aš neužmiršau, kad profesorius Rikertas (Rickert)[86] jau seniai atsisakė teorijos, kuri reikalauja, kad tiesos samprata būtų grindžiama tikrovės atitikimu. Pasak jo, realybė yra tai, kas atitinka tiesą, o tiesa yra grindžiama vien mūsų pirmaprade pareiga. Šis fantazijos polėkis, kaip ir pono Joachimo (Joachim)[87] nuoširdus nesėkmės pripažinimas knygoje „Tiesos prigimtis" („The Nature of Truth"), man regis, parodo racionalizmo bankrotą šiuo klausimu. Iš dalies Rikertas paliečia pragmatizmo požiūrį skyriuje, pavadintame „Reliatyvizmas" („Relativismus"). Aš negaliu čia nagrinėti jo teksto. Pakaks pasakyti, kad jo samprotavimai šiame skyriuje yra tokie silpni, kokių buvo sunku tikėtis iš tokio apskritai talentingo rašytojo.

Be abejonės, tiesos klausimu būtent pragmatistai, o ne racionalistai yra tikrieji pasaulio racionalumo gynėjai.

Septinta paskaita

PRAGMATIZMAS IR HUMANIZMAS

Praėjusioje paskaitoje mano išdėstytą požiūrį į tiesą kliudo suprasti tipiškas giminės stabas[88] – *Tiesos* kaip vieno konkretaus ir išsamaus atsakymo į vieną nekintamą mįslę, kurią esą pateikia pasaulis, samprata. Įprastiniam mąstymui būtų nepalyginti geriau, jei atsakymas primintų orakulo pranašystę ir pats keltų nuostabą kaip dar viena mįslė, veikiau paslėpdamas, o ne atskleisdamas tai, kas tariamai slypi jo gelmėse. Visi didieji iš vieno žodžio susidedantys pasaulio mįslės įminimai – Dievas, Vienis, Protas, Dėsnis, Dvasia, Materija, Gamta, Poliariškumas, Dialektinis procesas, Idėja, Aš, Pasaulio siela – žavi žmones kaip tik šiuo orakulišku mįslingumu. Ir diletantai, ir filosofai profesionalai pasaulį įsivaizduoja kaip suakmenėjusį sfinksą, kuris monotoniškai ragina žmo-

16. 1576

nes įspėti jo mįslę. *Tiesa* – koks tobulas racionalistinio mąstymo stabas! Viename sename talentingo draugo laiške (jis mirė labai jaunas) yra tokie žodžiai: „Visur – moksle, mene, dorovėje ir religijoje – *turi* būti tik viena teisinga sistema, o *visos* kitos – klaidingos". Kaip tai būdinga jaunystės entuziazmui! Būdami dvidešimt vienerių metų, mes iškeliame sau tokį reikalavimą ir viliamės rasti sistemą. Daugumai iš mūsų net ir vėliau neateina į galvą, kad klausimas „Kas yra *tiesa*?" nėra realus klausimas (nepriklausomas nuo jokių sąlygų) ir kad visa *tiesos* samprata yra abstrakcija, grindžiama daugelio tiesų buvimu, kad ji – tik naudingas apibendrinimas, panašiai kaip *Lotynų kalba* arba *Įstatymas*.

Teisėjai kartais taip kalba apie įstatymą, o mokytojai – apie lotynų kalbą, kad įteigtų savo klausytojams, jog jie turi omenyje esmes, egzistuojančias pirma teismo nuosprendžių ar žodžių bei sintaksės, nedviprasmiškai juos nulemiančias ir reikalaujančias paklusti. Bet jei nors kiek susimąstysime apie tai, suprasime, kad ir įstatymas, ir lotynų kalba yra rezultatai, o ne tokio pobūdžio principai. Beje, skirtumai

tarp teisėto ir neteisėto elgesio ar tarp taisyklingos ir netaisyklingos kalbos atsitiktinai atsirado žmonių konkretaus tarpusavio bendravimo procese; taip randasi ir skirtumai tarp teisingo ir neteisingo įsitikinimo. Tiesa įsiskiepija į ankstesnę tiesą keisdama ją šiame procese, kaip kalba įsiskiepija į ankstesnę kalbą, o įstatymas – į ankstesnį įstatymą. Turėdamas ankstesnį įstatymą ir naują atvejį, teisėjas suregs iš jų naują įstatymą. Iš ankstesnės kalbos ir naujo žargono ar metaforos, ar publikai patikusios keistenybės kaip mat sukuriama nauja kalba. Remdamasis ankstesne tiesa ir naujais faktais, mūsų protas randa naują tiesą.

O mes atkakliai teigiame, kad prieš mus išsiskleidžia amžinybė, kad vienas pirmykštis teisingumas, gramatika ar tiesa tiesiog nušvito, o ne buvo sukurta. Bet įsivaizduokite jaunuolį, kuris teismo salėje bando taikyti konkretiems atvejams savo abstrakčią „įstatymo" sampratą, arba kalbos cenzorių su savo „gimtosios kalbos" idėja, turintį visišką laisvę teatruose, arba profesorių, kuris ruošiasi skaityti paskaitą apie visatą, remdamasis savo racionalistine „Tiesos", rašomos didžiąja raide, samprata, – kokia

bus iš to nauda? Tiesa, įstatymas, kalba jiems išsprūsta nuo menkiausio sąlyčio su kokiu nors nauju faktu. Visi šie dalykai *susidaro* mūsų raidos procese. Mūsų teisės ir jų pažeidimai, draudimai, bausmės, žodžiai, gramatinės formos, kalbos, įsitikinimai yra nauji kūriniai, atsirandantys istorijos eigoje. Įstatymas, kalba, tiesa anaiptol nėra pirminiai principai, įkvepiantys gyvybę raidos procesui, tai tik abstraktūs tos raidos rezultatų pavadinimai.

Šiaip ar taip, įstatymai ir kalbos yra laikomi žmonių sukurtais dalykais. Ponas Šileris tą patį taiko ir įsitikinimams ir teoriją, teigiančią, kad mūsų tiesos tam tikru mastu, kurio neįmanoma tiksliai nustatyti, yra žmogaus kūrybos vaisiai, siūlo vadinti „humanizmu". Visus mūsų klausimus lemia žmogiški motyvai, visuose atsakymuose slypi žmogiškas pasitenkinimas, per visas mūsų formuluotes driekiasi žmogaus interesų gija. Šis elementas yra taip įsipynęs į mūsų kūrinius, kad ponas Šileris kartais, atrodo, palieka atvirą klausimą, ar juose dar yra kas nors kita. „Pasaulis, – sako jis, – iš esmės yra ὕλη[89], jis yra tai, kuo mes jį darome. Būtų

beprasmiška jį apibūdinti remiantis tuo, koks jis buvo iš pradžių, ar tuo, koks jis yra skyrium nuo mūsų; jis *yra* tai, ką iš jo daro. Vadinasi, <...> pasaulis *yra plastiškas*"*. Toliau jis priduria, kad ištirti šio plastiškumo ribas mes galime tik praktiškai; turime remtis prielaida, kad pasaulis yra visiškai plastiškas, ir metodiškai ją taikyti, kol ji pasirodys visiškai netinkama.

Tokia, trumpai drūtai, yra Šilerio humanistinės teorijos esmė, dėl kurios jį smarkiai puolė priešininkai. Kadangi šioje paskaitoje ketinu ginti humanistinį požiūrį, pridursiu keletą pastabų šiuo klausimu.

Šileris taip pat aiškiai, kaip ir kiti, pripažįsta, kad yra veiksnių, kurie priešinasi kiekvienam konkrečiam tiesos kūrimo procesui; sukurta nauja speciali tiesa turi atsižvelgti į juos, ji būtinai turi juos „atitikti". Visos mūsų tiesos yra įsitikinimai apie „Tikrovę"; kiekviename įsitikinime tikrovė reiškiasi kaip kažkas nepriklausoma, kaip tai, kas *surasta*, o ne sukurta.

---

* *Personal Idealism*, p. 60.

Leiskite man kai ką priminti iš paskutinės paskaitos.

Apskritai *„tikrovė" yra tai, į ką tiesos turi atsižvelgti**, ir šiuo požiūriu *pirmoji* tikrovės dalis yra mūsų pojūčių srautas. Pojūčiai mums primetami prievarta, jie kyla nežinia iš kur. Mes visai nekontroliuojame nei jų prigimties, nei tvarkos ar kiekio. *Jie* nėra nei teisingi, nei klaidingi, – jie tiesiog *yra*. Teisinga ar klaidinga gali būti tik tai, ką mes sakome apie juos, tik pavadinimai, kuriuos jiems duodame, mūsų teorijos apie jų šaltinį, prigimtį ir netiesioginius ryšius.

Antroji tikrovės dalis, į kurią mūsų įsitikinimai turi klusniai atsižvelgti, yra mūsų pojūčių ar mūsų prote esančių jų kopijų tarpusavio *santykiai*. Šią dalį sudaro du porūšiai: 1) kintami ir atsitiktiniai santykiai, pavyzdžiui, laiko ir vietos santykiai; 2) nekintami ir esminiai santykiai, kurie remiasi vidine jų objektų prigimtimi. Abiejų tipų santykiai yra tiesioginio

---

* Šį puikų pragmatistinį apibrėžimą pateikia ponas Teiloras savo „Metafizikos pagrinduose" („Elements of Metaphysics").

suvokimo dalykas. Jie yra „faktai“. Bet mūsų pažinimo teorijoms antrojo tipo santykiai yra svarbiausias tikrovės porūšis. Reikalas tas, kad šie vidiniai santykiai yra „amžini“, mes juos suvokiame visada, kada tik lyginame jų jutimais suvokiamus objektus; mūsų mintis – vadinamoji matematinė ir loginė mintis – amžinai privalo į juos atsižvelgti.

Trečioji tikrovės dalis, papildanti šiuos suvokimus (nors iš esmės ji remiasi jais), yra *ankstesnės tiesos,* į kurias turi atsižvelgti kiekvienas naujas tyrimas. Ši trečioji dalis yra ne taip atkakliai besipriešinantis veiksnys: galiausiai ji dažnai nusileidžia. Kalbėdamas apie šias tris tikrovės dalis, visada kontroliuojančias mūsų įsitikinimų formavimąsi, aš tik primenu jums, ką girdėjote praėjusioje paskaitoje.

Kad ir kokie griežtai apibrėžti būtų šie tikrovės elementai, vis dėlto jų atžvilgiu mes turime šiek tiek laisvės. Štai, pavyzdžiui, mūsų pojūčiai. *Kad* jie yra, šito mes, be abejo, nekontroliuojame, bet nuo mūsų asmeninių interesų priklauso, į *kuriuos* pojūčius mes kreipiame dėmesį, *kuriuos* pastebime ir pabrėžiame mūsų išvadose; priklausomai nuo to, ką pa-

brėžiame, mes gauname visiškai skirtingas tiesos formuluotes. Mes skirtingai interpretuojame tuos pačius faktus. „Vaterlo" su tomis pačiomis nekintamomis detalėmis anglui reiškia „pergalę", o prancūzui reiškia „pralaimėjimą". Taigi filosofui optimistui pasaulis reiškia pergalę, pesimistui – pralaimėjimą.

Vadinasi, tai, ką sakome apie tikrovę, priklauso nuo perspektyvos, kurią jai priskiriame. Tikrovės *buvimas* (the that) priklauso jai pačiai; bet jos *turinys* (the what) priklauso nuo *pasirinkimo* (the which), o pasirinkimas priklauso nuo *mūsų*. Ir tikrovės pojūčiai, ir tų pojūčių santykiai yra nebylūs; jie nieko nesako apie save. Mes kalbame už juos. Tas pojūčių nebylumas paskatino tokius intelektualistus kaip T. H. Grinas ir Edvardas Kerdas beveik pašalinti juos iš filosofinio pažinimo srities, bet pragmatistai atsisako eiti taip toli. Pojūtis greičiau panašus į klientą, perdavusį savo bylą advokatui ir paskui teismo salėje priverstą pasyviai klausytis, kaip advokatas savo nuožiūra ją pateikia, patinka tai jam ar ne.

Taigi net pojūčių srityje mūsų protas savavaliauja. Pasirinkdami, ką įtraukti ir ko

neįtraukti, mes brėžiame šios srities ribas; pabrėždami mes skiriame priekinį planą ir foną; nustatydami tvarką, mes ją vienaip ar kitaip interpretuojame. Žodžiu, mes gauname marmuro luitą, bet statulą iškalame patys.

Tai pasakytina ir apie „amžinąsias" tikrovės dalis: mes sumaišome vidinių santykių suvokimus ir rūšiuojame juos savo nuožiūra. Mes išdėstome juos vienokia ar kitokia tvarka, vienaip ar kitaip klasifikuojame, vieną ar kitą laikome svarbiausiu, kol pagaliau mūsų nuomonės apie juos susiklosto į tas tiesos sistemas, kurias mes vadiname logika, geometrija ar aritmetika. Kiekvienos iš tų sistemų visumos forma ir tvarka yra grynai žmogaus kūrinys.

Tad jau nekalbant apie naujus *faktus*, kuriais žmonės papildo tikrovę savo pačių gyvenimo veikla, jie jau įspaudė savo mąstymo formas į visą trečiąją tikrovės dalį, kurią aš pavadinau „ankstesnėmis tiesomis". Kas valandą randasi naujų suvokimų, naujų pojūčių ir santykių apraiškų, kurias reikia teisingai įvertinti; bet visos mūsų *ankstesnės* operacijos su tokiais faktais jau konsoliduotos į ankstesnes tiesas. Todėl tik pati mažiausia ir naujausia pirmųjų dviejų

tikrovės dalių dalelė mus pasiekia nepaliesta žmogaus. Bet ir ši dalelė tuoj pat humanizuojama ta prasme, kad ji apdorojama, asimiliuojama ar kaip nors pritaikoma prie jau humanizuotos pojūčių masės. Faktiškai mes vargu ar galime suvokti kokį nors įspūdį, jei iš anksto nežinome, kokių įspūdžių galime laukti.

Taigi rasti nuo žmogaus mąstymo „nepriklausomą" tikrovę, atrodo, yra labai sunku. Tai sąvoka to, kas ką tik pateko į patyrimo sritį ir dar neįvardyta, arba vaizdinys to, kas pirmapradiškai egzistuoja patyrime anksčiau, nei susidarė kokia nors nuomonė apie tą egzistavimą, anksčiau, nei žmogus jam pritaikė kokią nors sąvoką. Tai kažkas absoliučiai nebylus ir greit nykstantis, grynai ideali mūsų mąstymo riba. Mes galime žvilgtelėti į ją, bet niekaip negalime jos pagauti; tai, ką mes pagauname, tėra jos pakaitalas, kurį ankstesnis žmogaus mąstymas jau apdorojo ir paruošė mums vartoti. Grubiai tariant, galėtume pasakyti, kad kur tik ją aptinkame, ji jau būna *suklastota*. Tai ir turi omenyje ponas Šileris, nepriklausomą tikrovę vadindamas tiesiog

nesipriešinančia ὕλη, kuri tik *turi* būti mūsų apdorota.

Tokia yra pono Šilerio nuomonė apie jutimais suvokiamą tikrovės šerdį. Mes „susiduriame" su ja (tariant pono Bredlio žodžiais), bet jos nevaldome. Iš pirmo žvilgsnio tai panašu į Kanto teoriją, bet tarp kategorijų, egzistavusių prieš gamtos pradžią, ir kategorijų, ilgainiui susidariusių gamtai esant, žiojėja bedugnė, skirianti racionalizmą nuo empirizmo. Tikram kantininkui Šileris visada skirsis nuo Kanto taip, kaip satyras skiriasi nuo Hiperiono[90].

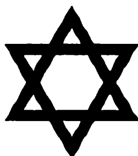
Kiti pragmatistai gali susidaryti pozityvesnę nuomonę apie jutimais suvokiamą tikrovės šerdį. Jie gali manyti, kad, nuplėšdami vieną po kito žmogaus sukurtus apvalkalus, pasieks jos nepriklausomą esmę. Jie gali kurti teorijas, aiškinančias mums, iš kur ji kyla, ir viską apie ją; ir *jei šios teorijos bus pakankamai darbingos, jos bus teisingos.* Idealistai transcendentalistai sako, kad jokios šerdies nėra, kad visiškai užbaigtas apvalkalas kartu yra ir tikrovė, ir tiesa. Scholastika vis dar teigia, kad tikrovės šerdis – „materija". Profesorius Bergsonas,

Heimansas (Heymans), Strongas (Strong)[91] ir kiti tiki ta šerdimi ir narsiai bando ją apibrėžti. Ponai Diujis ir Šileris traktuoja ją kaip „ribą". Kuri iš šių skirtingų sampratų – arba iš kitų analogiškų – yra teisingesnė? Žinoma, ta, kuri galų gale pasirodo labiausiai patenkinanti. Vienoje pusėje liks tikrovė, o kitoje pusėje – jos aiškinimas, kurio neįmanoma pagerinti ar pakeisti. Jei tai visada bus neįmanoma, aiškinimo tiesa bus absoliuti. Kitokios žodžio „tiesa" prasmės aš negaliu įsivaizduoti. Jei antipragmatistai žino kitokią reikšmę, tegu, dėl Dievo meilės, jie ją atskleidžia, tegu padeda mums ją pasiekti!

Tiesa *yra ne* tikrovė, o tik mūsų nuomonė *apie* tikrovę, todėl ji apima žmogiškus elementus, bet pastarieji *žinos* apie ne-žmogiškus elementus ta vienintele prasme, kuria apskritai galima ką nors žinoti. Ar upė formuoja krantus, ar, atvirkščiai, krantai – upę? Ar žmogus daugiau vaikščioja dešine koja, ar kaire? Lygiai taip pat, plečiantis mūsų pažinimui, tikrovės veiksnį neįmanoma atskirti nuo žmogaus veiksnio.

Tegu šitai būna pirmas trumpas humanistinio požiūrio išdėstymas. Argi jis skamba paradoksaliai? Jei taip, kad jis taptų įtikinamesnis, aš pasistengsiu pateikti keletą pavyzdžių, kurie padės geriau pažinti dalyką.

Kiekvienas nesunkiai atpažins žmogiškąjį pradą daugeliu mums žinomų atvejų. Mes suvokiame tikrovę vienaip ar kitaip priklausomai nuo mūsų tikslo, o tikrovė pasyviai paklūsta tam suvokimui. Skaičių 27 galima laikyti skaičiaus 3 kubu arba skaičių 3 ir 9 sandauga, arba 26 ir 1 suma, arba 100 ir 73 skirtumu ir t. t. be galo – visi šie požiūriai yra vienodai teisingi. Mes galime laikyti šachmatų lentą juodais kvadratais baltame fone arba baltais kvadratais juodame fone, ir nė vienas iš šių vaizdinių nėra klaidingas.

Čia nubraižytą figūrą mes galime laikyti žvaigžde arba dviem dideliais vienas kitą ker-

tančiais trikampiais, arba šešiakampiu su pratęstomis kraštinėmis, arba šešiais lygiais trikampiais, kurių pagrindai jungiasi, ir t. t. Visi šie aiškinimai yra teisingi – jutimais suvokiamas *buvimas* ant popieriaus nesipriešina nė vienam iš jų. Apie tiesę galima sakyti, kad ji eina iš vakarų į rytus ar iš rytų į vakarus, tiesei *per se* tinka abu šie apibūdinimai, jie neprieštarauja vienas kitam.

Mes išskiriame žvaigždžių grupes danguje ir vadiname jas žvaigždynais, ir žvaigždės kantriai kenčia, nors jei jos žinotų, ką mes darome, kai kurios iš jų galbūt labai nustebtų patyrusios, kokius partnerius mes joms skiriame. Tą patį žvaigždyną mes vadiname skirtingais vardais – tai Didžiąja Meška, tai Grįžulo Ratais, tai Samčiu. Nė vienas iš šių vardų nėra klaidingas, visi vienodai teisingi, nes visi vienodai taikytini.

Visais šiais atvejais mes subjektyviai *pridedame* kažką prie jutimais suvokiamos tikrovės, o ji toleruoja šitą priedą. Visi priedai „atitinka" tikrovę; jie jai tinka ir kartu ją pertvarko. Nė vienas iš jų nėra klaidingas. Kurį iš jų reikia laikyti *teisingesniu*, visiškai priklauso

nuo to, kam žmogus jį taiko. Jei 27 yra dolerių suma, kurią radau savo stalčiuje, nors palikau 28, tai 27 yra 28 minus 1. Jeigu tai lentos plotis coliais, o iš tos lentos aš noriu padaryti 26 colių pločio lentyną spintelei, tai 27 yra 26 plius 1. Jei aš noriu suteikti dangui taurumo duodamas vardus žvaigždynams, kuriuos jame matau, tai „Grįžulo Ratai" bus teisingesnis pavadinimas nei „Samtis". Mano draugas Frederikas Majersas (Frederick Myers)[92] ne kartą juokais piktinosi, kad šis didingas žvaigždžių spiečius mums, amerikiečiams, primena tik virtuvės reikmenį.

Ką gi mes vadinsime *daiktu*? Atrodo, kad elgiamės visiškai savo nuožiūra, nes išskiriame viską priklausomai nuo mūsų tikslų, panašiai kaip išskiriame žvaigždynus. Man visa ši „auditorija" yra vientisas dalykas, kuris čia neramiai, čia įdėmiai klauso. Šiuo metu man nereikia jos atskirų individų, todėl aš jų neišskiriu. Tas pat pasakytina ir apie „armiją", apie „naciją". Bet jūsų akimis žiūrint, ponios ir ponai, vadinti jus „auditorija" yra atsitiktinis dalykas. Jums nekintami ir realūs dalykai yra jūsų individualios asmenybės. Tačiau anatomui

šios asmenybės tėra tik organizmai, o realiais dalykais jis laiko organus. Ne organai, bet juos sudarančios ląstelės yra realūs dalykai, – teigia histologas; ne ląstelės, bet jų molekulės, – savo ruožtu sako chemikas.

Taigi savo valia mes suskaidome jutimais suvokiamą tikrovę į daiktus. Mes sukuriame ir savo teisingų, ir klaidingų teiginių subjektus.

Tačiau mes taip pat sukuriame ir predikatus. Daugelis daiktų predikatų išreiškia tik daiktų santykius su mumis ir mūsų jausmais. Tokie predikatai, žinoma, yra žmogaus sukurti priedai. Cezaris perėjo Rubikoną ir ėmė grasinti Romos laisvei[93]. Tačiau jis yra ir Amerikos moksleivių rykštė – tokį jį padarė mūsų moksleivių požiūris į jo kūrinius. Šis pridėtinis predikatas yra toks pat teisingas, kaip ir ankstesnieji.

Matote, kaip natūraliai priartėjome prie humanistinio principo: neįmanoma pašalinti žmogaus indėlio. Visi mūsų daiktavardžiai ir būdvardžiai – tai humanizuotas paveldas, o teorijų, kurias mes iš jų kuriame, vidinę tvarką ir dalių išdėstymą (taip pat ir loginį nuoseklumą) lemia žmogiški motyvai. Net pačioje matematikoje ir

logikoje knibždėte knibžda subjektyvios konstrukcijos. Fizika, astronomija ir biologija remiasi mūsų polinkiais ir skoniais. Mes neriame į šviežio patyrimo srautą, įsitvėrę protėvių ir mūsų pačių sukurtų įsitikinimų; nuo jų priklauso, ką mes pastebime; nuo to, ką pastebime, priklauso, ką mes darome; o nuo to, ką darome, priklauso, ką mes patiriame, ir taip toliau nuo vieno dalyko prie kito, tik lieka vienintelis nekintamas faktas, kad *yra* juslinio patyrimo srautas. Tai, ką mes laikome *tiesa apie jį*, matyt, nuo pradžios iki pabaigos yra mūsų pačių kūryba.

Mes neišvengiamai tvarkome patyrimo srautą. Pagrindinis klausimas yra toks: ar dėl mūsų priedų jo *vertė auga, ar krinta*? Ar mūsų priedai yra *vertingi, ar beverčiai*? Įsivaizduokime, kad pasaulį sudaro tik septynios žvaigždės, trys stebėtojai ir jų kritikas. Vienas stebėtojas žvaigždes vadina „Didžiąja Meška", kitas – „Grįžulo Ratais", trečias – „Samčiu". Kuris iš šių žmonių priedų sukūrė geriausią žvaigždžių pasaulį? Jei kritikas būtų Frederikas Majersas, tai jis be jokių dvejonių atmestų stebėtojo amerikiečio variantą.

Locės (Lotze)[94] darbuose ne kartą pasitaiko gilių minčių. Mes naiviai tariame tikrovės ir mūsų proto santykį, kuris galbūt visiškai priešingas tikrajam, sako jis. Tikrovė, manome mes, yra visiškai suformuota ir užbaigta; mūsų protams tenka vienintelė paprasta užduotis – apibūdinti ją tokią, kokia ji jau yra. Bet, klausia Locė, ar patys mūsų apibūdinimai nėra svarbūs tikrovės priedai? Ir argi negali būti taip, jog pati ankstesnė tikrovė egzistuoja ne tam, kad nepakitusi vėl išnirtų mūsų pažinime, bet veikiau tam, kad paskatintų mūsų protus kurti tokius priedus, kurie padidintų bendrąją visatos vertę? *„Die Erhöhung des vorgefundenen Daseins“*[95], – šią frazę kažkur pavartojo profesorius Oikenas (Eucken); ji primena mums didžiojo Locės pastabą.

Lygiai toks pat yra pragmatizmo požiūris. Ir pažintinėje, ir praktinėje veikloje mes esame kūrėjai. Mes *pridedame* ir prie subjektinės, ir prie predikatinės tikrovės dalies. Pasaulis yra lengvai formuojama medžiaga, laukianti paskutinio mūsų rankų prisilytėjimo. Kaip ir dangaus karalystė, jis mielai pakenčia žmogaus

prievartą. Juo naudodamasis, žmogus *kuria* tiesas.

Vargu ar kas ims neigti, kad toks vaidmuo padidina ir mūsų kaip mąstytojų orumą bei atsakomybę. Kai kuriuos iš mūsų ši mintis tiesiog įkvepia. Sinjoras Papinis, italų pragmatistų vadas, tiesiog pragysta ditirambais, kalbėdamas apie dievišką kuriamąją galią, kurią pragmatizmas priskiria žmogui.

Dabar mums visiškai atsivėrė milžiniškas pragmatizmo ir racionalizmo skirtumas. Reikalo esmė ta, kad *racionalizmo požiūriu tikrovė yra nuo amžių suformuota ir užbaigta, o pragmatizmo požiūriu ji vis dar formuojasi ir tikisi, kad iš dalies ją užbaigs ateitis.* Vienoje pusėje mes matome absoliučiai patikimą visatą, kitoje – vis dar ieškančią nuotykių.

Ši humanistinė teorija mus išplukdė į gilius vandenis, ir nenuostabu, kad dėl jos kilo nesusipratimų. Ji kaltinama esanti užgaidos doktrina. Pavyzdžiui, ponas Bredlis teigia, kad teisingai suprantantis savo paties teoriją humanistas turi „pripažinti protingu bet kokį tikslą, nors ir visiškai netikusį, jei jis man asmeniškai svarbus, ir teisinga bet kokią idėją,

kad ir kokia beprotiška ji būtų, jei tik kas nors ryžtingai už ją pasisako". Žinoma, naujokams sunku perprasti humanizmo požiūrį, kad tikrovė yra tai, kas priešinasi, tačiau leidžiasi formuojama, kad ji kontroliuoja mūsų mąstymą ir yra veiksnys, į kurį reikia visą laiką atsižvelgti (nors tai nereiškia, kad jį reikia tiesiog *kopijuoti*). Tokia situacija man primena vieną man nutikusį įvykį. Kartą aš parašiau esė apie mūsų teisę tikėti, kurią, nelaimei, pavadinau „*Valia* tikėti". Visi kritikai, nekreipdami dėmesio į esė, puolė jos pavadinimą. Psichologiškai tai buvo neįmanoma, morališkai tai buvo neteisinga. Sąmoningai buvo siūlomi „geresni" pavadinimai: „valia apgauti", „valia apsimesti".

Pragmatizmo ir racionalizmo dilema tuo pavidalu, kokį mes dabar regime, jau yra ne pažinimo teorijos klausimas, – ji susijusi su pačios visatos sandaros problema.

Pragmatizmo požiūriu, yra tik vienas pasaulio leidimas, nebaigtas, augantis įvairiausiose vietose ir ypač ten, kur dirba mąstančios būtybės.

Racionalizmo požiūriu, yra daug pasaulio leidimų; vienas iš jų – tikrasis, begalinis foliantas

ar *édition de luxe*[96], nuo amžių užbaigtas; o paskui yra įvairiausių užbaigtų leidimų, kurie pilni korektūros klaidų, kiekvienas savaip iškreipti ir sugadinti.

Tad mes vėl susiduriame su besivaržančiomis tarpusavyje metafizinėmis pliuralizmo ir monizmo hipotezėmis. Likusią paskaitos dalį aš skirsiu jų skirtumams atskleisti.

Pirmiausia leiskite man pasakyti, kad neįmanoma nepastebėti, jog požiūrio pasirinkimą lemia temperamentų skirtumas. Radikalus racionalistas yra doktrinierius ir autoritaristas: jis nuolat kartoja frazę „*turi* būti". Jo visatos pavarža turi būti stipriai suveržta. Kita vertus, radikalus pragmatistas yra nerūpestingas anarchistas. Jeigu jam tektų gyventi statinėje kaip Diogenui, jis nesijaudintų, kad jos lankai atsileido ir šulai praleidžia saulės spindulius.

Tačiau tokios palaidos visatos idėja tipiškam racionalistui daro tokį patį įspūdį, kaip mintis apie spaudos laisvę – rusų cenzūros veteranui ar mintis apie supaprastintą rašybą – senyvai mokytojai. Ji veikia jį taip, kaip protestantų sektų gausa veikia kataliką. Ji atrodo jam bestuburė

ir be principų – toks atrodo esąs politinis oportunizmas senamadiškam prancūzų legitimistui ar fanatiškam dieviškosios tautų teisės šalininkui.

Pliuralistinio pragmatizmo požiūriu, tiesa formuojasi visų baigtinių patyrimų viduje. Jie šliejasi vienas prie kito, bet jų visuma – jei ji yra – nesišlieja į nieką. Visi „namai" glūdi baigtiniame patyrime; bet pats baigtinis patyrimas yra benamis. Už tikrovės srauto nėra nieko, kas užtikrintų jos laimingą baigtį. Tik savo paties vidinėmis galiomis ir pažadais remdamasis pasaulis gali tikėtis išgelbėjimo.

Šitoks aprašymas racionalistui sukelia kažkokio apleisto ir klaidžiojančio, plūduriuojančio erdvėje pasaulio vaizdinį – pasaulio, kurio nelaiko parėmęs nei dramblys, nei vėžlys. Tai tarsi žvaigždžių spiečius, įsviestas į dangų be jokio jį vienijančio gravitacijos centro. Tiesa, kitose gyvenimo srityse mes pripratome prie tam tikro nesaugumo. „Valstybės" ir absoliutaus „dorovinio įstatymo" autoritetas apsiriboja nauda, o šventoji bažnyčia virto „maldos namais". Bet filosofijos srityje to dar nėra. Sunku įsivaizduoti visatą, kuriai *mes* padėtume kurti jos tiesą; sunku

įsivaizduoti pasaulį, paliktą mūsų oportunizmui ir *mūsų* asmeniniams sprendimams. Palyginti su tuo, Airijos homrulis[97] – tiesiog aukso amžius. Mes ne ką labiau pasirengę šiam vaidmeniui, nei Filipinų gyventojai – savivaldai. Toks pasaulis nebūtų *respektabilus* filosofiniu požiūriu. Daugelio filosofijos profesorių akimis žiūrint, jis būtų tarsi lagaminas be rankenos ar šuo be antkaklio.

Kas gi tada, profesorių manymu, susieja šią palaidą visatą?

Tai, kas gali palaikyti baigtinį daugį, kas gali jį sujungti, suvienyti ir pritvirtinti. Tai, kas *nepavaldu* atsitiktinumui, tai, kas amžina ir nekintama. Tai, kas kinta patyrime, turi remtis nekintamu dalyku. Už mūsų pasaulio *de facto*, už realaus pasaulio turi būti jo antrininkas *de jure*, nekintamas ir pirmesnis, kuriame *in posse*[98] glūdi viskas, kas gali įvykti realiame pasaulyje, kuriame yra nulemtas ir paženklintas kiekvienas kraujo lašas, kiekviena mažiausia smulkmena – be jokios permainos galimybės. Tie neigiami veiksniai, kurie persekioja čia, žemėje, mūsų idealus, patys turi būti paneigti absoliučioje Tikrovėje. Tik tai

suteikia visatai tvirtumą. Tai yra rami gelmė. Mes gyvename audringame paviršiuje; bet su šia absoliučia Tikrove mūsų inkaras laikosi tvirtai, nes užsikabina už uolėto dugno. Tai Vordsvorto „amžina ramybė, slypinti begalinio jaudulio šerdy". Tai Vivekanandos mistinis Vienis, apie kurį aš jau anksčiau kalbėjau. Tai Tikrovė, rašoma didžiąja raide, tikrovė, kuri pretenduoja į amžinumą, tikrovė, kuriai negresia sunaikinimas. Būtent tai mano turį postuluoti principų žmonės ir apskritai visi žmonės, kuriuos aš pirmoje paskaitoje pavadinau jautriaisiais.

Bet tai, kaip tik tai, tie, kuriuos aš toje pačioje paskaitoje pavadinau tvirtaisiais, jaučia poreikį vadinti tam tikru iškreiptu abstrakcijų garbinimu. Tvirtųjų alfa ir omega yra *faktai*. Kaip sakė mano senas tvirtasis draugas Čonsis Raitas (Chauncey Wright)[99], didysis mano jaunystės dienų Harvardo universiteto empirikas, už plikų reiškiniuose slypinčių faktų nėra *nieko*. Kai racionalistas atkakliai teigia, kad anapus faktų glūdi jų *pagrindas*, jų *galimybė*, tvirtasis empirikas kaltina jį, kad jis ima vien fakto pavadinimą ir esmę ir sukurpia už fakto kažkokį

dublikatą, tampantį fakto galimybės sąlyga. Visi gerai žino, kaip dažnai pasitelkiami panašūs tariami argumentai. Kartą chirurginės operacijos metu girdėjau, kaip vienas iš stebėjusiųjų paklausė gydytojo, kodėl ligonis taip giliai kvėpuoja. „Todėl, kad eteris stimuliuoja kvėpavimą", – atsakė gydytojas. „Aa", – nutęsė klausėjas, tarsi būtų išgirdęs aiškų atsakymą. Tačiau tai tas pat, kaip pasakyti, jog kalio cianidas nužudo todėl, kad yra „nuodas", arba jog šiąnakt šalta todėl, kad „žiema", arba jog mes turime penkis pirštus todėl, kad priklausome „penkiapirščiams". Tai tik faktų pavadinimai, kuriuos mes paėmėme iš faktų, o paskui ėmėme laikyti pirminiais ir juos paaiškinančiais. Tvirtųjų nuomone, jautriųjų absoliučios tikrovės samprata yra sudaryta pagal tą patį modelį. Ji yra ne kas kita, kaip apibendrinantis visos plačiai pasklidusios ir susietos reiškinių masės pavadinimas, laikomas visiškai atskira esatimi, vieninga ir pirmine.

Jūs matote, kaip žmonės skirtingai suvokia dalykus. Pasaulis, kuriame gyvename, egzistuoja išsklaidytas ir padalytas, kaip begalinė daugybė *atskirų daiktų* (eaches), įvairiais būdais

ir įvairiu mastu susietų tarpusavyje; tvirtieji mielai pasirengę priimti daiktus tokius, kokie jie yra. Jie gali *atlaikyti* tokį pasaulį; jų temperamentas yra gerai prisitaikęs prie jo nesaugumo. Bet tik ne jautrieji. Šiam pasauliui, kuriame mes gimėme, jie turi sukurti atramą – „kitą, geresnį" pasaulį, kuriame atskiri daiktai sudaro Visumą, o Visuma – Vienį, logiškai numatantį, apimantį ir garantuojantį kiekvieną be išimties *atskirą daiktą*.

Ar mes, pragmatistai, esame radikalūs tvirtieji? Ar mes galime laikyti teisėta hipotezę apie absoliutų pasaulio leidimą? Be abejo, ji teisėta, nes įmanoma ir savo abstrakčia, ir konkrečia forma.

Kalbėdamas apie jos abstrakčią formą, aš turiu omenyje, kad absoliutų pasaulį mes įkurdiname už mūsų baigtinio gyvenimo, kaip su žodžiu „žiema" susiejame šaltą šios nakties orą. „Žiema" – tai tik tam tikro skaičiaus dienų, kurioms būdingi šalti orai, pavadinimas, bet šitas žodis mums nieko nelaiduoja, nes rytoj temperatūra gali pakilti iki 70 laipsnių[100]. Vis dėlto šis žodis yra naudingas, nes jis padeda susigaudyti mūsų patyrimo sraute. Jis atmeta

kai kurias tikimybes ir iškelia kitas. Šiandien mes galime pasidėti šiaudines skrybėles ir išsitraukti žieminius drabužius. Jis yra tikėtinų dalykų santrauka. Jis yra kai kurių gamtos „dėsningumų" pavadinimas ir verčia mus būti pasirengusius jiems ir ateityje. Jis yra tam tikras mąstymo instrumentas, abstrahuotas iš patyrimo, tam tikra sąvokinė tikrovė, į kurią reikia atsižvelgti ir kuri mus sugrąžina prie jutimais suvokiamų realijų. Vargu ar pragmatistas ims neigti tokių abstrakcijų realumą. Jos yra praeityje sukauptas patyrimas.

Bet kai absoliutus pasaulio leidimas imamas konkrečia prasme, gaunama visai kitokia hipotezė. Racionalistai jį ima konkrečiai ir *priešpriešina* baigtiniams pasaulio leidimams. Jie priskiria jam ypatingą prigimtį. Jis yra tobulas, užbaigtas. Kiekvienas dalykas, kuris jame žinomas, žinomas kartu su visais kitais dalykais; o čia, kur viešpatauja nežinojimas, yra visai kitaip. Jei ten yra koks nors poreikis, tai duotas ir jo patenkinimas. Čia viskas yra vyksmas, o tame pasaulyje laiko nėra. Mūsų pasaulyje egzistuoja galimybės; absoliučiame pasaulyje viskas, ko *nėra*, yra amžinai neįmanoma, o

viskas, kas *yra*, yra būtina – galimybės kategorija nepritaikoma. Šiame pasaulyje mes sielvartaujame dėl nusikaltimų ir piktadarybių. Tame absoliučiame pasaulyje nėra sielvarto, nes „blogio egzistavimas laikiname pasaulyje yra svarbiausia amžinojo pasaulio tobulumo sąlyga".

Kartoju dar sykį: pragmatisto akimis žiūrint, abi hipotezės yra teisėtos, nes abi turi savų pranašumų. Suprantama abstrakčiai, kaip kad mes suprantame žodį „žiema", kaip įgyto patyrimo atmintinė, kuri kreipia mus į ateitį, absoliutaus pasaulio sąvoka būtinai reikalinga. Suprantama konkrečiai, ji irgi reikalinga, bent tam tikriems žmonėms, nes ji lemia jų religinį gyvenimą; ji dažnai padeda žmonėms pakeisti savo gyvenimą, o keisdami savo gyvenimą, jie keičia ir nuo jų priklausantį išorinį pasaulį.

Todėl mes negalime visiškai pritarti tvirtiesiems, kai jie apskritai atmeta už mūsų baigtinio patyrimo ribų esančio pasaulio sąvoką. Būtų nesusipratimas tapatinti pragmatizmą su pozityvistiniu griežtumu, manyti, kad jis su panieka atmeta kiekvieną racionalistinę sąvoką kaip plepalus ir pozą, kad jis mėgsta intelek-

tualinę anarchiją pačią savaime ir teikia pirmenybę absoliučiai laukiniam, žvėriškam, nepažabotam pasauliui be šeimininko ir antkaklio, o ne tam, kurį pateikia mokyklinė filosofija. Savo paskaitose aš tiek daug kalbėjau prieš perdėm jautrias racionalizmo formas, kad esu pasirengęs tam tikriems mano minčių iškraipymams. Bet, prisipažįstu, esu tiesiog priblokštas, kad ši auditorija taip neteisingai mane suprato, – juk aš kartu ir gyniau racionalistines hipotezes, nes jos mus naudingai sugrąžina prie patyrimo.

Štai šį rytą aš gavau atviruką su tokiu klausimu: „Ar pragmatistas būtinai yra materialistas ir agnostikas?" Vienas iš mano seniausių draugų, kuris mane turėtų geriau pažinti, parašė laišką, kuriame apkaltino mano rekomenduojamą pragmatizmą tuo, kad jis pašalina visus „platesnius metafizinius požiūrius ir pasmerkia mus pačius *terre-à-terre*[101] natūralizmui.

„Man regis, – rašo mano draugas, – jog kaip pragmatinį prieštaravimą pragmatizmui galima nurodyti tai, kad jis gali sustiprinti ribotų protų ribotumą.

Jūsų raginimas atmesti sentimentus ir sapaliones, žinoma, įkvepia. Bet, nors naudinga ir pravartu išgirsti, kad kiekvienas yra atsakingas už tiesioginius savo žodžių bei minčių rezultatus ir padarinius, aš atsisakau netekti malonumo ir naudos galvoti ir apie tolesnius rezultatus bei padarinius. O pragmatizmas *linkęs* atimti iš manęs šitą teisę.

Žodžiu, man atrodo, kad pragmatinio požiūrio trūkumai ar veikiau pavojai yra panašūs į tuos, kurių negali išvengti uolūs „gamtos mokslų" šalininkai. Chemija ir fizika yra perdėm pragmatiški mokslai; dauguma jų gerbėjų, nepaprastai patenkinti rezultatais, gautais sveriant ir matuojant, su begaliniu gailesčiu ir panieka žiūri į tą, kuris nagrinėja filosofijos ir metafizikos problemas. Iš tikrųjų viską galima išreikšti – bent jau „teoriškai" – chemijos ir fizikos sąvokomis, *viską, išskyrus gyvybinį visumos principą*. Nėra jokios pragmatinės naudos stengtis suformuluoti šį principą, sako jie; *jiems* jis neturi reikšmės. O aš savo ruožtu atsisakau tikėti, kad mes negalime pažvelgti toliau, nei įstengia gamtininko ir pragmatisto lėkštas pliu-

ralizmas, ir pasiekti loginę vienovę, kuri jų nedomina."

Kaip po mano pirmųjų dviejų paskaitų galima manyti, kad aš ginu tokią pragmatizmo sampratą? Priešingai, visą laiką aš primygtinai pabrėždavau, kad pragmatizmas yra tvirtųjų ir jautriųjų tarpininkas. Jei pasaulio *ante rem* samprata, imama abstrakčiai kaip žodis „žiema" ar konkrečiai kaip Absoliuto hipotezė, turi kokių nors padarinių mūsų gyvenime, tai ji turi ir prasmę. Jei ta prasmė veikia, tai pragmatizmas joje įžvelgia *tam tikrą* tiesą, kuri turi būti išsaugota, kad ir kaip keistųsi formuluotės.

Absoliučios tikrovės hipotezė, pasak kurios tobulybė yra amžina, pirminė ir pati realiausia, turi visai konkrečią prasmę, ji veikia kaip religinė. Kaip tai atsitinka, mes nagrinėsime kitoje, paskutinėje, mano paskaitoje.

Aštunta paskaita

PRAGMATIZMAS IR RELIGIJA

Praėjusį kartą baigdamas paskaitą aš priminiau jums pirmąją paskaitą, kurioje tvirtąjį mąstymo tipą priešpriešinau jautriajam ir pristačiau pragmatizmą kaip jų tarpininką. Tvirtieji ryžtingai atmeta jautriųjų hipotezę apie amžiną ir tobulą pasaulį, egzistuojantį greta mūsų baigtinio patyrimo pasaulio.

Vadovaudamiesi pragmatizmo principais, mes negalime atmesti nė vienos hipotezės, kurios padariniai naudingi gyvenime. Bendrosios sąvokos, į kurias reikia atsižvelgti, pragmatizmui gali būti tokios pat realios, kaip ir konkretūs pojūčiai. Žinoma, jeigu jos nenaudingos, tada jos neturi jokios prasmės ir jokio realumo. Bet jeigu jos naudingos, tai ir prasmingos. O ta prasmė bus teisinga, jeigu jų teikiama nauda darniai siesis su kitais gyvenimo poreikiais.

Na, o Absoliuto naudą įrodo visa žmonijos religijos istorija. Tai yra amžinasis prieglobstis. Prisiminkite, kaip Vivekananda vartoja Atmaną – be abejonės, nemoksliškai, nes iš to mes negalime padaryti jokių išvadų. Bet jo teorija veikia mūsų jausmus ir dvasią.

Dalykus visada geriausia nagrinėti pasitelkus konkrečius pavyzdžius. Leiskite man perskaityti keletą Volto Vitmeno eilėraščio „Tau“ posmų. „Tu“ – tai, be abejo, eilėraščio skaitytojas ar klausytojas, nesvarbu, kas jis ar ji būtų.

Kas tu bebūtumei, dabar aš dedu ant tavęs savo ranką,
kad būtumei mano daina,
Aš šnabždu tau visai prie ausies,
Aš mylėjau daugelį vyrų ir moterų, bet nemylėjau nieko
labiau už tave.

O, aš buvau nepaslankus, nebylus,
Aš seniai turėjau rasti tavin tiesų kelią,
Aš turėjau kalbėti tiktai apie tave, turėjau dainuot
tik apie tave.

Aš viską paliksiu ir atėjęs tau himnus dainuosiu,
Niekas tavęs nesuprato, bet aš suprantu,
Niekas tau teisingas nebuvo – tu ir pats nebuvai sau
teisingas,
Niekas tinkamu tavęs nepalaikė, tik aš vienas trūkumų
tavyje nerandu.

\- -

O, aš galėčiau dainuoti tokią didybę ir garbę apie tave!
Tu pats nežinojai, kas tu esi, visą savo gyvenimą tu buvai
apsnūdęs pats savyje,
Tavo akių vokus tarsi laikas buvo užmerkęs,
Tai, ką padaręs buvai, tau virsta pasityčiojimais.

- -

Pasityčiojimai yra juk ne tu pats,
Po jais ir juose aš matau tave pasislėpusį,
Aš regiu tave ir tenai, kur niekas tavęs neregėjo;
Tyla, rašomasis stalas, įžūli mina, naktis, įprasta
rutina – jei visa tai slepia tave nuo kitų,
tai nepaslepia nuo manęs,
Nuskustas veidas, klajojančios akys, nešvari veido
spalva – gal sulaiko kitus, bet tai nesulaiko manęs,
Ekstravagantiški drabužiai, iškrypusi išvaizda,
girtuoklystė, godumas, pirmalaikė mirtis – visa tai
nuošaliai aš palieku.

Joks vyras ir moteris neturi tokių gabumų, kurie
neslypi ir tavyje,
Joks vyras ir moteris neturi tokios dorybės,
kurios nebūtų ir tavyje,
Nė drąsos, nė ištvermės neturi, kurios nebūtų ir
tavyje,
Nė malonumo, kuris lauktų kitų, o nelauktų tavęs.

- -

Kas tu bebūtumei! Visokiu atveju reikalauk,
kas tau priklauso!
Tie Rytų ir Vakarų prašmatnumai yra nuobodūs
palyginus su tavimi,
Tos neaprėpiamos pievos, tos begalinės upės, – tu esi
neaprėpiamas, begalinis kaip jos,
Tie siautimai, audros, stichijos, gamtos siūbavimai,
tos tariamos pražūties skausmai – tu,
jis arba ji esate viso to valdovas ar valdovė.
Valdovas ar valdovė pagal įgimtą teisę tvarkyti Gamtą,
stichijas, skausmą, aistrą ir išsiskaidymą.

Krinta pančiai nuo tavo kulkšnių, tu įgauni neprarandamą pajėgumą,
Senas ar jaunas, vyras ar moteris, grubus, niekingas, atstumtas kitų, kas tu bebūtumei, prasiskini kelią
Per gimimą, gyvenimą, mirtį, palaidojimą – ir menkieji yra aprūpinti, niekas nėra apribotas,
Per pyktį, nepasisekimus, išdidumą, nuobodį ir nemokšumą skinasi tai, kas tu esi, savo kelią.[102]

Tai iš tikrųjų grakštus ir jaudinantis eilėraštis; jį galima traktuoti dvejopai, ir abu požiūriai yra pravartūs.

Vienas iš jų – monistinis požiūris, grynos kosminės emocijos mistinis kelias. Šlovė ir didybė yra absoliučiai tavo, net jei tave persekioja nelaimės. Kad ir kas tau nutiktų, kad ir koks tu atrodytum, vidujai tu esi saugus. Žvelk atgal, *link* atgal, remkis į savo tikrąjį būties principą! Tai visiems gerai žinomas kvietizmo, indiferentizmo kelias. Jo priešai prilygina jį dvasiniam opiumui. Tačiau pragmatizmas turi gerbti šį požiūrį, nes gausybė istorinių faktų jį pateisina.

Bet pragmatizmas mato ir kitą vertą pagarbos požiūrį į eilėraštį – pliuralistinį požiūrį. Tas išgarbintas „tu", kuriam giedama giesmė, gali reikšti tavyje glūdinčias geresnes galimybes fenomenalia prasme arba ypatingą atperkamąjį

net tavo klaidos poveikį tau pačiam ar kitiems. Tai gali reikšti tavo palankumą galimybėms kitų, kuriais tu taip žaviesi ir kuriuos taip myli, jog esi pasiryžęs susitaikyti su savo apgailėtinu gyvenimu, kad tik būtum tos šlovės dalininkas. Galų gale tu gali įvertinti visą šį šaunų pasaulį, ploti jam, būti jo auditorija. Užmiršk, kas tavyje yra niekinga, galvok tik apie tai, kas kilnu. Susiek su tuo savo gyvenimą, ir tada – per pyktį, nepasisekimus, nuobodį ir nemokšumą – skinasi kelią tai, kokį tu save šitaip darai, tai, kas yra tavo giliausia esmė.

Nesvarbu, kaip traktuosime eilėraštį, abu požiūriai skatina ištikimybę patiems sau. Abu požiūriai patenkina, abu pašventina žmogaus gyvenimą. Abu piešia *tavo* portretą auksiniame fone. Bet pirmuoju atveju šį foną sudaro statiškas Vienis, o antruoju atveju – galimybių daugis, tikrosios galimybės, ir šiam fonui būdingas visas tos sampratos dinamiškumas.

Abi šios eilėraščio interpretacijos yra pakankamai puikios, bet, savaime suprantama, pliuralistinis požiūris labiau tinka pragmatisto temperamentui, nes pateikia mūsų protui nepalyginti daugiau būsimo patyrimo detalių. Jis

pažadina tam tikras mūsų veiklumo formas. Nors antrasis požiūris atrodo kasdieniškas ir žemiškas, palyginti su pirmuoju, tačiau niekas negali jo apkaltinti tvirtumu grubia šio žodžio prasme. Vis dėlto jei kaip pragmatistai mes ryžtingai *priešpriešinsime* antrąjį požiūrį pirmajam, mūsų, ko gero, nesupras. Mus apkaltins tuo, kad neigiame kilnesnes sampratas ir kad esame tvirtųjų sąjungininkai blogiausia to žodžio prasme.

Jūs pamenate, kad praėjusioje paskaitoje aš jums perskaičiau keletą ištraukų iš mano klausytojo laiško. Leiskite perskaityti dar vieną ištrauką. Ji parodys, kaip miglotai įsivaizduojama mus dominanti alternatyva, ir aš manau, kad ji neaiški daugeliui.

„Aš tikiu, – rašo mano draugas ir korespondentas, – pliuralizmu. Aš tikiu, kad ieškodami tiesos mes šokinėjame nuo vienos ledo lyties ant kitos beribėje jūroje ir kad kiekvienu savo veiksmu mes padarome galimas naujas tiesas, o senąsias – negalimas. Aš tikiu, jog kiekvienas žmogus yra atsakingas už tai, kad tobulintų pasaulį, ir jeigu jis to nedaro, tai pasaulis taip ir liks netobulas.

Tačiau kartu aš pasiryžęs ištverti savo vaikų nepagydomą ligą ir kančią (iš tikrųjų jie neserga), ir savo paties sukvailėjimą, kai man dar pakaktų proto matyti savo kvailumą, tik su viena sąlyga, būtent: kad aš, pasitelkęs vaizduotę ir intelektą, mokėčiau sukurti *racionalią visų daiktų vienovę* ir galėčiau suvokti, kad mano veiksmus, mano mintis ir mano nelaimes *papildo visi kiti pasaulio reiškiniai ir kad, šitaip papildyti, jie sudaro tam tikrą schemą, kurią aš priimu ir pripažįstu sava.* Savo ruožtu aš atsisakau patikėti, kad mes negalime pažvelgti toliau, nei įstengia gamtininko ir pragmatisto lėkštas pliuralizmas, ir pasiekti loginę vienovę, kuri jiems nerūpi ir kuria jie netiki."

Tokia puiki asmeninio tikėjimo išraiška sušildo klausančiojo širdį. Bet ar ji praskaidrina jo filosofinį mąstymą? Ar autorius laiko teisingu nuosekliai monistinį, ar nuosekliai pliuralistinį pasaulio poemos aiškinimą? Pasak jo, jo kentėjimai atperkami, jeigu juos *papildo* visi tie teigiami dalykai, kuriuos gali teikti *kiti reiškiniai.* Akivaizdu, kad laiško autorius žvelgia į priekį, turi galvoje konkretų patyrimo vaizdą, kurį

jis interpretuoja pliuralistiniu melioristiniu požiūriu.

Bet pats jis tariasi žvelgiąs atgal. Jis kalba apie tai, ką vadina racionalia daiktų *vienove*, o iš tikrųjų jis turi omenyje jų galimą empirinį *suvienijimą*. Kartu jis mano, kad pragmatistas, kritikuojantis abstraktųjį racionalizmo Vienį, negali patirti paguodos, kurią teikia tikėjimas konkretaus daugio atperkamąja galia. Žodžiu, jis nemoka atskirti požiūrio, kad pasaulio tobulumas yra būtinas principas, nuo požiūrio, kad tai tėra galimas *terminus ad quem*[103].

Aš laikau laiško autorių tikru pragmatistu, bet pragmatistu *sans le savoir*[104]. Jis man atrodo esąs vienas iš tų gausių filosofijos mėgėjų, kurie, kaip sakiau pirmoje paskaitoje, nori turėti visus gerus dalykus, nesukdami galvos, ar jie tinka vienas kitam, ar ne. „Racionali visų daiktų vienovė" – tai tokia įkvepianti formuluotė, jog laiško autorius daug negalvodamas nusitveria jos ir abstrakčiai kaltina pliuralizmą, kad šis jai prieštaraująs (tuo tarpu prieštarauja tik pavadinimai), nors konkrečiai jis turi omenyje pragmatistiškai suvienytą ir patobulintą pasaulį. Daugelis iš mūsų taip miglotai tesuvokia

šiuos dalykus, ir tai nieko blogo; bet proto aiškumo dėlei būtų pravartu, jei kai kurie iš mūsų eitų toliau. Tad aš pasistengsiu sutelkti dėmesį išskirtinai į šį religinį klausimą.

Ar šitą „tu", šį absoliučiai realų pasaulį, šią vienovę, kuri mus moraliai įkvepia ir turi religinę vertę, mes turime traktuoti monistiškai, ar pliuralistiškai? Ar vienovė egzistuoja *ante rem*, ar *in rebus*? Ar ji yra principas, ar tikslas; ar ji absoliuti, ar galutinė; ar ji pirma, ar paskutinė? Ar ji verčia mus žvelgti į priekį, ar linkti atgal? Be abejo, svarbu nesuplakti šių dviejų dalykų, nes skiriami vienas nuo kito jie turi visiškai skirtingą reikšmę gyvenime.

Prašom atkreipti dėmesį į tai, kad, pragmatizmo požiūriu, visa dilema susijusi su pasaulio galimybių samprata. Intelektualiniu atžvilgiu racionalizmas iškelia absoliutų vienovės principą kaip daugelio faktų galimybės pagrindą. Emociniu atžvilgiu jis laiko šį principą apimančiu ir apribojančiu šias galimybes ir garantuojančiu gerą galutinį rezultatą. Taip traktuojamas Absoliutas visus gerus dalykus padaro tikrus, o visus blogus dalykus – neįmanomus (žinoma, amžinybės požiūriu). Galima

sakyti, kad Absoliutas galimybės kategoriją paverčia patikimesne kategorija. Dabar matome, kad didysis religinis nesutarimas yra toks: vieni teigia, kad pasaulis *turi būti ir bus* išgelbėtas, o kiti pasitenkina tikėjimu, kad pasaulis *gali būti* išgelbėtas. Taigi visas racionalistinės ir empiristinės religijos ginčas yra ginčas dėl galimybės kategorijos pagrįstumo. Todėl pirmiausia būtina sutelkti dėmesį į šį žodį. Ką tiksliai reiškia žodis „galimas"? Daug nesvarstantiems jis reiškia kažkokį trečią būties būvį, mažiau realų už egzistavimą, bet realesnį už nebūtį, kažkokią sutemų karalystę, kažkokį hibridą, tarsi kokį pragaro prieangį, per kurį turi nuolat įeiti ir išeiti realijos.

Tokia samprata, žinoma, pernelyg miglota ir neapibrėžta, kad mus patenkintų. Čia, kaip ir kitur, tik pragmatinis metodas padeda rasti tikrąją šio termino prasmę. Kokią tai turi reikšmę, jei mes sakome, kad koks nors dalykas yra galimas? Bent jau tokią, kad jei kas nors vadina šį dalyką neįmanomu, mes galime jam prieštarauti; jei kas nors vadina jį realiu, mes galime *jam* prieštarauti, ir jei kas nors vadina jį būtinu, mes irgi galime jam prieštarauti.

Bet ši teisė prieštarauti nėra itin svarbi. Kai mes sakome, kad dalykas yra galimas, ar tai nereiškia kokio nors kito tolesnio skirtumo, pasireiškiančio konkrečiais faktais?

Tai turi bent jau tokią neigiamą reikšmę, kad jei mūsų teiginys yra teisingas, vadinasi, nėra nieko, kas galėtų *sutrukdyti galimam dalykui įvykti.* Vadinasi, galima pasakyti, kad realių kliūčių nebuvimas padaro dalykus *ne neįmanomus,* t. y. galimus *grynąja* arba *abstrakčia* šio žodžio prasme.

Tačiau dauguma galimybių nėra grynos, jos turi konkretų pagrindą ar, kaip mes sakome, yra gerai pagrįstos. Ką tai reiškia pragmatizmo požiūriu? Tai reiškia ne tik tai, kad nėra kliudančių aplinkybių, bet ir tai, kad yra kai kurios sąlygos, padedančios galimam dalykui realizuotis. Pavyzdžiui, konkrečiai galimas viščiukas reiškia: 1) kad viščiuko sąvoka yra vidujai neprieštaringa; 2) kad šalia nėra vaikų, šeškų ar kitų priešų; 3) kad egzistuoja bent jau realus kiaušinis. Galimas viščiukas – tai realus kiaušinis plius višta perekšlė ar inkubatorius ir t. t. Randantis vis daugiau realių sąlygų, viščiukas tampa vis labiau pagrįsta

galimybe. Kai yra visiškai visos sąlygos, jis liaujasi būti galimybe ir virsta realiu faktu.

Pritaikykime šią sąvoką pasaulio išgelbėjimui. Ką pragmatizmo požiūriu reiškia teiginys, kad išgelbėjimas yra galimas? Tai reiškia, kad akivaizdžiai egzistuoja kai kurios pasaulio išgelbėjimo sąlygos. Juo daugiau jų bus, juo mažiau rasime kliudančių aplinkybių, juo pagrįstesnė bus išgelbėjimo galimybė ir juo labiau *tikėtinas* bus pats išgelbėjimo faktas.

Tai tiek preliminariai apie galimybę.

Tačiau sakyti, kad mums neturėtų rūpėti tokios problemos kaip pasaulio išgelbėjimas, prieštarautų pačiai gyvenimo dvasiai. Žmogus, kuris dedasi esąs tam abejingas, paprasčiausiai įrodo esąs kvailys ir melagis. Visi mes siekiame, kad visata būtų kuo saugesnė. Visi mes kenčiame – ir negalime nekentėti, – kai matome, kad ji neapsaugota nuo priešų ir gyvenimą griaunančio gaivalo. Vis dėlto atsiranda nelaimėlių, kurie mano, kad pasaulio išgelbėti neįmanoma. Jų teorija žinoma pesimizmo pavadinimu.

Optimizmas, priešingai, yra teorija, teigianti, kad pasaulis būtinai bus išgelbėtas.

Tarp jų yra doktrina, kurią galima pavadinti meliorizmu, nors ligi šiol ji reiškėsi greičiau kaip požiūris į žmogaus problemas, o ne kaip doktrina. Optimizmas visada buvo vyraujanti *doktrina* Europos filosofijoje. Pesimizmą tik neseniai išdėstė Šopenhaueris (Schopenhauer), ir kol kas jis turi tik keletą nuoseklių šalininkų. Meliorizmas pasaulio išgelbėjimo nelaiko nei būtinu, nei negalimu. Jis laiko jį galimybe, kuri, randantis vis daugiau realių išgelbėjimo sąlygų, tampa vis labiau tikėtina.

Aišku, kad pragmatizmas linksta prie meliorizmo. Kai kurios pasaulio išgelbėjimo sąlygos yra jau dabar, ir pragmatizmas jokiu būdu negali nepaisyti šio fakto; atsiradus papildomoms sąlygoms, išgelbėjimas taps išsipildžiusia tikrove. Savaime suprantama, mano vartojami terminai yra išimtinai bendro pobūdžio. Jūs žodį „išgelbėjimas" galite aiškinti kaip tik norite, galite įsivaizduoti jį kaip visur pasklidusį ir pasiskirsčiusį reiškinį arba kaip lemiamą ir visa apimantį.

Štai, pavyzdžiui, kiekvienas iš mūsų puoselėja kokius nors idealus, dėl kurių trokšta gyventi ir dirbti. Kiekvienas toks įgyvendintas

idealas akimirka priartina pasaulio išgelbėjimą. Bet šie asmeniniai idealai nėra tik grynos galimybės. Jie yra pagrįsti, jie yra *gyvos* galimybės, nes mes esame jų gyvi šalininkai ir įkaitai, ir jei rasis papildomos sąlygos, mūsų idealai taps realiais dalykais. Bet kas gi tos papildomos sąlygos? Pirmiausia, jos yra tokia dalykų samplaika, kuri atėjus laikų pilnatvei suteiks mums progą; tai spraga, į kurią mes galime įšokti, ir pagaliau *mūsų veiksmas.*

Ar tai reiškia, kad mūsų veiksmas *kuria* pasaulio išgelbėjimą, nes jis pasidaro sau erdvės, nes jis šoka į spragą? Ar tai reiškia, kad jis kuria – ne, žinoma, ne viso pasaulio išgelbėjimą, bet tos jo dalies, kuri pakliūna jo įtakon?

Štai čia aš griebiu jautį už ragų ir nepaisydamas visokio plauko racionalistų ir monistų klausiu: *o kodėl gi ne?* Mūsų veiksmai, mūsų veiklos laukas, kur, kaip mums atrodo, mes kuriame patys save ir augame, yra tos pasaulio dalys, kurios mums artimiausios, tos dalys, kurias mes geriausiai ir arčiausiai pažįstame. Kodėl mums nepripažinus jų tikrosios vertės? Kodėl jos negalėtų būti realūs pasaulio veiklos

laukai ir augimo vietos, kokios jos mums atrodo, kodėl jos negalėtų būti būties dirbtuvės, kur mes užklumpame faktus tampant, kodėl negalėtume manyti, kad pasaulis niekur neauga kitaip, o tik šitaip?

Niekai, sako mums. Kaip nauja būtis gali atsirasti kažkokiomis dėmėmis ir lopiniais, kurie nepriklausomai nuo viso kito pasaulio čia atsitiktinai susijungia, čia lieka paskiri? Mūsų veiksmai turi turėti pagrindą, ir kas dar galėtų būti tas pagrindas, jei ne viso pasaulio materialus spaudimas ar loginė prievarta? Gali būti tik vienas realus augimo – ar tariamo augimo – veiksnys, ir šis veiksnys – tai pats pasaulis kaip visuma. Jis gali augti visas iškart, jei apskritai auga, tačiau absurdiška manyti, kad atskiros dalys auga *per se*[105].

Bet jei jau kalbama apie racionalumą ir apie daiktų priežastis ir primygtinai teigiama, kad daiktai negali rastis lopiniais, tai *kokią* galų gale būtų galima nurodyti priežastį, kodėl apskritai kas nors turėtų atsirasti? Galima kiek nori kalbėti apie logiką, būtinybę, kategorijas, absoliutą, apie viską, kas sukaupta filosofijos podėliuose, bet vienintelė *reali* priežastis, kodėl

apskritai kas nors atsiranda, manau, yra ta, kad *kažkas nori, jog tai atsirastų*. To *reikia* – reikia galbūt tik tam, kad būtų išganyta menkutė pasaulio dalelė. Tai yra *gyvas pagrindas* ir, palyginti su juo, materialios priežastys ir loginės būtinybės yra tik šmėklos.

Žodžiu, vienintelis tikrai racionalus pasaulis būtų stebuklingų kepuraičių pasaulis, telepatijos pasaulis, kur kiekvienas troškimas išsipildytų bematant, kur nereikėtų atsižvelgti į aplinkines ar tarpines galias ar įsiteikinėti joms. Tai yra nuosavas Absoliuto pasaulis. Jis paliepia reiškinių pasauliui būti, ir štai jis *yra* lygiai toks, kokio nori Absoliutas. Jokių papildomų sąlygų nereikia. Mūsų pasaulyje individo norai tėra tik viena iš sąlygų. Juk yra ir kiti individai su savo norais, tad pirmiausia reikia pelnyti jų palankumą. Taigi daugio pasaulyje Būtis auga įveikdama įvairius pasipriešinimus, ir tik leisdamasi į kompromisus ji pamažu įgyja vadinamąjį organizuotą antrinį racionalų pavidalą. Tik nedaugelyje gyvenimo sričių mes pasiekiame stebuklingų kepuraičių tipo santvarką. Norime vandens – atsukame čiaupą. Norime momentinės nuotraukos –

nuspaudžiame mygtuką. Norime informacijos – paskambiname telefonu. Norime keliauti – nusiperkame bilietą. Šiais ir kitais panašiais atvejais mums tereikia tik panorėti: pasaulis pakankamai racionaliai sutvarkytas, kad visa kita būtų padaryta be mūsų.

Bet visa ši kalba apie racionalumą yra tik intarpas ir nukrypimas. Mes aptarinėjome koncepciją, kad pasaulis auga ne visas kartu, bet gabalais, atskiromis dalimis. Pažvelkime į šią hipotezę rimtai, kaip į gyvybingą hipotezę. Tarkim, kad pasaulio kūrėjas prieš imdamasis darbo išdėstė mums visą reikalą sakydamas: „Aš ketinu sukurti pasaulį, kuris nebūtinai turėtų būti išgelbėtas, pasaulį, kurio tobulumas bus sąlygiškas, o sąlyga bus ta, kad kiekviena veikianti jėga padarytų viską, kas nuo jos priklauso. Aš jums siūlau progą dalyvauti tokiame pasaulyje. Jo saugumas, kaip matote, negarantuojamas. Tai realus nuotykis, kai gresia realus pavojus, bet galima ir pergalė. Tai tam tikra kolektyvinio darbo, kurį reikia sąžiningai atlikti, socialinė schema. Ar jūs prisidėsite? Ar jums užteks pasitikėjimo savo jėgomis, ar pasitikėsite kitais tiek, kad ryžtumėtės rizikuoti?“

Argi jūs rimtai ryžtumėtės atsisakyti dalyvauti tokiame pasaulyje, jeigu jums tai būtų pasiūlyta, tik dėl nepakankamo jo saugumo? Argi atsakytumėte, kad verčiau sutinkate vėl nugrimzti į nebūties snaudulį, iš kurio jus akimirkai pažadino gundytojo balsas, nei būti tokio iracionalaus ir perdėm pliuralistinio pasaulio dalele?

Žinoma, jeigu jūs esate normalus žmogus, taip nepasielgsite. Daugelis iš mūsų turi sveiko guvumo ir puikiai jaustųsi tokiame pasaulyje. Tad mes priimtume pasiūlymą – „Topp! und Schlag auf Schlag!"[106] Juk toks pasaulis iš tikrųjų būtų panašus į tą, kuriame gyvename, ir atsidavimas mūsų senai auklei Gamtai mums neleistų pasakyti „ne". Siūlomas pasaulis mums pasirodytų gana racionalus gyventi.

Daugelis iš mūsų, manau, mielai priimtų pasiūlymą ir savuoju *fiat* pritartų kūrėjo *fiat*. Galimas daiktas, kai kas nesutiktų; kiekviename žmonių kolektyve atsiranda liguistų protų, ir jiems pasaulis, kuriame tektų grumtis dėl saugumo, nebūtų priimtinas. Mums visiems pasitaiko nusivylimo akimirkų, kai esam atsibodę patys sau ir pavargę nuo tuščių siekimų. Mūsų

gyvenimas staiga sugriūna, mes tampame sūnumis palaidūnais. Mes nepasitikime atsitiktinumu. Mums reikalinga visata, kur galėtume atsiduoti, pulti į savo tėvo glėbį ir įsilieti į Absoliutą, kaip vandens lašas įsilieja į upę ar jūrą.

Taika ir ramybė, saugumas, geidžiamas tokiomis akimirkomis, – tai saugumas nuo mus blaškančių baigtinio patyrimo pasaulio atsitiktinumų. Nirvana – tai ištrūkimas iš nesibaigiančio įvykių verpeto, kuris sudaro jutimais suvokiamą pasaulį. Induistas ir budistas, kuriems iš esmės būdingas toks nusiteikimas, paprasčiausiai bijo – bijo tolesnio patyrimo, bijo gyvenimo.

Į tokios dvasinės sandaros žmones religinis monizmas kreipiasi paguodos žodžiais: „Viskas yra reikalinga ir svarbu – netgi tu su savo sergančia siela ir širdimi. Viskas yra viena su Dievu, o su Dievu viskas yra gerai. Tai yra amžinasis prieglobstis, nesvarbu, ar tau sekasi, ar nesiseka baigtiniame pasaulyje." Nėra abejonės, kad, kai žmonių liguista būsena pasiekia kraštutinę ribą, tikėjimas Absoliutu yra vienintelis išsigelbėjimas. Šio tipo žmonės nuo

pliuralizmo moralės kalena dantimis, jiems stingsta širdis krūtinėje.

Taigi mes matome du aiškiai skirtingus religijų tipus. Vartodami ankstesnius lyginamuosius terminus, galime pasakyti, kad Absoliuto teorija skirta jautriesiems, o pliuralistinė teorija – tvirtiesiems. Daug kas apskritai atsisakys pliuralistinę teoriją vadinti religine. Jie vadins ją moralistine teorija, o žodį „religinė" taikys tik monistinei teorijai. Religija, suvokiama kaip savęs atsižadėjimas, ir moralė, suprantama kaip pakankamumas sau, dažnai buvo priešpriešinamos viena kitai žmonijos minties istorijoje.

Dabar mes susiduriame su paskutiniu filosofijos klausimu. Ketvirtoje paskaitoje aš sakiau, kad manau, jog monizmo–pliuralizmo dilema yra pati giliausia ir turiningiausia problema, kurią gali iškelti mūsų protas. Ar šią antitezę galima laikyti galutine? Ar tik vienas jos teiginys teisingas? Ar pliuralizmas ir monizmas iš tikrųjų nesuderinami? Ar, jei pasaulis iš tikrųjų yra pliuralistinis, jei jis iš tikrųjų yra išskaidytas daugis ir sudarytas iš daugybės atskirų dalykų, jis gali būti išgelbėtas tik dalimis

ir *de facto* priklausomai nuo tų dalių elgesio, ir jo epinės istorijos negali nutraukti tam tikras esminis vienumas, kuriame jau anksčiau „pašalintas“ ir amžinai „įveiktas“ skirtingumas? Jei taip, tai mes turime pasirinkti vieną iš šių dviejų filosofijų. Abiem alternatyvoms mes negalime pasakyti „taip, taip“. Mūsų požiūryje į tai, kas galima, turi būti ir tam tikras „ne“. Deja, turime pripažinti esminį prieštaravimą: mūsų dvasia viename nedalijamame sąmonės akte negali būti kartu ir sveika, ir liguista.

Žinoma, kaip žmonės mes galime vieną dieną būti sveikos dvasios, o kitą dieną – liguistos; kaip filosofijos mėgėjai mes galbūt galime save vadinti monistiniais pliuralistais arba valios laisvės šalininkais deterministais, arba dar kokiu nors priešybes sutaikančiu vardu. Bet kaip filosofai, siekiantys aiškumo ir nuoseklumo, jaučiantys pragmatistinį poreikį suderinti vieną tiesą su kita, mes esame verčiami aiškiai pasirinkti jautrųjį arba tvirtąjį mąstymo tipą. Mane ypač domina *štai kas*: ar jautriųjų pretenzijos nesiekia per daug toli? Ar pasaulio, kuris jau yra kažkaip *in toto*[107] išgelbėtas, samprata nėra pernelyg saldi, kad

galėtų atsilaikyti? Ar religinis optimizmas nėra pernelyg idiliškas? Ar *viskas* turi būti išgelbėta? Argi *nieko* nereikia mokėti už išgelbėjimą? Ar tikrai saldus paskutinis žodis? Ar viskas pasaulyje yra „taip, taip"? Ar pačioje gyvenimo šerdyje neslypi „ne"? Ar pats rimtumas, kurį mes priskiriame gyvenimui, nereiškia, kad praradimai ir neišvengiami „ne" yra neatskiriama gyvenimo dalis, kad kai kur jis reikalauja tikrų aukų ir kad taurės dugne visada lieka kažkas stipru ir kartu?

Aš negaliu čia kalbėti oficialiai pragmatistų vardu; aš tik galiu pasakyti, kad mano paties pragmatizmas man visiškai netrukdo palaikyti šį moralesnį požiūrį ir atsisakyti visiško atpirkimo reikalavimo. Tokią galimybę teikia pragmatizmo nuostata laikyti pliuralizmą rimta hipoteze. Pagaliau mūsų tikėjimas, o ne mūsų logika sprendžia šiuos klausimus, ir aš atmetu bet kokios logikos veto teisę mano tikėjimo atžvilgiu. Aš pats mielai priimsiu pasaulį su visais jo pavojais ir rizika, niekuomet nešauksiu „aš daugiau nebežaisiu" ir nepaspruksiu. Nors mums dažnai tenka atsidurti sūnaus palaidūno padėtyje, manau, kad vis dėlto tai nėra tikrasis

ir galutinis požiūris į visą mūsų gyvenimą. Aš mielai sutinku, kad gyvenime būtų tikrų praradimų ir tikrų praradėjų ir kad ne viskas, kas yra, būtų išsaugota. Aš galiu tikėti idealu kaip kažkuo galutiniu, o ne pradiniu, kaip ištrauka, bet ne visuma. Kai taurė ištuštėja, dugne visada lieka nuosėdų, bet gėrimas taurėje toks saldus, kad nesvarbu ir tos nuosėdos.

Faktiškai mes matome, kad nesuskaičiuojama galybė žmonių pasitenkina tokio etinio ir epinio pasaulio vaizdiniu, ir jo pasklidusios bei susijusios gerosios ypatybės patenkina jų racionalumo poreikį. Štai puikiai išversta epigrama iš graikų antologijos, nuostabiai išreiškianti tą dvasios būseną, tą susitaikymą su neatlyginama netektimi, net jei netenkama gyvybės:

Nuskendęs jūreivis, palaidotas krante,
Jums liepia pakelti bures.
Nors mes paskendome, bet kiti laivai
Atlaikė jūroje audras.

Tie puritonai, kurie į klausimą, ar jie sutinka Dievo garbei būti amžinai pasmerkti, atsakė „taip", buvo apimti šios objektyvios ir didingos dvasios būsenos. Pagal šį požiūrį, *neįmanoma*

išsivaduoti nuo blogio pripažinus jį *aufgehoben*, arba laikant jį esminiu sistemos elementu, tik „įveiktu". *Blogį reikia išsviesti, išmesti už borto, jį reikia peržengti ir padėti kurti tokį pasaulį, kuris užmirš patį blogio vardą ir vietą.*

Taigi visiškai galima nuoširdžiai priimti tikrai drastišką pasaulį, iš kurio nėra išguitas „rimtumo" elementas. Kas taip pasielgia, tas, man regis, yra tikras pragmatistas. Jis ryžtasi priimti gyvenimą kaip nepatikrintų galimybių, kuriomis pasitiki, aibę; jis pasirengęs sumokėti gyvybe, jeigu reikės, už savo idealų įgyvendinimą.

Bet kokios *yra* tos kitos jėgos, kurių pagalbos jis tikisi tokiame pasaulyje? Tame raidos etape, kurį pasiekė mūsų dabartinis pasaulis, tai pirmiausia yra jį supantys žmonės. Bet argi nėra antžmogiškų jėgų, kuriomis visada tikėjo pliuralistinių pažiūrų religingi žmonės? Kai jie sakė, kad „nėra Dievo, išskyrus Dievą", galbūt jų žodžiai ir skambėjo monistiškai, bet pradinis žmonijos politeizmas nevisiškai ir negalutinai virto monizmu, be to, ir pats monoteizmas, jeigu jį traktuosime kaip religiją, o ne kaip mokyklinę metafizinę koncepciją, visada laikė

Dievą tik vienu iš padėjėjų, *primus inter pares*[108], tarp kitų jėgų, lemiančių pasaulio likimą.

Aš bijau, kad mano ankstesnės paskaitos, kuriose buvo apsiribota žmogiškaisiais ir humanistiniais aspektais, daugeliui sudarė įspūdį, jog pragmatizmas metodiškai atmeta antžmogiškus elementus. Iš tikrųjų Absoliutui aš neparodžiau didelės pagarbos, o ligi šiol apie jokią kitą antžmogiškų jėgų hipotezę aš nekalbėjau. Bet manau, kad jums visiškai aišku, jog Absoliutą su Dievu sieja tik antžmogiškumas. Remiantis pragmatizmo principais, jei Dievo hipotezė tinkamai dirba plačiausia to žodžio prasme, tai ji yra teisinga. Nesvarbu, kokių dar trūkumų turi ši hipotezė, patyrimas rodo, jog ji iš tikrųjų dirba, ir tereikia ją tik pertvarkyti ir suformuluoti taip, kad ji tinkamai derintųsi su kitomis darbinėmis tiesomis. Baigdamas šią paskutinę paskaitą, negaliu išdėstyti visos teologijos, bet jeigu pasakysiu jums, kad esu parašęs knygą apie žmonių religinį patyrimą, kuri iš esmės buvo pripažinta ginančia Dievo realumą, tai jūs tikriausiai neapkaltinsite manojo pragmatizmo ateizmu. Aš netikiu, kad žmogaus patyrimas yra aukščiausioji esamo

patyrimo forma. Veikiau tikiu, kad mūsų santykis su visa visata yra toks pat, koks yra kambarinių šuniukų ir kačių santykis su visu žmogaus gyvenimu. Jie gyvena mūsų svetainėse ir bibliotekose. Jie dalyvauja scenose, kurių reikšmės visiškai nesupranta. Jie yra tik gyvenimo kreivių, kurių pradžia ir pabaiga bei formos nepatenka į jų akiratį, liestinės. Taip ir mes esame tik aukštesniųjų gyvenimo formų liestinės. Bet daugelis šunų ir kačių idealų sutampa su mūsų idealais, ir kasdienio gyvenimo faktai įtikina tuo šunis ir kates; panašiai remdamiesi religinio patyrimo faktais mes galime tikėti, kad egzistuoja aukštesnės galios, kurios gelbsti pasaulį vadovaudamosi panašiais idealais kaip mūsų.

Taigi jūs matote, kad pragmatizmą galima vadinti religiniu, jei tik pripažinsite, kad religija gali būti pliuralistinė ar paprasčiausiai melioristinė. Bet ar jūs galų gale pripažinsite tokį religijos tipą, ar ne – tai klausimas, kurį turite išspręsti patys. Kol kas pragmatizmas gali atidėti kategorišką atsakymą, nes mes tikrai nežinome, koks religijos tipas ilgainiui mums geriau pasitarnaus. Įvairūs žmonių tikėjimai,

visokie jų religiniai eksperimentai gali padėti šitai išsiaiškinti. Tikriausiai jūs irgi kiekvienas savo ruožtu imsitės tokių eksperimentų. Jeigu jūs radikalūs tvirtieji, tai jums pakaks jutimais suvokiamo pasaulio faktų mišrainės ir nereikės jokios religijos. Jeigu jūs radikalūs jautrieji, tai prisišliesite prie monistinės religijos formos: pliuralistinė forma, pasikliaujanti galimybėmis, kurios nėra būtinos, jums nesuteiks pakankamo saugumo.

Tačiau jeigu jūs nei radikalus tvirtasis, nei jautrusis, bet, kaip daugelis iš mūsų, esate mišraus tipo, tai galbūt jums atrodys, kad mano pateiktas pliuralistinės ir moralistinės religijos tipas yra tokia religinė sintezė, už kurią geresnės jūs nerasite. Tarp dviejų kraštutinumų – grubaus natūralizmo ir transcendentalinio idealizmo – yra tai, ką aš išdrįsau pavadinti pragmatistiniu ar melioristiniu teizmo tipu; kaip tik to jums ir reikia.

PAAIŠKINIMAI

[1] *Džonas Stiuartas Milis* (John Stuart Mill, 1806–1873) – anglų filosofas, logikas, ekonomistas. Savo filosofijoje kritikavo apriorizmą ir reikalavo visur ir visada remtis patyrimu kaip vieninteliu pažinimo šaltiniu. Laikomas vienu iš pozityvistinės filosofijos pradininkų. Dž. S. Milis garsus ir kaip klasikinio liberalizmo ideologas.

[2] *Džonas Diujis* (John Dewey, 1859–1952) – amerikiečių filosofas, psichologas, pedagogas, filosofijos istorijoje labiausiai žinomas kaip pragmatizmo atšakos – instrumentalizmo – kūrėjas. Įvairias veiklos rūšis jis laikė tik instrumentais, žmogaus sukurtais asmeninėms ir visuomeninėms problemoms spręsti.

3 *Ferdinandas Kaningas Skotas Šileris* (Ferdinand Canning Scott Schiller, 1864–1937) – anglų filosofas,

vadinamojo humanistinio pragmatizmo varianto kūrėjas.

[4] *Gastonas Mijo* (Gaston Milhaud, 1858–1918), *Eduardas Lerua* (Edouard Le Roy, 1870–1954) – prancūzų filosofai, aktyviai reiškęsi XIX ir XX amžių sandūroje.

[5] *Morisas Blondelis* (Maurice Blondel, 1861–1949) – prancūzų filosofas, spiritualizmo atstovas, katalikiškojo modernizmo šalininkas. Veikiamas V. Džeimso pragmatizmo filosofijos ir A. Bergsono intuityvizmo, jis sukūrė vadinamąją intuityvistinę veiksmo filosofiją.

[6] *Džovanis Papinis* (Giovanni Papini, 1881–1956) – italų rašytojas, žurnalistas, filosofas. XX amžiaus pradžioje susižavėjęs V. Džeimso pragmatizmu, aistringai jį propagavo žurnalo „Leonardo" puslapiuose.

[7] *Gilbertas Kitas Čestertonas* (Gilbert Keith Chesterton, 1874–1936) – anglų rašytojas, detektyvo meistras. Ne mažiau jis garsus ir kaip daugelio filosofinių esė rinkinių autorius.

[8] Turimas galvoje amerikiečių filosofas *Čarlsas Sandersas Pirsas* (Charles Sanders Peirce, 1839–1914), pragmatizmo pradininkas.

[9] Senovės graikų mitologijoje yra pasakojimas apie legendinę kimerijų šalį pačiuose vakaruose (ar šiaurėje), kurios nepasiekia joks saulės spindulys.

[10] Leistinomis ar neleistinomis priemonėmis, t.y. kad ir kas būtų, bet kuria kaina (*lot.*).

[11] *Herbertas Spenseris* (Herbert Spencer, 1820–1903) – anglų filosofas ir sociologas, vienas iš pozityvizmo pradininkų. Jo pozityvizmo specifiką sudaro visuotinės evoliucijos teorija. Evoliuciją jis traktavo kaip nenutrūkstamą kūniškų dalelių perpasiskirstymą ir judėjimą, siekiantį pačių dalelių integracijos ir judėjimo dezintegracijos; taip galų gale sukuriama pusiausvyra.

[12] *Ernstas Hekelis* (Ernst Haeckel, 1834–1919) – vokiečių biologas, darvinizmo šalininkas. Tyrė organizmų ontogenezę ir filogenezę, suformulavo biogenetinį dėsnį. E. Hekelis 1906 m. subūrė „Monistų sąjungą", kurios tikslas buvo propaguoti gamtamokslinį materializmą, kritikuoti religinę pasaulėžiūrą.

[13] *Tomas Hilas Grinas* (Thomas Hill Green, 1836–1882) – anglų filosofas, neohėgelizmo atstovas. Jis ragino atsisakyti empirizmo tradicijos ir laikytis absoliučiojo idealizmo pozicijos.

[14] *Džonas Kerdas* (John Caird, 1820–1898) ir *Eduardas Kerdas* (Edward Caird, 1835–1908) – anglų filosofai neohėgelininkai.

[15] *Bernardas Bozanketas* (Bernard Bosanquet, 1848–1923) – anglų filosofas, absoliučiojo idealizmo šalininkas. Pažinimo procesą jis traktavo kaip perėjimą nuo iliuzinių patyrimo duomenų prie konkrečios visuotinės vienovės – Absoliuto.

[16] *Džosaja Roisas* (Josiah Royce, 1855–1916) – amerikiečių filosofas, „absoliučiojo voliuntarizmo" koncepcijos kūrėjas.

[17] *Džeimsas Martino* (James Martineau, 1805–1900) – anglų filosofas; *Bordenas Parkeris Bounas* (Borden Parker Bowne, 1847–1910) – amerikiečių filosofas, teistinio personalizmo kūrėjas, mėginęs jungti teologiją su empirizmu; *Džordžas Trambelas Ledas* (George Trumbull Ladd, 1842–1921) – amerikiečių filosofas ir psichologas.

[18] Gyvenimo būdas (*lot.*).

[19] Klausimas (*lot.*).

[20] *Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas* (Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646–1716) – vokiečių filosofas, matematikas, fizikas. Savo pažinimo teorijoje jis mėgino rasti kompromisą tarp R. Dekarto racionalizmo ir Dž. Loko empirizmo bei sensualizmo.

[21] *Celijus Sekundas Kurionis* (Curio, 1503–1549) – italų humanistas, protestantų teologas, knygos „Apie dangaus karalystės platumą" autorius.

[22] *Socinai* – italų humanisto, Reformacijos veikėjo Fausto Socinio (Sozzini, 1539–1604) šalininkai, pasižymėję racionalistine orientacija.

[23] *Tomas Hobsas* (Thomas Hobbes, 1588–1679) – anglų filosofas, empirinį pažinimą derinęs su racionalistiniu pažinimu.

[24] *Fransis Herbertas Bredlis* (Francis Herbert Bradley, 1846–1924) – anglų filosofas, absoliučiojo idealizmo atstovas.

[25] *Voltas Vitmenas* (Walt Whitman, 1819–1892) – amerikiečių poetas, garsaus eilėraščių rinkinio „Žolės lapai" (lietuvių k. išleistas 1959 m.) autorius.

[26] „Vietoj gyvos gamtos, kur Dievas įkurdino žmones" (*vok.*).

[27] *Pažod.* kūnas; čia – objektas, šerdis (*lot.*).

[28] *Džordžas Holmsas Hauisonas* (George Holmes Howison, 1834–1916) – amerikiečių filosofas personalistas, matematikas, savo filosofiją vadinęs personalistiniu idealizmu.

[29] *Vilhelmas Frydrichas Ostvaldas* (Wilhelm Friedrich Ostwald, 1853–1932) – vokiečių chemikas, Nobelio premijos laureatas (1909 m.).

[30] *Viljamas Sadardsas Franklinas* (William Suddards Franklin, 1863–1930) – amerikiečių fizikas, pagarsėjęs elektros tyrimais.

[31] *Šedvortas Holvėjus Hodžsonas* (Shadworth Hollway Hodgson, 1832–1912) – anglų filosofas.

[32] *Saliamonas* – Biblijos (Senojo Testamento) personažas, Izraelio ir Judėjos karalius (apie 965 – apie 928 m. pr. Kr.). Karalių knyga pasakoja, kad jis,

norėdamas įtikti savo pagonėms žmonoms, leido Jeruzalėje garbinti ir pagonių dievus.

[33] *Christofas Zigvartas* (Christoph Sigwart, 1830–1904) – vokiečių logikas, savo filosofinėmis pažiūromis artimas neokantininkams.

[34] *Ernstas Machas* (Ernst Mach, 1838–1916) – austrų filosofas ir fizikas, machizmo filosofinės srovės kūrėjas.

[35] *Čarlsas Pirsonas* (Charles Pearson, 1857–1936) – anglų filosofas pozityvistas, matematikas ir biologas.

[36] *Anri Puankarė* (Henri Poincaré, 1854–1912) – prancūzų matematikas, fizikas, filosofas, konvencionalizmo pradininkas. Tyrė filosofines mokslo problemas. Teigė, kad teoriniai mokslo principai yra proto produktas, susitarimo dalykas.

[37] *Pjeras Diuhemas* (Pierre Duhem, 1861–1916) – prancūzų fizikas, filosofas ir mokslo istorikas.

[38] Instrumentalistinės filosofijos idėjas Čikagoje skelbė Dž. Diujis.

[39] Turimas galvoje F. K. S. Šileris, kuris Oksforde atstovavo vadinamojo humanistinio pragmatizmo pakraipai.

[40] Perdėtas, utriruotas (*pranc.*).

[41] *Viljamas Ramzis* (William Ramsay, 1852–1916) – anglų chemikas ir fizikas, tyręs elementų radioaktyviuosius virsmus.

[42] Nė vienas pėdsakas neveda atgal (*lot.*).

[43] *Nestoras* ir *Tersitas* – senovės graikų mitiniai herojai, Homero „Iliados" personažai.

[44] *Tomas Henris Hakslis* (Thomas Henry Huxley, 1825–1895) – anglų gamtininkas, Č. Darvino evoliucijos teorijos šalininkas.

[45] *Robertas Brauningas* (Robert Browning, 1812–1889) – anglų poetas.

[46] *Fransis Meitlandas Balfuras* (Francis Maitland Balfour, 1851–1882) – anglų zoologas, evoliucijos teorijos šalininkas.

[47] *Viljamas Vordsvortas* (William Wordsworth, 1770–1850) – anglų poetas romantikas.

[48] Iš nieko (*lot.*).

[49] *Džordžas Stiuartas Falertonas* (George Stuart Fullerton, 1859–1925) – amerikiečių filosofas.

[50] *Džonas Elis Maktagartas* (John Ellis McTaggart, 1866–1925) – anglų filosofas, vadinamojo „radikaliojo personalizmo" atstovas.

[51] Žmogui (*lot.*).

[52] Ištisai, masiškai (*pranc.*).

[53] Dievas yra Esybė, savarankiška, už ir virš visų rūšių esanti, būtina, viena, be galo tobula, paprasta, nekintama, neišmatuojama, amžina, protinga (*lot.*).

[54] Pažinimo teorijos Aš (*vok.*).

[55] Priežastingumo principą (*vok.*).

[56] Vieta (*lot.*).

[57] Vienodu žingsniu, koja kojon (*lot.*).

[58] Tebūnie (*lot.*).

[59] Aukščiausioji rūšis (*lot.*).

[60] Laisvai perfrazuota Jobo knygos (Senasis Testamentas) mintis. Plg. *Job 39, 34.*

[61] Mąstymo priemonė (*vok.*).

[62] *Svamis Vivekananda* (1863–1902) – indų filosofas, pabrėžęs dvasinį visų religijų bendrumą.

[63] Tarpusavyje (*lot.*).

[64] Tai, kas girdima ir matoma (*lot.*).

[65] Pasirinktinai, pagal pageidavimą (*lot.*).

[66] Reiškinių kratinys, suvokimų rapsodija (*vok.*).

[67] *Džordžas Santajana* (George Santayana, 1863–1952) – amerikiečių filosofas, „kritinio realizmo" filosofijos atstovas.

[68] Sumišusių (*vok.*).

[69] Tolygiai slenka (*lot.*).

[70] Mąstoma būtis (*lot.*).

[71] Palikti sau (*lot.*).

[72] Jungimo taisyklę (*vok.*).

[73] *Andrė Mari Amperas* (André Maria Ampère, 1775–1836) – prancūzų fizikas ir matematikas, vienas iš elektrodinamikos pradininkų, magnetizmo teorijos kūrėjas. *Maiklis Faradėjus* (Michael Faraday, 1791–

1867) – anglų fizikas ir chemikas, elektromagnetinio lauko mokslo kūrėjas.

[74] *Guljelmas Markonis* (Guglielmo Marconi, 1874–1937) – italų radiotechnikas, radijo išradėjas.

[75] Malonės smūgis (pribaigiant mirštantįjį) (*pranc.*).

[76] *Džeimsas Klarkas Maksvelis* (James Clerk Maxwell, 1831–1879) – anglų fizikas, klasikinės elektrodinamikos kūrėjas.

[77] *Verifikacija* – loginio pozityvizmo atstovų suformuluotas teiginio, teorijos, hipotezės teisingumo ir prasmingumo nustatymo principas ir procedūra.

[78] Daiktuose, realiai (*lot.*).

[79] Iki daikto, pirma negu daiktas (*lot.*).

[80] Gudruolis Hansas sako pusbroliui Fricui: „Kaip čia yra, pusbroli Fricai, kad patys turtingiausieji pasaulyje kaip tik turi daugiausia pinigų?" (*vok.*).

[81] *Džonas Devisonas Rokfeleris* (John Davison Rockefeller, 1839–1937) – amerikiečių pramonininkas, išgarsėjęs savo turtais ir labdaros veikla; *Endriu Karnegis* (Andrew Carnegie, 1835–1919) –

amerikiečių kapitalistas filantropas, plieno pramonės magnatas.

[82] Turimi galvoje anglų kalbos žodžiai *wealth* (turtas), *health* (sveikata), *strength* (jėga), *truth* (tiesa).

[83] Iš tikrųjų, faktiškai (*lot.*).

[84] Senovės graikų astronomas *Klaudijas Ptolemajas* (Πτολεμαῖος, apie 90 – apie 168 m.) veikale „Didžioji astronomijos sandara" („Almagestas") pateikė geocentrinės pasaulio sistemos matematinį modelį; *euklidinė erdvė* – tai senovės graikų matematiko *Euklido* (Εὐκλείδης, 365?–300? m. pr. Kr.) suformuluota erdvės samprata, kurios paprasčiausi pavyzdžiai yra dvimatė (plokštuma) ir trimatė erdvė, išreiškianti realios erdvės abstraktų vaizdą.

[85] *Ralfas Voldas Emersonas* (Ralph Waldo Emerson, 1803–1882) – amerikiečių filosofas, rašytojas, romantinės transcendentalizmo krypties pradininkas.

[86] *Heinrichas Rikertas* (Heinrich Rickert, 1863–1936) – vokiečių filosofas neokantininkas.

[87] *Haroldas Henris Joachimas* (Harold Henry Joachim, 1868–1938) – anglų filosofas.

[88] Remiamasi anglų filosofo *Fransio Bekono* (Francis Bacon, 1561–1626) pasakojimu apie keturias stabų rūšis (giminės, olos, aikštės ir teatro) veikale „Naujasis organonas" (1620 m.).

[89] Medžiaga, materija (*gr.*).

[90] *Hiperionas* – senovės graikų mitologijos personažas, titanas, Helijo (Saulės) tėvas. Kartais Hiperiono (pažodžiui „aukštai einąs") vardas vartojamas ir Helijo (Saulės) reikšme.

[91] *Gerardas Heimanas* (Gerardus Heymans, 1857–1930) – danų filosofas ir psichologas; *Čarlsas Augustas Strongas* (Charles Augustus Strong, 1862–1940) – amerikiečių psichologas.

[92] *Frederikas Viljamas Henris Majersas* (Frederic William Henry Myers, 1843–1901) – anglų rašytojas, psichologas.

[93] Romėnų posakis, reiškiantis lemiamą, neatitaisomą sprendimą, yra susijęs su karvedžio Gajaus Julijaus Cezario (Caesar, 102 ar 100 – 44 m. pr. Kr.) 49 m. pr. Kr. karo žygiu. Pagal įstatymą Julijus Cezaris turėjo teisę vadovauti kariuomenei tik už Italijos ribų, tačiau būdamas prokonsulu jis nepa-

kluso įstatymui, perėjo Rubikono upę, skyrusią Italiją nuo Cizalpinės Galijos provincijos, įsiveržė į Italiją ir pradėjo pilietinį karą.

[94] *Rudolfas Hermanas Locė* (Rudolph Hermann Lotze, 1817–1881) – vokiečių filosofas ir psichologas, padaręs nemažą įtaką V. Džeimso filosofijai.

[95] „Prieš mus esančios būties padidinimas" (*vok.*) – vokiečių filosofo *Rudolfo Oikeno* (Rudolph Eucken, 1846–1912) žodžiai.

[96] Prabangus leidimas (*pranc.*).

[97] *Homrulis* (angl. *home rule* – savivalda) – 1869 m. parengta Airijos ir kitų Didžiosios Britanijos kolonijų autonomijos Britanijos sudėtyje programa.

[98] Potencialiai (*lot.*).

[99] *Čonsis Raitas* (Chauncey Wright, 1830–1875) – amerikiečių filosofas ir matematikas, parašęs darbų iš mokslo filosofijos.

[100] Pagal Farenheito temperatūros skalę. Tai atitinka 21° C.

[101] Banaliam, buitiškam (*pranc.*).

102 Vertimas Antano Miškinio.

103 Galutinis tikslas (*lot.*).

104 Be išmanymo (*pranc.*).

105 Savaime, savarankiškai (*lot.*).

106 Sutinku! Ir sumušam rankomis! (*vok.*).

107 Visiškai (*lot.*).

108 Pirmu tarp lygių (*lot.*).

TURINYS

Džeimsas V.
Dž-51 Pragmatizmas: Naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas/ [Įž. str. „Viljamo Džeimso pragmatizmo filosofija", p. 5 – 27, J. Baranovos]. – V.: Pradai, 1995. – 319 p.

ISBN 9986-405-22-X

Amerikiečių filosofo V. Džeimso (1842 – 1910) knygoje „Pragmatizmas" patraukliai išdėstyti esminiai filosofijos klausimai naujos XX a. filosofijos srovės – pragmatizmo – požiūriu. Pragmatizmo istorijoje ši knyga reikšminga tuo, kad ji įtvirtino naują filosofijos kryptį, kurios pradmenys formavosi XIX a. pabaigoje.

UDK 141

Viljamas Džeimsas
PRAGMATIZMAS
Naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas
Populiarios filosofijos paskaitos
Iš anglų kalbos vertė
Ramutė Rybelienė ir *Linas Rybelis*

Redaktorės *Audronė Kairienė* ir *Ramutė Rybelienė*
Serijos dailininkas *Algirdas Grubevičius*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Techninė redaktorė *Eugenija Petrulienė*
Korektorė *Irena Čupalienė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 1995 10 17. 12 leidyb. apsk. l.
Tiražas 3 000 egz. Užsakymas 1576.

Išleido UAB „Pradai" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2600 Vilnius

Iš užsakovo pateiktų teksto pozityvų spaudė „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas

Kaina sutartinė 5.4.